(-)

P. T. Redakcja „Czerwona Kalyna"
(dlja p. Oles.)

ul. Ruska 18. III

Lvov.

Polsko.

600 g

Obchodní papíry

Papiers d'affaires

Повість „Сакітари"   Частина перша.   Вол. Зарецький   1

I.

До головної кімнати студії мистецьких відомого профессора Гипса високо над кількома станами дому, тихо скрадаючись, немов ховаючись від когось або хотячи когось налякати входила дівчинка Глинка, несучи в руках завинуті до паперу квіти. Але не боялась вона тут нікого в цих знайомих їй покоях і не хотіла нікого страшити - вона сама переживала страх иншиий, той страх який знає тільки люблячa жінка перед своїм рішенням розвязати давно замотаний клубок її особистого життя; збільшувався її стан боязкости ще думкою про несподівану відсутність того хто був метою її сьогоднішнього спеціяльного візиту до порожньої вже завдяки вакаціям студії.

Але з сусіднього покою зі студією долетіли звуки знайомої, хоч і незрозумілої пісні, яку все співав той, хто тепер на довго лишився жити в її душі... Вона радісно переступила поріг студії зняла свій капелюх поклала до нього квіти ховаючи їх на саме дно його і голосно привіталась... Довголітній її сусід по праці над каменем, еміґрант, якого близьке коло товаришів звало Тре, замовк з піснею, повернувся до неї і тримаючи долото й молоток у руках радісно привітав дівчину. Глинка не знала що далі говорити, бо питати як праця, як здоровля, що нового їй здавалося сьогодні не доцільним; вчора, перед вчора, тиждень місяць - питати все одно й теж у людини, що вона бачила щодня від рана до вечора - цеж набридне кожному, а тим більше Тре, якого вона знала, як нервову людину. Їй було відомо вже багато з його звичок і нелюбов до нещирого виявлення вимог товариського етикету. І начебто не бажаючи перешкоджати працювати пішла в куток покою, щоб спробувати глину, яку вона готовила собі до праці не сказавши нічого більше. Тре, тягнучи під ніс собі пісню далі, довбав камень, готовлючи свою дипльомну працю і захоплений роботою не говорив нічого.

Але тут в куточку Глинка ~~[illegible]~~ відчула справжню боязкість, передчуваючи, що не зуміє виконати свого наміру про який думала стільки днів і ночей і для

чого власне здержалась, оглядаючи глину. Сьогодні Тре їй здався дуже змучения; вона, як кожда закохана жінка на це одразу звернула увагу. Чому часом він приходить до студії такий змучений, начебто власне вночі працював, а вдень на праці відпочивав? Над цим теж думала вона немало і в цю хвилю стоючи вже які здавалось дуже довго над глиною, нарешті зважилась зачати з цього помічення розмову так потрібну їй.

– А ви не думаєте нікуди виїхати на літо?

– Ні! – кинув їй Тре, не відриваючись від праці. А про себе подумав: куди я поїду, в кишені ні шеляга, знайомих немає, ніщо мене вже там не цікавить...

– Шкода! Вам би треба було трохи відпочити... Ви впадете колись коло праці...

Відпочити?! повторив Тре і кинув на Глинку погляд, яким начебто говорив: чом ти питаєш!? Я незабаром мабуть вже довго буду відпочивати. Дівчина не зрозуміла погляду Тре і не знала, що цим запитом вона зворушувала, приспаний на хвилю працею, біль в його душі...

Як гарно тепер мусить бути десь на селі, або в горах! Все зелене, все в квітах. Ви ж любите квіти, я колись так багато бачила все їх коло вас... Але даруйте, швидко запомонкла вона, я вам не перешкоджаю тут своєю розмовою і присутністю?!

На хвильку її взяв страх, жаліла останніх слів, які вирвалися з неї з уст, не спитавшись дозволу у волі, яка мала сьогодні робити все, щоб якось увійти в розмову з Тре, а не давати зачіпок до припинення її.

Ні! ні! Борони Боже... Я радо вас бачу все тут. Ви ж... він не докінчив речення „жінка", боючись, що це вийде банальним.

Глинка відчула більше інстинктом, що Тре говорить правду і враз її обличчя прояснілo.

– Говоріть, говоріть що ви мали ще сказати? Кінчайте речення...

Нічого... сказав уже тихим голосом Тре... Хай колись другим разом

– А я хочу! Ну, даруйте, не хочу, поправилася вона, а прошу...

Тре думав вже сказати щось иншого як за хвилю перед тим...

Ви ж, Глинко, внесли сюди до хати нашої сьогодні весну. А що я

й не бачив її й не чув про неї...

— Жартуйте... Немає сили, щоб змогла знасити у нас силу природи...

А може є?!

— На час, на половину можливо, але до кінця не повірю... Але лишімо цю фільософію. Хочете я утворю вам весну тут коло праці вашої, хоч може й не зовсім весняними символами, але моїми любимими... Хочете?!.. Ви любите троянди?!...

І не чекаючи на відповідь вона побігла до свого капелюха по них. Вертаючись з ними вже, вона стрінулась з несподіванкою; замість веселого й ясного бодай трохи обличчя в цю вже хвилю вона стрінулась з суворим, пожовклим, начебто стягнувшимся овалом на якому два чорні ока, як перелякані бігали по орбітах. Такий вираз його обличчя вона бачила за останній рік все частіше й частіше, але зрозуміти причину цього не могла... Вона б була стала й здаля щось казала йому, але в ту мить Тре начебто боячись її обурити стрепенув зусиллям волі мускули свого обличчя і зробивши веселу як міг в ту хвилю усмішку стрінув її сам словами:

Що більше красить нашу усіяну горем землю, як не квіти?! У творчости сучасній людській, якаб вона не була прекрасна все знати більш чогось - природи тегр все радість... Правда?! Мабуть природа вміє виправдати свої й злочини - нам це ще не дано.

Але Глинка не хотіла слухати його, вона поспішила дати квіти

— Так візьміть квіти... Я вам їх принесла...

Тре взяв їх і підніс щоб понюхати, і в думках повторив „я вам принесла"...

— Я зрізала сьогодні перші найкращі рожі які були у нас у садку...

„Зрізала"... Наче гострою голкою кольнуло щось у серце Тре а по обличчю пробіг знов насторожено-зляканий вираз.

Дякую вам. Я люблю квіти, але... але...

— Що, що? Кажіть...

Не хочу, не скажу...

— Кажіть!..

Я ображу вас?!

— Не вірю, щоб ви змогли мене образити, власне, схотіли... Я трохи знаю вас.

Так слухайте: квітка зрізана - це труп.

— Ах, ось що!..

І Глинка радісно заговорила, радіючи, що в його відповіді не було для неї великої прикрости.

— Так добре, як дозволите, я завтра вам поставлю тут коло вашої праці газони. Дозволите?

А може, Глинко це не потрібно... Я дякую вам... Шкода тут прогляди тропами весною.

— Не важно! Я сьогодні, зараз піду додому і привезу... У нас їх багато. Зараз піду... Я „трупи" заміню вам, чим, я не знаю... чим... по вашому мабуть „невільниками" буде?..

Вона сміялась. Наколи б він не бачив її радісного виразу її весняних очей - він не дозволив би їй прикрашати тут його працю, але він був людиною, що хоч стратила вже здатність жити повним життям для себе, він ніколи не перешкоджав це робити иншим. „Хай живуть люде радістю - радість це ж вінець всякого чину людини" Я хорош - теж знаю її магічну силу" - подумав він.

Вона, відчувши несміливість в тому, як кожда жінка, в таку хвилю, стала сама сміливою і рішучою...

— За годину я верну з квітами... і кинувши це вона побігла геть зі студії вже по дорозі надягаючи на голову капелюшок.

Що це все значить? подумав Юре, лишившись на самоті... Невже вона любить мене? Він пригадував тепер всі свої спостереження над Глинкою за останній рік... Памятав її все чомусь поруч з собою за працею... Памятав, як і в неділю, коли ніхто не працював, Глинка все заходила до студії і все чогось тільки коло його найбільше здержувалась... Далі згадав її погляди, її постійне бажання про щось говорити з ним... Нарешті памятав, як після одного інциденту

його з одним заказчиком професором, коли він вступив за останнім до рішучого бою і виграв – Глинка принесла йому китицю червоних рож і, встаючи з пере могою сказала: так має боротись мущина... Ці спогади привели його до ви сновку, що Глинка любить його.

І ця думка утворила пекло в його душі в той же день... Бути любимим, не маючи на то права, а Тре, як хорий, знав про це добре, було для його ще новими муками до всіх тих, які переживав він. Цього припадку він боявся вже давно і оминав всі нагоди, які траплялись йому.

Міг би він кохати її, забувши чи має на це право чи ні? – Так, відпо віло щось у його в глибинах, десь на межі волі й розуму... Вона ж розумна й гар на – вже ілюстрували чуття об'єкт уваги щойно вроджений, що жив не то в фізичному естві відсутньої Глинки, не то в усвідомленні, якогось нового акту десь там в абстракції. В тій граничній сфері істоти Тре в цей мент відгу лась повна згода з фактом появи цього нового. обєкту. Це було дивним і для са мого Тре. На якій підставі там такий непротестуючий спокій, в той час, коли в хвилю, як сніп розумових промінів падав на цей новий обєкт десь ни жче, десь в иншому місці зривалась буря, що палючи переходила в удари болю в тім, що звав Тре душою. І тільки зникали розумові діяння знов ставало тихо і спокій но у сферах понадреальних, але „обєкт" лишався.

Тре, довбаючи далі потиху недуже важне місце своєї праці думав далі над тим, що випливало з побачення й розмови з Глинкою. Муки й болі, яких було повно в його хорій душі, він тимчасово усував вольовим напруженням, а хотів здсу вати все що сталося вже чи зачиналося, ясно й льогічно.

Але чим більше аналізував він всі за і проти, тим реальніше ще викре слювалась постать її жінча. Це значило, що він теж міг полюбити Глинку. Усвідомлення цієї думки він теж піддавав тепер критиці розуму і тут йшла вже не боротьба, а ціла війна. Можна було усунути „її" з думок але тоді не лишалось про що думати, як тільки ж вона верталась знов у сферу розу му зачиналась боротьба. Вислідів все ж не було багато цієї боротьби, вла сне два і сміло й не сміло; між ними йшла боротьба....

Так зродились в Тре ті явища, які все жили потім з ним мучаючи його довго, нестерпимо аж поки не стало того, що могло їх запліднити. В його істоті спинались цього, що звав він „обєкт", а в розумових сферах „смію" й „не смію". Ця боротьба все ж кінчилась тим, що „обєкт" і „смію" все ж запанували далі в істоті Тре, бо вони виходили з явищ життєво природніх, їх піддержували життєві функції людини інстинкти, яких ніяка сила не в стані була здушити. Як не змагався Тре з появою нового чинника боротись — чув себе безсилим. Як легко було керувати ним, цим „обєктом", волею, правда хвилями і як безсилим він був боротись з ним розумом? Ніякі доводи моралі, ніякі доводи стану річей — ніщо не могло зрештою усунути існуючого „обєкту".

А Галинка вилетівши зі студії неначе на крилах летіла до себе додому... Гарний такий... Як люблю я його... Але чогось дивний якийсь; і сьогодні чогось стояв передо мною начебто лякаючись... Але це дурне, я справлю його...

~~Весна вулиці~~ Тільки тут вона зрозуміла, що цей її крок був продиктований необдуманим рішенням, боязкістю. Вона хотіла вернутись до студії, але не зважилась...

II.

На вулицях ставало тихо; рідко пробігали трамваї везучи лише кількох пасажирів та окремими гуртками а частіше парами розходились люде вертаючи до дому. Ніч тиха, зоряна заходила над землею.

Тре вертав додому на кінець міста після зустрічі з земляками у тихому закутку ресторану найбільш улюбленого емігрантами. Йшов швидко, нервово ступаючи піднісши голову трохи вгору так що погляд його немов не торкався землі. Йшов і думав, не помічаючи ні часу ні пройденого віддалення. Якась сизна страшна хмара плила крізь його мозок, що хвилі міняючи свою барву, як край грозового шквалу розшматаний диким вітром; начебто тонким піском залізала вона у всі щілинки його розуму і там розідала його. Вже десять років знав майже постійно такий стан він... Десять страшних років! Розкриті очі його, що стрічали рідні країни Я

краси цієї весняної ночі, не перечавали їх до стелі хмари здушивші його мозок, а відбивались від неї, чи то у страшних звуках, кусках якихось трагічних симфоній, чи то в якихось рішеннях фантастичних, розтулених думках, то зникали десь минаючи по собі криваві світла жахливих образів і примар, а тіло кидало то в спеку то в холод.

Він хотів думати про мистецтво й кохання – цих близнят, що родять ся й умірають все разом але хтось гнав сьогодні ці думки геть. Несподівано ноги його стримались і схотіли змінити напрям руху. Тепер тільки він побачив, що був вже перед брамою свого дому.

Зайшов до покою і змучений впав на крісло і там лишився в тому надовго. В узеньке вікно його вбогої емігрантської хатини заплутане звислими виноградом вривався запах квітів з клумб. Десь щебетав соловей. Ніч мучила його теж своєю тишою. Про сон не було вже сьогодні місця... Думка про смерть таку ненормальну, передчасну проймала його всього. Енергійна, талановита ~~[illegible]~~ людина, ще молодого віку була раніше інших людей вже призначена на смерть. Сумнівів о цім не могло бути жадних, рятунку теж: ніякі ліки не могли вже врятувати. Ця думка постійна, настирлива доводила цю людину до шаленства. Треслось її тіло, а з душі зривались крики: за що? на віщо? Хочу жити! Ціла істота його тепер брала участь у прояві цього протесту живої, бажаючої жити істоти: фосфорично блестіли втомлені очі, пульсувала кров шаленим темпом, в голові ходили зграї хмар а на душі залягав холод і розпука перед наближенням небезпеки.

Ще раз сьогодні сидючи з товаришами, він відчув, що його життьова гра програна. Там чув він радість життя, мрії про майбутнє успіхи по закінченю високих шкіл, там вже забувалось пережите горе, злидні, тюрми, війні, голод, холод. Життя увилялось їм так прекрасним і світлим. Рік, три, чотирі пролетять закінчаться студії, а там доктор, інженір, праця... А перед ним? Рік, два три і кінець життя. А може й ще швидче, може вже й завтра? Жахливий трепет пробіг його тілом в цю хвилю... Якимсь червоним маревом вставали примари смерти перед ним, надходячої, придушуючої і нарешті відбераючої тому його усвідо

млене „Я"... А потім що? Порожньо, невідомо... Боявся він цього невідомого чи ні? Ні, ніколи! Скільки раз на війні міг опинитись він там? Скільки раз він грався зі смертю, роблячи героїчні напади на ворога в окопах і на мітах, скільки раз він втихомирював озброєну юрбу? Він грався тоді зі смертю... Це було тоді... Тепер смерть здавалась йому гидкою силою, що за щось карає його... Тоді дух людських гнів, шал, опір- все гнув він у собі й у других. Тепер не міг усунути він навіть почуття страху перед боротьбою за існування. Матерія його тіла стала сильнішою за його волю. І ця матерія вирішувала тепер йому долю.. Та матерія, яка часом була йому тепер зовсім не потрібною або байдужою, особливо в моменти коли в голові у абстракціях творились геніяльні пляни, прагнення, витвори чудові мистецької уяви тоді тіло не чулося зовсім, було зайвим непотрібним... Тіло що хотіло їсти, пити, фізичних задоволень нараз стало значнішим за дух... Ох, те тіло! Як страшно було часом на його дивитись, щоб не побачити несподіванно. негайного запрошення на той світ! Найкращий витвір мистецької природи і в той же час такий страшний своїми явними й захованими можливостями. Часто втікали очі його, щоб не бачити тепер свого тіла, щоб не бачити все більшаючих жил на йому, щоб не чути постійного відзуку: смерть! Він хотів забути про тіло не думати про його. Але воно повсяк час посилало у мозок його повідомлення, які як на апараті Морзе вибивали там все одно й теж: смерть, смерть... умерти, умерти... кінець, кінець...

Так снувались думи в його розпаленій голові. Він боявся розсвітити світло в хаті, щоб не побачити себе у люстрі; там все відбивався гарний мущина з розумним енергійним обличчям, який мусів був існувати, мав на це право, але то був зеркальний чоловік, який не знав страшної таємниці, яку знав цей живий, дійсний і перший жорстоко мучив другого. Дві люстри розбив він вже під час цієї боротьби колись. Так у тяжкій задумі сидючи, не помічаючи ні часу, ні оточення тепер пригадалось йому минуле.

Хата під стріхою, тяжка селянська праця, злидні... Землі було обмаль. Примус батьків шукати собі своїма силами кращої долі. І він йде її шукати... Майже роздягнений, з шматком хліба за пазухою та свідоцтвом

про добре закінчення початкової школи під шапкою пішов він до учительського семинару. Тяжко було боротись за вступ до школи, бо засоби його були тільки здібности його; ні протекції, ні знайомих, ні грошей нічого не міг він ужити для полегшення своєї боротьби за існування, - бо нічого цього не мав. Потім роки науки. Тут у школі відкрились перед ним світи, перспективи, які змусили його напружити всі свої сили, здібности, щоб витворити собі вже не аби який стан у житті, а кращий від инших. І накопичена віками впертість його хліборобського роду тепер проявилася у страшному завзятті, упертости в осягненню певної мети. Швидко здобув він у школі перше місце у всіх її науках. І тут вже ясно позначились і ті стимули, які штовхали його до цього скрізь першенства. Не шматок хліба, не бажання тільки б жити, не слава - ні, жадоба творчости, волева потреба праці, завойовань перемог, шаленство боротьби і вигра, винахід чогось нового, вищого, кращого - ось, що стало його головним мусом у житті. Фідій, Вінчі, Шекспір ось хто був йому взірцями творчости. І йому здавалося тоді, що людський дух не може мати жадних меж.

Пригадував і ролю жінки тієї першої, яка подарувала його почуттям новим невідомим йому ще. І здавалося тоді йому, що життя це казка, що зміст існування світу - це обдаровувати щастям людей. Згадав і те, як довелося йому боротися за цю першу жінку, що походила з кляси шляхотної. Але тоді боротьба була лоскотною грою. Виграв боротьбу і яке щастя дала „вона" йому, колишньому пастухові громадських свиней... Де „вона" тепер?

А потім війна, революція, роки страждань і невпинної боротьби з усякими обставинами, які траплялись на його життєвім шляху. І несподівано, незрозуміло - епізод катастрофальний трагічний. Потім одні лиш муки...

І нараз пригадав Галинку. Вона кохає його і він теж її... вже... Але вона не знає всього: вона буде страшною жертвою... А за що?.. Хто винен тут?.. Де вихід?

І знов огорнули муки душу; ще страшніші як перед тим... Думка про Галинку, що приносила своє перше кохання, тому хто не мав права вже на його - була рівна страшній думці про смерть по своїм мукам для істоти його.

А може Глинка правду казала, що немає сили згасити у нас сили природи? Тоді немає ніякої вини?..

А ніч минала. Благословлялось вже на світ... Тре тільки тепер усвідомив собі ясно, що цілу ніч просидів не стуливши очей. А скільки було вже таких ночей й не порахувати! Але чув себе краще, коли приходив день і він міг працювати, забуваючись бодай на час. Вже рік, як зі скелі білого мрамору видовблював він символ подяки народа своїм борцям. Рік напруженої праці, коли руки кривавились від долота і молотка підлягаючи невпинно наказові волі рзблюючи холодний камінь, а душа лінатувалась, вишукуючи і вказуючи лінії, вирази, контури, які-б оживали і говорили. Ця праця була одинокою все ж втіхою йому і тому йшов він до неї все радо. Муки творчости легше він зносив, як думку про смерть. І сьогодні спішив він все до свого діла, забуваючи навіть про їжу.

Тепер приходив він однак ще з одною тяжкою думою про Глинку і хотів забути і її за працею, але це часом тяжко давалося.

І знов минали тижні в праці вдень, в думах у ночі... Доводилося переживати ще й припадкові муки, коли коло його діла сходилась купа глядачів професорів і аматорів мистецтва, які подивляючи працю, всі хором пророкували йому велике майбутнє. І він працював уперто, настирливо аж до вичерпання сил... Часом надходили тоді хвилини, коли йому здавалося, що він не скінчить праці своєї, що не вистарчить у нього сили її довершити і тоді йому потрібна була присутність і близкість і кого ж... Глинки... Вона зробилась йому потрібною на такі моменти, як воздух для дихання... І вона, взнавши це ще більше пригорнулась до Тре... Вона вміла розважити його заспокоїти і підготовляти до дальшої праці. І він знов працював, забуваючи свої заручини зі смертю.

Так Глинка долею і працею була звязана вже назавжди з Тре... Як не є жорстокими хоч і люде, для яких ця жорстокість стає одинокою насолодою їх угасаючого життя — Тре жорстокости ніколи не виявив ніякої до Глинки, а навпаки платив їй як міг за її несвідому жертву. Муками і думами ночей він платив за хвилини щастя, які зазнавав він з нею. Але не знаючи їх, не знаючи причини його часом дивного поводження.

Глинка зачала й сама мучитись підозріваючи Тре в тім що він її не любить. Думка про це вражала її. Вона добре памятав ще перший його вираз коли вона принесла квіти. Вона терпіла довго і приносила покірно себе в жертву йому й його праці хоч не зовсім з мотивів свідомости, а більше з любови до нього. З надією колись узнати всю правду... Узнала її вона, але пізно, після багатьох років спуждань і терпінь.

III

Сьогодні гори були такі чудові в своєму осінньому убранні, що навіть ті хто не бачить барв природи, не чув її краси виявляли своє захоплення, не могли. Двомісний човен ледво торкаючись дрібної рівнини річки уносив у міжгіррря утикане шпильчастими смереками, як фіолетовим абажуром, – Глинку з Тре. На беріг під лісом вони виступили з човна. Він говорив їй якось все двозначно, начебто бадьоро й весело, а в той же час якось болючо. Вона хотіла нарешті почути, якесь слово від його, останнє слово, що злучило б її з ним остаточно нерозрізно.

Вже довгий час мучилась вона від того, що все їй здавалось, що в йому сидить десь там в середині, ще хтось другий, захований; і часто під впливом різних дрібних помічень з його життя у неї зривалось навіть підозріння внщирости до неї; особливо це робилось з нею останніми часами. Його дивні часом погляди, перелякані під час поцілунку очі, приспішене дихання, хвилювання в моменти їх спільних розмов про майбутнє їхнє, уривчасті недокінчені речення – все це недавало їй повноти щастя.

– Ти щось ховаєш від мене? – Сказала Глинка, глянувши йому щільно до очей. Цей запит своєю несподіванкою зляках його наче злодія схопленого на горячому вчинкові

Я!? перепитав він зі здивованням на обличчі – Я нічого... Я все сказав тобі... Все, все що міг!

– Я так думала. Я думала, що нічого від тебе не потребую, бо все знаю.

Але душа чомусь з цим не годиться... Ще до нашого близького знайомства я помітила, що ти живеш начебто якимсь подвійним життям... Тепер я більше переконуюсь в тім... Мені здається, що ти на зовні один, а у середині инший...

Тепер забігали йому очі так, як тоді колись, коли вона принесла йому троянди. Він бачив, що Глинка є близького коло правди, що Глинка наступає на його, намірюючись не свідомо завдати ще одну страшну рану йому... Брехати любій дівчині було тяжко, сказати правду не наважувався.

Я втомлююсь, Глинко, життям... Я й зараз втомлений сиджу перед вами... Знаєте краще не говорім сьогодні про це... Може колись про це поговоримо... витискав він окремими реченнями свої думки за якими ховалось прохання не мучити його. Він не помітив навіть, що став їй говорити „ви".

— Але чому не сьогодні? Чому б ти не міг сказати мені, що втомлює тебе? Може ти маєш щось тяжкого на душі то чому не скажеш мені? Може б я полекшила твої муки... Мені здається, я навіть певна, що ти мусиш носити в собі якийсь біль, якусь журбу...

„Читає душу, душу читає!"- кричав хтось в йому...

"Глинко! Не говорім про це... Не говоріть... Досить!.. казав він тоном вже відрихаючим дальшу розмову.

— А я буду говорити, бо я колись же від тебе чула, що ти вже не боїшся ніяких страшних переживань... Знаю добре, що ти людина міцної волі...

Він схилявся все нижче й нижче і відчував, що наче хтось тяжким молотом бє його по голові нищить його силу

— Чого ж ти не хочеш дивитись мені до очей?! Чого? Начебто хвилюєшся ти? Жиба я не близький ще тобі друг? Маєш якусь душевну трагедію скажи мені про неї,- легше тобі стане, я знаю це по собі, по людях... вже благала вона.

Обоє замовкли на хвилю... Знівечуюча боротьба точилася в душі обох людей; в той час коли цілий світ неначе радів і сміявся. Але вони не чули ні пісень, ні пахощів ні пестощів сонця вже в ту хвилю.

— Ну щож?! Чому навіть нічого не кажеш?!

А що як би, Глинко, я мав би тобі розповісти, таку трагедію від якої б ти

стала вмить божевільною?.. – він кинув вже на неї жорстокий погляд.

– Таких трагедій немає!.. Власне не те що немає, поправилась вона, але ти не міг би мати її. Але навіть коли-б і так, хай стану божевільною... Я вже напів божевільна...

Так, так, Глинко, моя але що як би я хотів щоб ти була божевільною, щоб ти не знала заходу життя над ранком його. Кохання ж тобі тільки цвіте, коли воно живе понад життям.

– Ти добрий Тре! А що як би я хотіла тобі полекшити душевну рану якусь, чому б ти не погодився на мою филянтропію?

На голі Тре виступали все сильніше жили заповнюючись темною кровью, а душевна боротьба вичерпувала його. Вона знов притиснула його своїми доводами до тупого кутка і навіть трохи вколола... І він замовк, не знаючи як відповісти.

Вітер розвіяв йому волосся, зігнув вуса начебто і він хотів ще мучити Тре. Глинка тепер ясно відчула, що вона близькою є до своєї цілі, що от от він упаде їй на груди і розкаже все що думає, чим живе, чим страждає і їй було приємно почувати себе вже переможцем над сильним мущиною... Вона хотіла сама схопити його голову і притиснути собі до грудей, зацілувати її і вислухати сповідь що її так потрібувала вона. Але цей упадок Тре був лише, як не, хвилевий... Вже за хвилю він підніс свою похилену голову і тими проникливо-магічними кинув погляд на неї такий, що вона одразу відчула, що Тре непобідний і у своїх муках...

Глинко! Ти не смієш думати про мої якісь муки. Ти живи-прожива й думай... Там де діють закони природи-лікарям немає місця... а тільки... але він не сказав останнього слова „санітарам"...

– Доле, подумала Глинка, який він сильний і жорстокий?! Тепер все ж ясно було їй, що вона була права у своїх здогадах відносно Тре і усвідомила собі, що не все дійсно гаразд в її безмежній любови до цього чоловіка. І почуття гострого болю пройшло її тілом... Може все це кохання є нещирим? Він любить иншу, має иншу, а до мене лише має жаль, дає мені милостиню?

Так розвинуюючи і є цей ще властиво жіночий бік своєї думи і зміцнюючи

всіх їх докупи, фактами ще з свого иншого життя за останні часи, фактами докорів батьків, приятельок, страту здібности працювати - вона загострювала ще сильніше ще свої душевні муки. І коли переповнилась душа її одразу уявлінням стану речей, коли спочатку тоненькі нерви під очами зарухались і затріпотіли, а далі затряслись руки й коліна вона вже не могла здержатись, щоб не крикнути йому: так ти хочеш зробити мене нещасною?! З риданням впала вона йому між коліна.

Багато сліз людських бачив він на своєму житті але ніякі з них не мучили його так, як сльози страдаючої дитини, цієї святої й невинної душі... Він сильний чоловік не міг бачити голодну або поранену дитину. Ні що його так, ще коли він був молодшим, не обурювало, як нерівність дітей, в їх праві на їжу, одяг, грачки, щастя. Ця люблячи його жінка все нагадувала йому дитину: стільки ж наївности, стільки ж чистоти, щирости і поруч з тим в иниі хвилини і стільки ж жорстокости, як і в дитини.

Він поклав ій обедві руки на плечі, доторкнувшись її шиї і вириваючи голову високо на бік очима летів у далеке небо, начебто там шукаючи собі рятунку. Але безмежне одноманітно синє небо дивилось холодною безодньою.

Кінчити відразу, сказати все ій, правду, може трагічну правду, але сказати і закінчити муки! Але чи буде це кінець?! Напевне ні, - це ж початок нової трагедії, нового зруйнованого життя. Хай вже хоч поранено трохи живе вона, а не забитою одразу і в той же час живою. Він не допускав і думки щоб вона стала зовсім нещасною. Зібравши всі сили він заговорив.

Ні моя любо, мій одинокий друг на цім світі, коли б ти знала, як безмежно люблю я тебе, як дні й ночі живу тобою і про твоє майбутнє думаю більше як про себе ти б не сказала цього. Себе я знаю тоді лише, коли задовольняю свої необхідні фізичні вимоги, щоденні - позатим - це все думи про тебе і творчість, любо моя.

Але сльози виплакані збудили в Глинці вже й гнів.

- Не знаю про це нічого! А ти знаєш, що терплю я від оточення?

Хиба тобі цього мало і ти хочеш мук моїх у коханню... Як ти подібний до тих мущин, що думають лише про себе! Який ти жорстокий Тре?!

Кілька хвилин здивовано дивився він на неї, не знаючи що їй ще сказати.

Ти мучиш мене, Глинко, ти говориш так як всі жінки всім мущинам... Моїх мук стане на мене вже... Знаєш, що я тобі скажу: давай розїдемося щирими друзями - сказав він несподівано.

- Що?! Аж підвелась вона ніби то дістала в ту хвилю публічного по личника, так пройшли останні слова Тре до її свідомости. Інстинкт здорової, люблячої жінки від якої хотів утекти той кого сама доля, вищий закон, допасував їй і наказав любити збудив у ній нову силу й новий запал.

- Ти хочеш утекти? Ти хочеш зробити так, як то роблять всі мущини?

Вона говорила вже мовою сучасного життя про нешляхотність мущин у відношенню до люблячих жінок, про практицизм їх і в коханні. Він теж перейшов на мову обрахунку а не правди.

Ні, я не тікаю, я лише хочу щоб ти не мучила себе. Ти молода, гарна, талановита дівчина. Ти найдеш собі кращу пару. Я можливо вже старий для тебе.

Але сам не вірив тому, що проповідував. В ту хвилю він був подібний до сучасного реального політика, який говорить про потребу обезброєння народів

- Ні за що! Чуєш: ні за що я не віддам тебе нікому тепер. Я скорше житям своїм заплачу, як уступлю тебе комусь... Ти мистець і завтра будеш вже в павутинях иншої жінки.

Очі її горіли рішучістю й гнівом а по обличчю виступав червоний рум'янець по якому слідили риси упертости й непохитности.

- Так ось до чого ми договорилися й дожили! - кинула Глинка і повернувшись стала дивитись у воду.

Тре дивився на її смілсну постать але бачив все знов як в тумані, як плоский образ на фотографії; зсумований біль обох їх трохи не зробив Тре божевільним. Йому здавалося, що Глинка, кидаючи йому „на віщо ти мене мучиш" виносила останній присуд над його життям і що за ті муки, які

він завдав їй, не утримавшись від спокуси ще раз пережити кохання, він може тепер заплатити тільки своїм життям. Думка про самогубство нераз вже приходила йому до голови, але різні події життя усували її, як і кохання Глинки теж відсувало її, але тепер вона знов приходила вже, як якийсь невідкличний наказ... Тільки через смерть свою він бачив вихід зі заплутаного становища відносин своїх до життя і конкретно до Глинки. Але легко було думати про смерть, а тяжко було погодитися з нею. Знищити своє тіло, заплатити страшним болем, знищити тілесне „я" він був готов, але як вбити те, що зветься „життя", те свідоме, творче, що жило в йому, як і в кожній людині? Там „у житті" зривався протест, що швидко знаходив різні виходи зі становища, відстрочення, нехтування всіх наступів на його. Але як гнучким є розум людський?! Цей протест трохи ще за хвилю оформився вже й в думку: можна „переступити" й через кохання во ім'я здобутку чогось нового, во ім'я життя. Хіба боротьба сучасна щоденна не зразковий приклад цьому? Навіть, коли відкинути умовність сучасних підстав до цього, хіба не відкриє це все ж як закон існуючий в природі?

Якось прийшли в цю хвилю його міркувань на яв всполини про одного з найблизчих приятелів Тре і учителя його, емігранта, майбутнього талановитого інженера-Ко і слова того, які той все від самої революції повторяв: „все, брат, на світі засоби і кохання і наші ідеї для одного головного, що помилково ми звали життя". Ми всі мандрівники путі в просторах сучасності, і Кохання, це ті малі криничкі, які ще бруд сьогоднішнього „життя" не закрив нам для контакту з правдивим життям, життям-природою!"

І начеб то якийсь побідний шум пройшов по його істоті... З'явився знов у йому колишній Тре і заговорив його власним голосом, хоч і не твердо, бо хоре тіло і виховання стількох літ знищили все природне з чим прийшов він на світ. Вона цей приятель щирий такий - є засіб? Вона ж теж хоче жити і переступити через її душу, життя? - вирнав десь запит. І все густіше й густіше проходив знов їдкий пісок до всіх закомірок його мозку, обвиваючи все густішою чорною хмарою решту його світлого розуму. А на чорнім

млі цього піскового пороху являлися вже лиш якісь червоні вогники... Що то? Ах то троянди, червоні троянди на білому марморові. Їх багато, багато виринає скрізь; вони червоніють, як кров і посеред них зявляється „вона" і цілує троянди... його кров...

Що з тобою? - збудив його зхвильований голос. - Ти щось говорив, стогнав. Тобі погано?

Нічого, я відпочину тепер мені з серцем погано.

Вона перелякано схопила хустку і намочивши її у воді приклала до його чола, нахиливши голову до своїх грудей.

- Мій коханий! Яка мука! Ти мучаєшся а не хочеш сказати нічого...

Але йому ставало щораз гірше. Він тратив свідомість хвилинами і знов являлись мрії, примари... Тіло геть, геть тіло! На що воно? Для чого? Хтось шмарує тіло горячими зубами, здираючи його від костей... То знов свідомість приходила виразніше до нього... Який біль, яка тура. Що це робиться? Може вже божевілля? Де револьвер? Де?! Дайте мені його! Я вбю своє тіло, я мушу його вбити...

Тепер то заплющував він очі, то одкривав їх, хоч все одно нічого довкола себе не бачив. Убити тіло, а що буде з життям? Його не буде... А воно було цінним ще вчера для його, і навіть тепер коли його кохана Галинка і відкривались обрії творчости, ставало цннішим, дорожчим. Але страчено було головний засіб до життя - здоровля...

Коли б не тіло, ще б міг літати він скрізь, де понесли б його крила творчости і слави, що вже торкалась його чола. Цей бездінний дар, засіб до праці, до перемог до боротьби був вже остаточно страченим.

Лежучи на грудях схвильованої дівчини і чуючи запах її молодого, пахучого тіла, здрігався він від думки, що його тіло не тільки ворог його а й небезпечний сусід для других.

Як гарно тут лежати в неї? А як гарно було б обняти її, здушити, зацілувати і злитись в одно ціле?.. Але хтось велить

йому: не маєш права!.. Хто це сказав? Воля? - більше ніхто, бо тіло сла бе хоче її. Згадалась йому як мріяла Глинка, що буде мати колись сво го сина, який теж буде великим артистом...

Але він знав ясно, що ніколи Глинка не може мати вже від його сина... Який великий злочинець перед нею?! Як дивитись до очей? Навіщо це все сталося! Вона має право на життя, бо всі функції її може сповнити, як жінка; вона може любити - він любить, але коректує лю бов розумом, вона може бути матір'ю, він батьком ні, вона може відчу вати світ так, як кожний нормальний чоловік, він - ні, він все переломлює крізь призму свого болю... Порвати все, порвати раз на все! Значить ци кль його був вже закінчений. Але вона кохає. Осі це трагедія!

Вона в цю хвилю сиділа мовчки схилившись над ним, відчуваючи, що людина яка стала їй близькою чимсь сильно, сильно страждає, якимсь тяжким горем і вона, забувши про свій гнів відчула до нього ще більшу любов.

Несміливо глянув він тепер до очей її, але не побачив її, бо замісць неї дві цяточки сліз на блідому скривленому обличчю заступили йому все...

- Ти мучишся? тихо сказала вона силкуючись підняти його тя жке тіло і наблизити до себе.

Замісць відповіді він притиснув її руку до своїх грудей.

- От бачиш... докінчила вона, тремтячими губами... І вона порвисто схопила його голову і притискаючи до своїх теплих, схвильованих грудей вже з благанням витиснула: „Так чого нічого не скажеш? Хай твоє горе буде й моїм.“ - Вона схилилась над ним і раптом обоє заплакали і довго, довго лились їх сльози...

Він мовчав... Потім стрепенувшись підвівся і відповів: Тобі було б болюче сьогодні знати все... Памятай сьогодні... Потім ліпше: правда в тя жкого у правдивий час. Ходім до дому. Поволі йдучи обнявшись до човна во ни поцілувались. Просто перед ними сідало червоне сонце; надходив тихий прозорий осінній вечір.

Сад наповнювався публікою. Спішив і Тре, щоб захопити місце для важної зустрічі зі своїм довголітнім товаришем, без якого він не міг обійтись в тяжкі хвилини свого життя. Ко, так звали його, не бачив Тре довго, тепер він теж поспішав побачитись з Тре по довгій розлуці.

Ко з Тре зайшли до дальнього куточка саду і сіли за „свій" стіл. Вже кілька років приходили вони сюди, коли у кишені з'являлись зайві гроші. Тут говорили, тут радились, обмірковували різні справи. Тре тут же захопив чимало цікавих рисунків для своєї різьбярської праці. Але сьогодні не думав ні Тре про малюнки ні Ко про якісь спостереження: Тре був особливо якось схвильованим. Чи то тріумф закінченої праці, чи тим, що вже кожний день, кожна хвиля з невмолимою швидкістю наближує його до розв'язки заплутаного вузла з новим коханням і взагалі життям, мабуть не дуже хвилювало його.

Ко вже відчув, що він сьогодні потрібний Тре, як все в таких хвилях. Як чудово співав якийсь старий кобзар старовинні пісні на замовлення аматорів з публіки! Спогади про далеке минуле, славу дідів, наївну любов, змальовувала його пісня коротко, ніжно, поетично; розбитим голосом, захриплим інструментом цей митуса в останнє може протестував проти сьогоднішнього репертуару пісень. У музиці дідів наших все щось є такого, що в душі людини лишає щось, — сучасна — це біржа звукова. Умірала все ж ця пісня вже: й слухали тільки дехто. А довкола лунав сміх нерво-радісне життя, дівочі голоси, нагадуючи, що смерть чогось заступається родженням іншого.

Тре сів спиною до публіки, щоб не бачити й не чути всього цього, що давало оточення і що так турбувало його. Але куди втекти від сміху людського весною?... А який прекрасний пісенний сміх серед природи й сяйва! Твій сміх, від якого чується радість, бадьорість, животворчі подихи, що не знає ще цілих, які робить у всьому наше життя... Инший знов — схована елегія, музика наболілої душі; в нім часто чується втомленість або туга: я хочу кохання. Є сміх, що покоряє своєю магічною силою біль... Є сміх, в якому чується безодня, самотність, безконечно довге чекання чогось і зневіра, то знов що туркоче як голубка в діброві. Є сміх, що вибухає раптом і

народ раптом згасає - за цим ховається вже смерть. Є сміх, що лізе до сумління і позначує людину чисту й чесну. Є сміх іронічний, що кепкує з усього - вже лік. І мало є сміху - безтурботного життя. Але не кожний чув сміх цю музику без нот. І ці різні відтінки сміху лізли до слуху Тре з усіх закутків саду вибухаючи, але сам вже багато років сміятись не вмів. І він ~~був~~ мучився стерпіючого... тому, щоб не чули й не бачити нічого він сидів спиною до публіки.

За ці останні два роки бачив Ко, як пожовтіло обличчя Тре, як густі зморшки оточили його очі, що набірали тепер щораз іншого виразу; а енергійне обличчя, яке покривилось від болізної маски що здушила його.

Тре дивився просто в очі Ко начебто запитуючи чи знав він його тайну; інстинктивно він чув, що Ко мусів, як що не знати, то догадуватись... І стояла тепер в його мозку болюча думка: який його погляд на це?..

Ко спитав, як все просто й рішучо: Що з тобою, друже?

Що?! - повторив Тре, і глибоко-сумні очі, на хвилю запалились ~~сяйвом~~ огником рішучости, але на хвилю, щоб змінитись на вираз що говорив: „на що ти питаєш?"

Нічого?! Так як звичайно проговорив він витискаючи вже ці слова...

А що ж це ін? Ти чогось сумний, в дні свого тріумфу?..

Тре повів повільним рухом очей по стіні, потім, начебто нічого не чуючи, пройшов ними через Ко і, махнувши втомлено рукою, заговорив.

Ох, друже! Весело довкола, а мене вже не тягне й сюди до цієї нашої Палестини... Не цікавить мене тут... ніде... взагалі не цікавить нічого... Жах... розпука...

Він говорив долу опустивши під стіл очі начебто стараючись скинути попіл з цигарети і замовк. Потім погляд його спинився на одній точці і поволі стягувалось його обличчя у глибоких зморшках обрамлених насупленими бровами; рух мязів над щелепами і напруження жил на чолі говорили, що Тре переживав якесь вагання, рішення...

Про що він думав в цю хвилю? Оч вже кілька років про одне й теж думав Тре коли здибався з Ко, йому хотілося відкрити нарешті Ко всі причини, що нівечили його життя, знищить таємницю, яка жила в тому, але він не рішав

вся все... Боявся головного, це суду Ко цього прямолінійного, рішучого чоловіка. При думці, що Ко, який в часі війни і революції не вагався всилати кулю про ти людини в момент боротьби, робити напади на ворогів про які ще й те пер шуміла слава, що Ко скаже ясно, остаточно й немилосердно рішення, німів йому язик. Страшним мав би бути цей присуд, думав Тре, людини що не знає середини а рішає все „або, або." Борючись зі собою Тре терпів неймовірно. Але й сьо годні не зважився сказати просто й ясно, а зачав зі своєї нової муки, з кохання до Глинки.

– Слухай, друже, зачав він вже втомленим прямим голосом, і поможи мені як людина, щиро продумавши все, знайти розв'язку такої може колись фільософічної справи, а тепер в сучасности для людей чисто життєвої: Має право людина по сягнути на життя взагалі другої людини? – він змовк

Ко не був здивований запитом, бо різні теми подібного роду були головними центрами їх постійних розмов в Революцію і тепер на еміграції

Тре, ти знаєш, я не люблю метафізики. Я мусів би знати ще відповідь на пи тання: ~~співставлення своїх поглядів~~!

Коли і як? Бо примірно у борні у захисті немає часу на рішення инше як: я мушу побідити! Це ж ілюструє не тільки сучасне життя а й праздавнє, при роди.

– Добре! Але коли немає ні борні ні захисту, а звичайний життєвий стосунок? Примірно, ти не бачиш виходу ніякого з твого кохання, дівчина твоя теж і вона хоче щоб ти убив її й себе.

Ко не потребував довго думати... Друже, та ця дівчина з її коханням є для тебе лише засіб у житті, а не ти цілий. Так само як і ти для неї. Себе забити міг би ти, коли б стало тобі ясним, що рішучо цього треба, її – ніколи. Тут же не борня, а пасивність, відчай, розчарування – все що хочеш тільки не борня... Ти не смієш знищити засіб, який хто знає, чи ти використав до кінця, бо ж взяти любов, це тільки скориста ти з прекмети засобу, використати й кохання як засіб, але не ціле головне життя, у твоєму випадкові нетто. Хіба коханням до жінки вичерпується наше життя?

– Я віддано кохав, вона мене так само.

Замало! Я ж тобі кажу, що кохання тільки засіб а не ціль життя для нас людей. Ти можеш, ти смієш рядити своїм життям, бо твоє „я" є твоє життя ти його знаєш. Чи є твоє „я" рівнозначне „я" іншому невідомо! Звичайно в боротьбі у ~~За~~пали ти знаєш, що „я" твоє зникне, коли не буде усунуто чужого „я" і коли твоє „я" сильніше, ти лишишся... Твойому „я" в звичайний час чуже „я" може бути або байдужим, не існуючим коли нам не дано контакту, або засобом, а засіб тратить ціну використаний лише добре... Дивись довкола добре і знайдеш тисячі, міліони прикладів тому. Використає тебе, другого життя, жінку, як матір кидає дає тобі старість а потім смерть...

Так, так Тре і добре і зле. Мені здавалося, що рішення на право життя иншої людини таке просте для здійснення і таке легчне після підрахунку певних звичайно, обставин, а от тепер, чомусь не можу собі уявити так просто його. Коли справді моє „я" не є рівним „я" ближнього, то знак рівенства не може зробити й „свята любов" - це правда. Але як тяжко розлучитись з життям для мого „я" прикладом для мене, то думаю, що й для иншого той же закон платить.

Але це ще все, друже, сфера чуття, може виховання звичок, поглядів, що є тяжким чи легким, болючим чи не болючим... Ти говориш як поняти це говорять сучасні жінки або жінки романів для виховання молоді в „доброму нраві". Я говорю тобі, згадую жінку через те, що вона дає нам перше виховання - це є важним. Але ти, ти мусиш памятати, що що для нас є ясним, то їм не ясно, бо там де ти легчно все виразовуєш у них панує чуття, а чуття не є дорогоказом для сильних натур.

Тре вихилив одразу пів шклянки пива і шукав сигарету в кишені свого костюма, яка все утікала йому з під пальців і нервувався...

'Але чому ти питаєш про такі речі сьогодні Тре? Може збираєшся з розпуки кохання стрілятись?! Але запамятай мої слова: Кохання засіб, а не життя... Любов до жінки не покривається з любовю до життя.

- Це грубо, друже...

Грубо але це правда!

— Значить для людей немає иншого виходу на світі, як знищаючи одну трагедію зраджувати тим самим другу?

А у природі инакше буває? Але послухай друже, нащо ми говоримо про це? Це нам з тобою вже давно відомі речі... памятаєш революцію, національні війни і т. д... Ти щось бачу часто став цікавитись такими темами, а тобі цим не слід зараз займатись; ти мусиш працювати, ти мусиш, Тре, створити ще одну річ, велику річ. Ти чуєш, що про тебе говорять?

Чую і знаю, але мене це не цікавить... Що мені до цього, коли я жити не можу... — він ~~схопившись~~ схаменувся і поправивсь — не хочу...

Тре схиливсь головою дивлячись до землі і змовк... Ко шукав переходу до дальшої розмови, бо не хотів торкатись теми про смерть, яка так близько була до життя Тре. Він говорив:

Ти мусиш творити і у творчості горіти, а инших думок у тебе не сміє бути. Гориш, твориш, бережеся — ти живеш. Ти, як та матір, що родить нове життя мусиш жити. Не знає вона нащо родить, не знає вона що родить, генія чи ідіота, але вона сповнює свій природній обовязок і вона має радість... Ти обєднуєш всі вимоги до людини в одному — мистецтво... Живи ним і гори з ним.

Тре слухав уважно Ко, хоч схилившись і нараз здригнувся і жалібно заговорив...

— Так значить мій ~~рок~~ призначення — мистецтво тільки? [illegible]

А для кождої людини, що є ~~роком~~? Невже не мистецтво жити? Ти знав щось про себе перед тим, як народитись?

Страшно, брате, — ми без керми ідемо в цім світі виходить — простогнав Тре. Природа незмогла зробити для нас виїмок зі своїх законів: ми в руках її законів. Це, брат, факт! Ми лиш санітари в життю, а не лікарі — це ж і ти визнавав колись...

Льокаї збирали вже посуду з опустілих столиків і закривали двері... Вечір в розмовах пролетів як година, але ніколи над цим не задумується вигнанець, який живе ще одним поверхом вище від життя звичайних людей.

День змінився нічю. Тре не хотілося іти: він радий був, що Ко говорить сьогодні знов з ним, але треба було покинути ресторацію.

Ко глянув на обличчя Тре, яке тепер було вже ясніше видко коли той вставав

і побачив все той же страдницький вираз на ньому. Як ти мучишся, Тре, подумав він в ту хвилю, але чекай, я дам тобі порятунок. І в голові Ко зродився перший натяк на страшне рішення... Але він нічого про це не сказав Тре.

Як же твоя праця?

– Починаю вже...

Працюй і памятай мої слова. Ти зазнайомиш мене з нею, з тією твоєю дівчиною?

А то ж як? Обовязково.

Минуло кілька місяців, як ~~познайомив з дівчиною Тре, вже товариші тепер~~ ~~тепер~~ трьох, тепер вже товаришів ділили час і були все разом. І тепер скрізь ~~...~~ і все бували разом. Бажання Тре однак було для всіх законом. Це тепер і ~~...~~ час. ~~...~~ Тре схотілося виїхати по двох роках праці в димному місті, кудись ближче до природи. Кілька років тому він самотно йшов в поле, мов прагнучи там побачити своє рідне, може з дитячих років, золоте поле хлібів, квітів; нервовими руками кидався до знайомих колишніх приятелів його бідного дитинства, червоних маків, волошків, будяків і цілими снопами привозив їх до своєї хати в місті. Свідки його дитинства – вони одинокі були тоді близькими йому на світі, вони вязали його цілого снопом спогадів про дороге юнацьке підземелля. Потім він тікав вже від поля й лісу бо все скрізь нагадувало йому життя то минуле його то сучасне. І польові квіти змінились гіацинтами, хризантемами, трояндами... Але незабаром й вони зникли з його покою. Він відчув, що для життя в сучасних умовах – немає місця для радощів від природи. Він зрозумів чому тільки люди мають тепер першенство у володінню квітками, запахами – їм якось з милосердя кинув цивілізований світ, ще трошкі прав, якими колись володіє голоті рівно; тільки більше живуть життям ще природнім. І в тяжкій боротьбі за існування в життю пройшло два роки без квітів, поля, повітря й лісу...

Тепер знова відчулась в йому туга за вічним спільником людини – природою, захотілось йому побачити стерню по якій колись він бігав босим, рвав кубелечка птах в ній бараболю, пасучи худобу. Він вже не міг знести життя міста, цього великого кабарету,

суспільного обєднання людей; не зносив музики шумних вулиць його...

Коне вдмовився разом їхати теж, щоб оберегти свого друга в разі якихось неприємних наслідків перебування на природі.

Глинка, чужинка по нації зуміла вибрати місце для їх поїздки. Вона вже давно вивчила смак Тре, познайомилась з книг з пісенним краєм з якого походив Тре; перечитала цілі літератури, цілі історії, вивчилась пісень і вишивання взорів того народу з якого був її тепер любий. І відчувши раз, як мучиться життям він, — вона старалась все наскільки могла створити для його мистецьке й рідне оточення. І хоч часто говорив їй Тре, що йому все вже байдужим — вона робила своє. ~~Вдвічний закон, вложений в неї природою братались з жінкою, а не мужчиною, діяв в ній, як і в кожній птиці тепер для затримки і любити Тре ще сильніше.~~ Ніщо не могло її спинити в її баганні помогти йому, ні лайка батьків, ні опінія яка захоплюючись талантом Тре, все ж не могла забути, що він чужинець. Глинка терпіла багато, але закид „чужинець" бунтував її, бо як жінка чула вона в цім наступ на право її святих прав. Вона бачила перед собою лише любиму істоту, бо як жінка вона більше дружила ще з природою, як мужчина. Дотого ж помагаючи йому, утішаючи часом його вона сама жила. Допомогою і звязком вона боролася за своє існування. І хоч так і не могла вона змусити його, поділитись тайною мук, вона ще більше кохала його. А тепер коли Тре вже розпочав свою нову працю „Умираючого воїна" вона твердо рішила стати йому на допомогу в блискучому освітленню кінця цього діла. Вона вірила в його силу, в його талант — вона раділа успіхом його творчости. І цю коротку перерву для відпочинку від праці посеред природи стрінула з радістю надіючись, там десь довідатись про все що цікавило її.

Як не тяжко було Тре згадувати, що Глинка є жертвою його, розвязати вузла їх дружби він не зміг. Часто думав він над тим, що станеться з нею, коли вона взнає правду, коли доведеться рано, чи пізно зруйнувати будинок збудований на „мертвому ґрунті." Умерти, тільки умерти! чадо думав він Але хто знає, чи цим він викупи-

свою вину?

Проходили знов дні, тижні, місяці і він жив вмовляючи собі різні полегчуючі й виправдуючі що до Глинки причини. Певність у тому, що він рано чи пізно заплатить за все своєю передчасною смертю, бо життя же все оплачується смертю, що він мусить зробити це, як викуплення зі всіх „злочинів" його життя, заспокоювала його почасти. Розпочата праця мала бути всього кінцем, апотеозою всього на що він був здатним. І вже навіяні думки про смерть, як щось визвольне, викупне мук його його не зменшали. Він відчув, що звичкою думання про необхідність смерти можно зменшити силу болі в момент переходу з буття до небуття, але нельогічність, трагічність потреби, необхідности в цьому - далі існувала сверлячи мозок чимс гострим, пекучом. Ще більш трагічним здавалося йому його життя, коли він побачив, що місце виборене ним на світі не дірочка черяка у гнойові, а правдиве місто сильної людини - арена творчої діяльности з обектів самої природи, а не з обектів організації людського життя. Йти з цієї арени, позбутись усього, що лишилося дорого: - не буде студій, мармору, боротьби, Глинки, сонця, світу.

Податись десь на бік від життя, спробувати там заспокоїтись хоч трохи він хотів вже давно і тепер радо їхав на Карпати, куди схотіла його повезти Глинка.

Найбільш тяжкі болі, коли їх не роздсевряювати, затихають. Глинка трохи спокійніше стала ставитись до мук свого друга теж і тепер тут вже думала що спроможеться на повне обяснення і вирівнання відносин своїх з Тре.

На віщо ти ховаєш від мене якусь свою таємницю? — спитала Глинка раз тулючись до Тре після двох тижнів їх спільного відпочинку в горах. Скажи, ти кохаєш мене так, як я тебе? Що тобі бракує?

Не треба, Глинко, про це думати й говорити.. Ми здається вже багато говорили про це все. Нащо ти все думаєш про щось, а не пильнуєш себе: ти схудла, ти сумна, тобі все тяжко.. Знаю це, але я люблю тебе все так, як і раніше. Я той що рад був красі, сонцю, борні — я не міг не відповісти тобі на твій любовний заклик, коли відчув що й я люблю тебе. І ніколи я не сумнівавсь у тім, що люблю тебе.. і тепер люблю, ще більше ще сильніше але.. але.. він не кінчав речення, бо відчув нараз, що слів, говорення вже досить, що треба сказати щось річеве або зовсім мовчати. Глинка слухала його хватаючи кожде слово, не чуючи й не бачучи вже себе а тільки його голос і його. Зголіти вши, як тяжко зітхнув він і урвав речення перелякалась знов так, як колись на човні.

— Говори, говори.. Кінчи своє речення!

Мутним, стислим поглядом глянув він на неї, питаючи, чи з може вона знести те, що мусів би він сказати і побачив, що в цю хвилю Глинка була готова все стерпіти так благальним був вираз її обличчя, і ще б хвиля і він був би їй сказав те, що колись „розійдімося" хіба що додав би ще „прошу востаннє", але тепер, коли все частіше думав вже про смерть рішив не говорити цього.

— Що ж мовчиш? Я чекаю, я чекала вже багато місяців.

— Не треба, Глинко. Ти б живою вмерла б, як би заглянула в мою душу, а я хочу щоб ти жила.. Хай для тебе ще світить сонце, пахнуть троянди.

Як птиця горда й сильна, що щойно шугала попід хмарами падає.

від стріму і обертається в ганчірря, в кавалок безформеної матерії, так Глинка, впала знов в якусь прірву. Стільки місяців віри, відданости і знов відмовлення від неї.

Може в тій його душі якийсь страшний злочин? Убивство, крадіже? подумала вона. Але цьому повірити не могла ніколи і гнала геть ці свої нові підозріння. "Мій" і не мій". Не вже доля дасть цю кару на ціле життя?

— Доле! вирвалось у неї, як тяжко зрозуміти вас чужинців, ні не чужинців, схаменулась вона, а взагалі людей.. Твій друг Ко теж наводить мені страх... Скажи ви всі такі?

— Хто!? Які?

— Незрозумілі мені, нам.. Вам життя, уявляється мені, здається цілком инакше, як нам...

Тре був радий, що Глинка дала сама можливість перейти до иншої теми і він радо відповідав вже їй

— Це правда, Глинка, що життя у нас там так не цінується, як тут у Вас.. Наша історія розвитку трохи инша, як ваша.. Ви на мою думку вже дуже далеко є від правдивого життя.. Ви на шпилі тріумфу цивілізації і це зачаровує вас так, що за "блага життя" в цій цивілізаційній хаті - ви готові позбутись всього, що дала нам "природа". Глинко, як сильно треба чути себе природнім кастратом, щоб сказати: намовання й мірення пива є найкращий спосіб прожити своє життя!

— А що ж робити нам? Революцію?

— Це вас не мине...

— Ні ми переживемо вже й Вас...

— Це можливо, ви продукт історичного розвою і ще трохи продержитесь довше, але все одно впадете, як що не знайдете знов, як все людрух лік. Ваше життя - це муравлина праця всіх. У вас так мало революціонерів сьогодні згори, але вони прийдуть з низу, бо початок революції все десь коло ~~ро~~ шлунка.

Глинка перекидалась цими запитами, слухала відповіді Тре, але все пам'ятала на свою сьогоднішню ролю, на своє тверде бажання вернутись в Карпати з повним щастям у її коханню до Тре.

— Облишімо ці дебати Тре.. Краще думаймо, як нам жити далі?

Тре подумав, що й „жити" — ти тутешня жінка розумієш инакше але вважав недоцільним зачіпати цю тему.

— Як жити, як жити? повторив він зітхаючи

— Я знаю, — говорила Глинка далі, ти радишся в цім тільки з Ко, але порадься й зі мною, бо так далі не можливо нам існувати. Ти не зможеш працювати, я не зможу бути тобі сильною помічницею Ти сьогодні знов відмовив мені у спільній розмові і кинув мене знов у безодню мук не знати на який час. А ти ж знаєш, що мені ж не має тепер особливо вже вороття без тебе у суспільство! Знаєш ти це чи ні?

— Я думав, Глинко, над цим не раз і заявляю тобі щиро я не покину тебе так... Я знайду спосіб помогти тобі вийти з цього заплутаного лабірінту.. Може не я, так хтось инший?..

Глинка зачувши це останнє від здивовання трохи не крикнула але здержалась і запитала

— Хто ж то має бути моїм ангелом добра? Може скажеш Ко?

— Може й Ко, — відповів Тре спокійно..

— Ти не можливий буваєш иноді Тре. Це вдруге ти заподієв мені образу, яку я не вмію скваліфікувати навіть, так у мені все обурюється... Я пам'ятаю це твоє „розійдемся", а тепер знов щось подібного...

Того ж самого вечора, коли Глинка, вичерпана розмовою з Тре легла до ліжка і просила її не турбувати, сидів ~~Тре~~ Тре самітно на призьбі під хатою і чекав на Ко, який десь вештався по горах і шукав там потрібних знайомств.
Злидні краю, які побачили тут Ко і Тре що поперве ступили на на європейський закуток землі свого народу різно вплинули на їх
Тре засумував зовсім і раз говорив про це Ко.
— Ось де біда Ко, ось де жах. І це має бути нашим вікном до Европи? Гай, гай! Брудне це те віконце, що світа не видко через його ніякого. Як не сором братам словянам, що тут де шугають люксусові експреси, пролітають залізні птахи, де поруч ще не далеко батьківщина великих геніїв мистецтва - існує така убогість, така біда зрива і не лікується нічим?
— Словене, брате, тут найбільші вороги цим людям? відповів Ко тоді.
— Як то? Мені здається, що словене тут не мали коли бути?
— Не в тім річ! Де там не мали... Хіба оце все, що словенського

тут, будувалось сьогодні? Хіба не під владою ворога словянства збудувалось культурне життя цих словян? Тут же не було азіятської монархії і дикого шовінізму інтелігентів з наших країв, які рівночасно проповідують інтернаціоналізм і борються за свій імперіялізм.

— Але що ж? Вже нетерпляче перепитав Тре.

— Ті хто панував тут взивали часом і насильство, але не заганяли нікому на скільки звичайно це дозволяє етика цивілізованих країв стати й кождому цивілізованим, а словяне тут плутали й плутають далі світогляд цих людей своєю хатною політикою і не приймаючи цих людей до себе не пускають їх до цивілізованих. Ось через що й з людьми тут страшні. Подумай, приміром, чому тут немає ніяких культурних бодай зовнішніх ознак? Думаєш, що тут десь по сусідству самі словяне зробили собі культурне оточення, як вони то хваляться? Не терплю брехні!... Тільки загально-імперський капітал міг зробити то все чим вони тепер користуються, але не їх власні сили...

Але Тре начебто не зрозумів цих пояснень Ко. Його хора уява сприймаючи факти й образи з оточення переломлювала їх просто без якихось міркувань, тільки через призму його хорого чуття. і звідтам він чув тільки розпач підсилюваний ще тим, що сам він вийшов з під селянської стріхи, з селянської бідної родини.

Цілком инакше поставився до всього що тут побачив і почув Ко. Він відразу усвідомив, що це край, де треба шукати собі щастя. Тут думав він приклавши енергію й працю можно здобути й собі й людям користь

І він цілими днями ходив в гори, розпитував людей про цікаві для його річі, збирав камінця, глини, а дома повернувшись аж пізно вечером студіював на мапі шляхи сполучень, густоту населення, можливі центри збуту і випрацьовував потрібні матеріяли.

Вже рік як у портфелі його лежав маленький технічний випа-

хід, власне не винахід, а практичне удосконалення потрібного в індустрії твердого шкла. Знайшов він його після довгої і упертої праці і не спішивсь з реалізацією його на гроші. Не оголосив ним нікому він поклав свій винахід до теки і чекав на закінчення школи, щоб здобувши собі звання інженіра мати і певне становище у суспільстві.

В роки студій своїх на еміграції, він через злидні три рази міняв місце своїх студій, але ніколи не падав на дусі, не марнував часу на дурниці, а все уперто йшов до своєї цілі - бути освіченим духово і мати якийсь практичний фах. Ці дві останні річі тепер вже майже було в його в руках. Ще трохи часу і він би мав війти в життя з трьома здобутками власної праці: дві високі освіти і маленький винахід.

Винахід міг би правда дати йому можливість вже жити нічого не роблючи, бо його можно було вигідно продати, але Ко не йшов на це. Тепер несподівана поїздка на Карпати зродила в йому думку, яка стала на якийсь час змістом його життя. Тут де тепер отпочивав він зі своїма приятелями, на цьому глухому узліссі він задумав зачати нове діло, нове життя. Тут задумав він закласти спочатку маленьку фабрику шкла щоб потім поширити її на велике підприємство.

Сьогодні вертав Ко додому з особливо гарним настроєм. Він довідався, що скат гори, який він собі намітив під фабрику, можно було дешево заарендувати від держави на довготермінову оренду. Через це його план ставав вже можливим для здійснення. Лишалась ще трудна справа з колією власною, але й тут предбачався вихід; довіз на конях мав би на початку заступити колію, цим би він міг ще причуожитись до поліпшення коней у населення, годувати було чим тут їх. Що до перших будов потрібних, то він не боявся ліс і цегла були.

поблизу.

Ко, поспішаючи, підходив до хати в якій всі в трьох тепер спинились вони на літній відпочинок, щоб ще за вечора трохи побалакати з Тре. Навантажений він був і сьогодні, як верблюд, різним майном: повні кишені глини, каміння, піску акуратно завинених до папіру і ганчірочок. Трава, квіти, кілька грибів — доповнювали його скарби. Все це дома мусіло бути упорядкованим і складеним до валісок для дальших дослідів вже в столиці.

Думав, йдучи, про радісну зустріч з Тре і Глинкою, але був вражений виглядом самотного Тре, що сидів схилившись над скриньою у позі, яка нагадувала скорше якогось діда тутешнього, ніж інтелігента в модерному одежі. Наближившись Ко не вирвав Тре зі стану якоїсь задуми.

„Починається мабуть реакція від сіл і гір" — подумав ~~Тре~~ він про себе.

— Добрий вечір Тре! А де Глинка? казав він підходючи ще здалека Тре не зразу підвів голову і лише глянувши заговорив.

— Ага, це ти... Добрий вечір... Втомленим, зломаним голос звучали його слова.

— Ти питаєш про Глинку? Глинка... Глинка чогось нездужає і пішла відпочивати.

— Що з нею сталося? Хора, чи так щось не договорили?!

— Здається хора трохи... відповів якось через силу Тре... Ну й добре, що ти вже прийшов. У нас сьогодні немає ніякої вечері, бо Глинка вже від обіду нездужає і не скомандувала нічого нам зробити.. Може підемо до корчми?

— Я б пішов, але що є з Глинкою? Як її тут лишимо саму?

— Вона просила її не турбувати...

Ко пронизав Тре своїма всевидючими очима і бачив, що все те, що той говорить є неправда, але не схотів допитуватись

— Я зараз поскладаю свої збірки й підемо...

Тре стежив за ним очима аж до дверей хати і серце йому жалісно стиснулось. Все для Ко є радість, думав він, і камінчики і квіточки. А спинившись на сильній шиї і широких плечах Ко він відчув якусь ненавість вже до того. „Звірь ти! Ти щасливий, ти звірь. Як тебе я люблю і як ненавиджу? Я б готов би вбити тебе зараз і вбив би, але в тусе хвилю мусів би забити й себе, бо знищив би прекрасного, могучнього сонце-звіре" – думав Тре услід Ко.

Останній вийшов швидко з хати, склав ши рам свої звірки, і вони пішли тепер мглевою доленою по гарному шосе [illegible] корилми.
– Значить, Тре, я прийшов до висновку, що тут на Карпатах майбутня нашої еміграції, особливо для людей талановитих і чесних. Тут не початий край для праці. Я вже задумую зараз же по закінченню школи приїхати сюди на працю. Мені вже понад тридцять років, а я ще не маю де прикласти свої сили й знання. Не йти же мені гній відкидати коло панських коров.. Вернусь сюди за рік і ну до праці..
– Зачинай, зачинай гусь Ко, без праці ти згинеш, ти розмінаєшся на дрібнички або закінчиш самогубством.. Ти сильний і я вірю, що витягнеш в любій праці. Даруй, чи що не секрет, що ти думаєш тут робити?
– Мої плени широкі, але же ти знаєш, що я у планах тільки широкий, у праці я педант – це все мені не шкодить. Я зараз будую думками великий план, але зачну з малого.. Тут я поставлю маленьку фабричку, тут у цім селі де ми зараз, і буду робити шкло для індустріальних потреб. Все для цього є тут.
– А збут?
– Збут! Я маю забезпеченим його, бо робитиму спеціяльні шкла.

— Браво, Ко! Вірю тобі! Твоя ідея прекрасна.. Тут є ще біда, за яку сором нам словянам перед культурною Европою.. Зачинай, а я прийду сюди до тебе умірати..

Таке! Тре..!..

У господі було мало народу бо день був буденний.. Замовили собі вечерю.

— Тут в цих краях мабуть і всі ці цивілізації, що минке оказав Тр.

— А ти думаєш, що культура в Европі не приходить часом „задом"?

Скільки хочеш.. Ось, як хочеш, нагодою я маю вчорашню газету я тобі прочитаю документик, який рідко можно дістати з рук свого противника. З приводу тутешньої цивілізації. Це число газети їхньої „Національне Визволення". Є тут стаття під наголовком „Наш колоніяльний режим у світлі дат і цифр". Звичайно, що пишуть цю статтю націоналісти державники і тому „колоніяльний режим" взято в лапки. Я тобі прочитаю, як боронять ся теперешні хозяї цих земель. Ко зачав читати.

„Часто комуністи закидають нашій владі, що вона держиться колоніяльного режиму на землях, які населені не нашим народом. Та є це безпідставні закиди. Подамо тільки жменьку дат, щоб ширші кола громадянства довідались про правду і зробили собі уявлення про дійсну працю нашої республіки, яку комуністи кваліфікують, як колоніяльний режим.

Та діяльність нашої влади, котру й сліпий не може не бачити, бє сама до очей і переконує кождого.

Зачнемо з головного міста „тієї кольонії". Думаємо, що у всіх хто був тут на останній виставі не вийшла ще з памяти будова Поліцийної управи, котра виростає за виставою в грандіозних розмірах. Крім того ще цього року розпочато будування Фінансової управи, далі буде проводитись будова Жандармської управи і трьох домів для Державних урядників.

Будова ТЮРМИ наближується до кінця. Будова Окружного

суду вже готова, бракує тільки центрального опалення ще і водоводу. Будова Головного суду призначена на слідуючий рік. Будова нашої школи є вже в проєкті, хоч є думка замінити цей проєкт, будовою кількох наших менших шкіл на переферіях міста, щоб потім вже збудувати головну школу в центрі міста. Над пляном будови Католицького Дому вже працюється і можливо що ще в цім році зачнеться його будова. Міністерство здоровля має також проєкт на будову школи для повитух. В иншому місті йде поспішним темпом будова Головного суду, вже готова надбудова другого поверху і прибудова крила з величезною залею для засідань суду. Велика будова тюрми на 200 вязнів вже тут майже готова; конкурс на доставку котлів, центрального опалення, дезинфекції і водоводу призначено ще в цім році до 1го серпня. У місті N була прибудована тюрма і виписано конкурс на будову окружного суду. А у М. В. вже складається договір між містом і тюрмою на збудовання суду. Теж місто зробило вже розпорядження про збудовання шосе, до бараків державних урядників. А м. С. хоче щоб туди було перенесено урядові установи.

У великому місті М. буде перенесена державна господарська школа і задумується розбудувати й заосмотрити всякими модерними урядженнями. Крім цієї школи буде там ставитись митний уряд дитячий притулок вже будується, а на розширення лічниці буде виписаний конкурс.

Думка влади збудувати по селах амбулаторії однак натикається на трудності, бо села не дають землі ні помочі і некотрі села нічим приспішити для свого

добра. Це виглядає просто на якийсь саботаж з боку населення. І просто дивно, ми нарід сам хоче далі лишатись бидлом, робочою силою, а не хоче стати культурним европейцем. Ми однак не хочемо нарід буком виконувати плани держави, як це робили наші попередники, ми будемо поводитись культурно. Але вернемо до теми...

Вже схвалений є проєкт будови по цілій границі митниць. Вже будуються по всьому пограниччю жандармські касарні. Біда наших фінансових і митних урядників є так велика тут що до помешкань, що не маємо що й писати так вона є очевидною.

Далі в районі У-ні робиться регуляція вод двох річок і хоч теперішня спроба їх регулювати не вдалася все ж маємо план який вже дасть щось позитивного. Фінансовий бік цієї справи має бути покритим з грошей міст тутешніх.

Инші регуляційні праці вже готові. Ще треба зрегулювати одну річку, якої вода загрожує залізниці яка нас звязує зі Сходом і т.д. і т.д.

Велику вагу покладає наша влада на збудовання доріг, бо наш рух авт в краю збільшився але, як і скрізь ми натикаємося й тут на опір місцевих людей, які нічим прислужитись не хотять. Влади попередні будували в цім краю шляхи по долинам рік в напрямі меридіональнім, інтерес життєвий наш вимагає щоб дороги будувались в напрямі лінії рівнобіжникових. Ще нам треба нових ліній які злучать старі шляхи в напрямі перпендикулярному...

Чуєш? Жре?. Я далі читати не буду, бо тут обраховується, що за яку суму карбованців зроблено вже будов і витрат. Ось брат документ володарів. Викинь з цього допису „проєкт", „буде", „на базі" і тоді й сліпий дійсно побаче, що робиться. Правда це обурює.

достойна занотовання в якому небудь Simplicissimovi, але нам брате не до сміху бо ж наш нарід хоче теж жити. Недаром один знайомий мені селянин звідси родом відповів мені, коли я його спитав про гімназії, школи в краю: Як гриби по дощеві ростуть у нас, пане, словенські університети тільки шкода, що вікна у тих університетів з гратами!

Цеж жах Ко! Деж правда на світі?

Там де немає життєвого чийогось інтересу...

Це значит-ніде! відповів Тре...

Оба на хвилю змовкли. Ко, обгорілий від сонця, пахнучий лісом і полем їв з апетитом яєшню цілими яйцями. Тре ледво міг зїсти пів другого яйця, від пива відмовився і запивав молоком. Він дививсь знов цілмно на Ко і думав: „звір сильний і прекрасний; так, як тріщить сало з яйцями на його зубах, так затріщать швидко тут і ліси і люди від його рук і волі".

– А ти чому так мало їси? питав Ко знищивши тричетверти ні пятнадцяти яєць. Чом не їси? Кинь журитись – швидко знов до праці: ти до каміня, я до лябораторії. За рік, як стій, мушу скінчити школу з дипльомом кращого інженіра. Це треба..

– Не хочеться, не маю голоду

– Не має, а ти не думай, що не маю, а що потрибую, боже знаєш, що „не маю" це факт запорний, статичний, а „потрибую" – це вже динаміка, цеж „хочу." – підсміюючись заохочував Ко друга до їжі.

– Трохи це зїм, але не хочется дуже...

– Добре, але що є з Глинкою справді? несподівано спитав Ко

Тре заморгав очима, хотів щось швидко відповісти Ко, але не знайшовши що рішив говорити з Ко про те до чого він останніми часами надумався, але не находив зачіпки щоб розповісти Ко-мусь раній ніж тому.

– Ох, Глинка, мука моя! Як тяжко Ко, друже мені згадувати.

про неї.. Знаєш що я хотів тобі вже давно сказати..?... Він зробив паузу і коли побачив, що Ко його уважно слухая говорив далі:

— Я хочу розійтись з Глинкою, але не знаю, як це зробити. Порадь мене? Ти ж бачиш все.. Навіщо я її буду мучити і сам теж мучитись... Я свідомий цілком певно того, що не маю права на неї і це гнітить мене... Порадь щось мені?.. Він зітхнувши та жко замовк.

Ко бачив, що для його надходить дуже тяжкий момент, як скерувати тепер Тре, щоб не сталося якогось несподіваного лиха, особливо тепер в часі початку нової праці тим. Ко знав, як ніхто инший, що Тре мусів би розійтись з Глинкою рано чи пізно, але тепер не знав, як йому ступити. Нагадати ще раз Тре свої погляди, сказати, що Тре дарма силкується це зробити було йому тепер не зручно. Сказати кинути її — це штовхати людину на авантюру, бо ж хто в силі знищити силу природнього потягу.? Він не встиг щось придумати, як Тре знов заговорив.

Як жахливе моє життя, Ко! Як жахливе взагалі життя! Ну що воно? Як воно? — не маєш відповіді. Глибокий і сильний не знає. Як же жити?

Ко зрадів, що Тре переходить на тему з якої загавши він легше міг йому відповісти на запит і вже готовився говорити..

— Людство, Тре, живе як трава. Як трава, повторив він. Скільки не шукай законів його розвитку правних, етичних — не знайдеш їх ніколи в акції цього, що звемо ми нашим життям; їх знайдем, власне побачим натяки хіба, що у висліді.

Ко надпив пива і затягся димом.. Тре слухав його схиливше ли все голову.

— Як на цих горах, продовжував Ко, росте травичка, краще де краще і гірша де гірше, так і ми люде. Як ота висока ялина, що здвигаєсь над скелею задавлюючи инших, так ростемо й

й розвинюючи мою й ин. люде. Знайди мені бодай одну людину, який з цього боку не можно було щось закинути, не кажучи вже про масові рухи людей як революції, партії, нації, релігії, війни і т. и..

Христос, Тагор?! Але й ці не дотягують: перший вигнав купців з храму, другий спокійно дивиться, як нищуть його братів. А їх я визнаю все ж найкультурнішими людьми після хіба Сократа, бо всі инші люде великі то є лише цивілізовані люде, а не культурні. Ну Кант ще хіба! Але їх досконалість все ж не зниттяває, бо вони нічого не робили й неробліть, а тільки проповідують. А там де є робота, а не слово, там існує боротьба, нищення.

— Жах Ко! Ти кажеш кривавими словами жорстоку правду. тому, хто мріяв стільки років, що життя є одна краса. О, де поділась моя сила, коли я міг підписатись під твоїми словами? Тепер не можу! Вірши не можу! Тепер міг би я тільки молитись, як той алтайський дикун, його словами: „Чи буде так бодай колись, що на очах наших не буде сліз, а на руках існуватимуть тільки солодкі мозолі?

— А ти мусиш підписатись під цим не для себе, а для певної ідеї

— Не можу! Не маю вже на це сили Тре. Ко, я хочу тобі сказати вже конкретну річ. Вона зродилась в мені вже давненько, але остаточно засувалась щойно тепер, як я довідався про твої плани на майбутнє. Мені тяжко це говорити, але я тобі скажу, бо мені вже нічого не потрібно на цім світі, а ти будеш жити. Перед тобою ще стелеться довгий шлях життя

Ко затягся димом і насторожився слухати весь насторожений.

— Так слухай: щоб ти зробив з Глинкою, як би мене не стало нагодою? Чи ти б покинув її, мою нещасну, безвинну жертву? Ні, я, власне, не це хочу сказати, я знаю, що ти поможеш кождому, як буде цього треба, але ось що я хочу тобі сказати, чи власне просити... Голос став дрожати вже в Тре від

хвилювання..

— Мені страшно це сказати: я ніколи нічим святим не торгував на світі, а тепер я змушений торгувати всім..

— Ну добре, добре, ближче до діла — перебив вже нетерпляче його Ко.

— Скажу тобі просто, як єдиному і близькій після Глинки людині буду просити тебе: візьми Глинку собі! І не чекаючи на відповідь Мре це говорив далі.. Ти мало й знаєш, але повірь мені, що вона б могла бути для тебе прекрасною товаришкою твого життя і твоєї праці. Вона любить життя те, яке ти хочеш тут розпочинати: вона донька за твоєю термінольогією цивілізації.. Заплати, мій друже, мій невиплатний борг.. Ось що я хотів тобі сказати.. Вона чиста й непорочна....

— Візьми?! Легко сказати, а тяжко здійснити. Ти ж сам казав колись, що нужна душа не полк, що нею можно командувати.. Ти ж сам знаєш Мре, що закони природи, є понад силу нашу...

— А може би це вдалося, Ко?

— Тяжка річ Мре це є, бо я ж знаєш теж маю жінку. Чув же ти про це?

— Чув! Про це, скажу тобі, як другові, говорять скрізь і дивуються тобі. Я не хочу більше говорити: ти розумієш..

— Дурне, Мре, що говорять! Не забувай, що жінку ми маємо не для когось, а тільки для себе, це раз, а як вони бачуть у моїм звязку щось неморального, то я б сказав словами одного героя, не памятаю вже з якого твору: „Я не кат по мік щоб половою мораллю покривати цілу людську мораль"

— Даруй, мені, Ко, що я запитаю тебе про твою річ: ти одружишся з нею?

— Як тобі відповісти?! Я власне женитись „по їхньому" по „справжньому" ніколи не збиравсь і не збираюсь, бо родинне життя на мою думку є гарним з оповідань і ніколи в дійсности. Шлюб

був першим порушенням рівности людських істот – жінки й чоловіка. Я не міг би мати більші права по закону над тією, що любить мене. Я визнаю нерівність тільки природню чогось над ним.

— А поговірка суспільства?

— Зайвий запит брате! В конечнім розрахунку хто нам суддя? Хіба не я тільки сам собі? Себе судити можу тільки я сам, бо я знаю всіх свідків і всі причини, а більше ніхто. Сьогодні немає суда над кождим хто виграв переворот, а завтра хто буде того судити що виграє владу над цілим людським колективом? Ми ж всі живемо, як трава — вкупі але нарізно..

— Так що ж мені робити? Скажи Ко, порадь мене? Не лиш мене самого..

— Тре! Хіба ти питав мене, як покохав її? Чому ж питаєш мене тепер Себе питай, ми залічити серце своє й її, я можу бути тобі лише сані тагором так би мовити Про життя її не бійся, я не покину її ком вона буде потрібувати моєї помочі.

Боляче було чути все це Тре, але це болючіше було йому кол він уявляв собі, що може віддати комусь свою любу Глинку. Якась радість все ж хоч і маленька, дажка лишилась в його серці, коли він побачив, що Глинка, це має лишитись з ним, бути його

Зрештою не журися Ко. Зробимо все, що тільки буде в наших силах. Ходім додому, бо вже пізно Може Глинка там боїться сама заснути

Вдома Ко швидко попрощався з Тре і поліз на сіно спати, а Тре пішов до хари...

Довго довелося Ко разом з Тре чекати ранком другого дня до сніданку Глинку Ко хвилювався, він хотів вже йти на свої розвідки, мав це розпитати, як глибоко є вода в долині, що

нолитує метр дров і т. и. Глинка не виходила навмисне. Тре відчував це і сидів понурий на приступі; він не спав цілу ніч: кілька разів схоплювався у ночі і тихо підходив під вікна покою Глинки, щоб почути, чи не плаче вона. Глинка теж не спала цілу ніч.

— Сил меншає й меншає моїх.. заговорив Тре...

Ко хотючи підбадьорити його заговорив весело: Не журися, Тре, ще прийдемо сюди в купі, як закладу ось тут я фабрику і заживемо трохи. Ти ще зробиш мені якусь річ, яку я поставлю над будинком фабрики: якийсь символ праці або науки у вигляді якоїсь статуї або щось таке..

Тре не встиг нічого відповісти, бо у дверех з'явилася Глинка. На неї страшно було глянути: бліда, як місяць в осене, з синіми колами під очами. Червоними віями обрамленись й втомлено-сумні очі. Ледво відповіла на привітання, намагаючись все ж трохи усміхнутись, хоч видко було, що це й тяжко давалося, а очі одразу заблестіли росою.

— Як ся маєш Глинко, ти здорова? Глинка кинула погляд на Тре подержала його на нім і тільки тепер відповіла.

— Я не могла спати цілу ніч і тепер чомусь чуюсь погано. Говорючи це вона якось нервово здрігнулась і стала купатись до тепло плитка хоч на дворі було тепло.

По всьому бачив уже Ко, що він був прав: вчора мабуть була якась розмова у неї з Тре. Він рішив рвати цей настрій його товаришів одразу і тому не питаючи „чому не спали?" „як почуваєте себе?" думав уже над тим, щоб до свого повороту з міста не лишати Глинку вкупі з Тре. Він просить Тре через уже піти на пошту до близької станції і там дістати важеного листа, який мав там прийти сьогодні, хоч у дійсності ніякого листа там сьогодні ще не могло бути, а Глинку

просить пройти до одної хати на горі і відвідати там хору жінку, яка до того ж потрібує послати синові до війська листа та не має хто б їй написав. Це останнє було правдою, бо жінка хора просила його вчора написати їй листа, але ні в Ко ні в неї не знайшлося ні олівця ні паперу.

Чомусь обоє не попробували себе довго просити і згодилися виконати прохання Ко.

Ко ще просив Глинку, щоб та вертаючи від вказаної їй хати не йшла доріжкою назад, а взяла ліворуч попід ліс і вийшла до лісничівки де він її стріне і вони зможуть вернутись разом додому на обід. Глинка хоч і не дуже охоче годилася про себе виконувати всі бажання Ко, але хотючи помучити Тре за послідню розмову рада була можливості кинути Тре самого. Уклонившися і звенючи здоровенною палюгою об камінці Ко уже простував по шосе кудись у дальній куток долини.

Лиш тільки він відійшов Глинка зробила Тре сцену.

— Знаменито Тре! Від тебе здається тепер можно чекати всього? Не так!? Ти можеш тепер лишити мене самотню і йти до корчми пити пиво з Ко, в той час, коли я не знаю що з собою робити де подітись!..?

— Глинко! Що ти говориш? казав Тре благально

— Правду! Ти мабуть там міг говорити з Ко про все, а зі мною ні!.. Мабуть слухав Ко, як той радить не звертати уваги на жінку, ви він це робить, га!?

— Глинко! Це ж міщанство таке говорити. Хіба ти не знаєш...

— Лицар!? Подумаєш лицар! перервала його нервово говорючи Глинка. Встала з крісла і кинувши: Я не маю до тебе тепер довір'я, аж не дістану відповіді... Я йду і з тобою не говорю аж не скажеш мені все що я хотіла, а не то зроблю собі кінець... Розумієш? Я йду....

— Глинко нащо все це ?!. розгублено благав у слід їй Тре.
Вона обернулась ще, гнівно глянула і натягши хустину на плечі швидким кроком вийшла на вулицю їдучи туди куди посилав її Ко. Тре пішов у слід за нею, але вона ще раз оглянулась і рішучо заборонила йому це робити.

Не бачучи тепер тепер ні світа, ні людей, Тре стояв на місці і знов що має далі робити. Мабуть люде, які бачили його так стоячого мусіли думати, що він був п'яний.
Потім пішов у бік станції. Як йшов туди не пам'ятає, бо не чув і не бачив нічого крім страшного болю в голові и на серці. Отямився трохи лише коли питав про місто. Не було жадного, самі газети.
Став на хвилю на пероні, де пробігав експрес на той бік Карпат. Залізний кінь, рвучи повітря і стрясаючи землею вже наближався, як вітер до станції; здіймаючи силу пороху. В цей момент зродилась у Тре думка кинутись під його колеса, щоб раз на все скінчити з життям і всіма справами. Він мало був свідомий в ту хвилину себе і це врятувало його, бо в той момент сила інстинкту самоохорони не здавлена волею, ірванулась на зустріч, не вольовому бажанню, а тільки думці і відкинувши її десь у глухий кутик мозку, викликала до чину страх і Тре вже за хвилю відскочив на кілька кроків далі на віть, як стояли люде, що дивились на пролітаючий експрес, який вже минав станцію обсипаючи їх парою і димом..

Коли б хтось був глянув у цю хвилю йому до очей, то не зміг би дивитись довго, бо там замісць них були лише дві чорні цятки що блищали, як божевільні; їх зродила свідомість нового факту, що сила волі була ним вже страчена, що навіть вбити себе він не зміг. Та людина, що жила ще на світі, полекшуючи собі існування думкою про те, що в любу хвилю зможе припинити своє життя переконалась на раз, що для неї і цей засіб начеб то став страченим. Він би був напевне збожеволів, коли б не був, колись, сильною людиною.

Решітки волі зробили однак образу протест проти образи й слабості і цей протест звернув поруження клітин від божевілля до нового коміру. Він побачив, що мусить вправляти себе повсякчасно, щоб коли прийде потрібний час не опинитися знов у такому стані як щойно.

З цією думкою вертав він додому. Жалів він, думав він над тим що могло статися сьогодні з ним? Можно сказати що ні. Він був у стані якогось душевного отупіння. Здається більше жахало завдавало йому те відкриття своєї безвольности, а ніж свідомість жаху смерти. Приписував все ж він цей упадок свій стану бездіяльности в якім він перебував тут на відпочинкові; бездіяльности всякої він найбільше боявся, тоді він тільки міг робити необдумані до кінця акти. Своє зближення з Глинкою відносив він теж до актів бездіяльности, пороженчі життя, яка гнітила його останніми часами. Так з'ясовував все його хорий розум. Треба було знов маленького натеку на чини життя, як він знов думав по старому, чув себе мучеником, протестуючим і страждучим.

Доля сьогодні, як раз завдала йому такий життєвий заклик знов, який на довго закріплював ся у його свідомости утворюючи знов сфери все більшої розпуки і страшних мук.

Вдома не застав нікого ще. Не маючи що робити витяг з кишені свіжі газети і став їх читати. Політика газетна не вабила його вже давно він також, як і його друг Ко з політики, яку приносили газети, занотовував тільки собі фактичні справи. Різні пояснення, задні, передні, редакційні політики він ніколи в серйоз не брав, хоч би й добре знав напрям газети.

Ко все говорив: „можно плести прекрасну політику чорнилом на папері, але на народах чертить й відношення сил не чорнильниця, а фізичник. Та політика все виграє, яка уміє вигідніше показати народам більше засобів до їх кращого життя." Тре швидко перебігав політичні факти і шукав чогось про літературу і мистецтво, але про це не було сьогодні ні слова ніде. Людство не памятає й не хоче

памятати, хто винайшов теорію атомів сучасну, але всіх розбійників коронованих і не коронованих запотовує для обовязково всім уваги. – подумав Пук. Шукав далі чогось цікавого для себе. Припадком у кінці газети у відділі „різне" знайшов оголошення в якому сповіщалось про відкриття міжнародньої вистави десь восени, в столиці одної з европейських держав.

Ця вмілітка забрала одразу всю його увагу. Як кожний мистець, а тим більше хорий він мав велику фантазію і вона зродила вмить в його голові величезні плани, величезні мрії. Чи не поспішити з закінченням „Умираючого воїна" і не дати його туди? Ця думка одразу опанувала ним всім і відсунула всі інші геть на бік. Він мріяв вже про успіх свій гом а, головно, про можливий заробунок для себе, в разі успіху. Бідна душа людська, як тяжко б було, їй, особливо слабій, жити на цім світі, коли б не було ілюзій?

В ту саму хвилю коли він постановив післати свою працю на цю виставу, він рішив, що далі йому мишатись і відпочивати тут нема чого.

Душа боліла йому далі, але з'явилась малесенька надія і ця надія штовхала його бути твердим в осягненні своєї задуманої ідеї комеги.
Глинка і Ко, думав він, мишаться тут, це навіть краще буде, може вони зіб'ються, а він відійде. Він бачив вже їх в уяві своїй щасливими і посилав свої благословіння. І йому ставало якось приємно, приємно, що він робить шляхотний вчинок віддаючи Ко Глинку, але чомусь жаль, чого жаль все ж йому було і він так думаючи не помітив, як сльози зрушили йому очі. Хай живуть щасливі, вони мають право, а я кому потрібний інвалід життя? І він заплакав вже гіркими сльозами.
Потім коли стало йому вже дуже тужно, якось тяжко було мишатись на самоті у хаті і він вийшов на подвір'я, щоб глянути на шосе чи не їде хтось з його товаришів. ~~щоб~~ поділитись своїми думами і намірами одразу ж з ними.
Боявся він тільки Ко, що той не погодиться прийняти відпочинок,

але мав надію на втечу в разі незгоди. Сів коло хати. Якимсь іншим здалося йому нараз все оточення; ще вчора не бачив він ні краси природи, ні людей, як слід, хоч біду їх все ж помічав, а тепер нараз побачив все це разом. Ніколи ще не говорив з тутешніми людьми, а ось відчув потребу в цьому. Була зараз і добра нагода до цього. Дід, господар цього хати, рубав дрова саме перед ним.

— Як живете тут, діду? Він їх сти нкіповою сказав „тут" бо цього народу земля була великого.

Дід вдарив ще раз сокирою по дровинеці потім глянув на питавшого пана Тре, начебто хотючи довідатись про що той власне хоче знати. Потім глянув до колоди знов і відповів.

— Як живемо? Біда, пане, тай годі. Гинемо, як та трава на сонці. Дощу немає. Хліба погані... Сіно вже наполовину вигоріло. Так мабуть і помремо у біді.

„Як трава на сонці" повторив Тре про себе, пригадуючи колишні слова Ко: „людство живе, я трава".

— Гай, гай! А заробітки маєте? запитав Тре, пригадуючи наміри Ко що до збудовання фабрики.

— Які тут, пане, заробітки — народу багато, а фабрик немає ніде... Дід спинився знову, щоб за хвилю додати ще кілька слів начебто хотючи якусь головну не сказану свою думку...

— Побили народу багато, царств нових наробили, а біди не зменшили ані на цаль.

Він знов змовки на хвилю і помовчавши трохи додав знов.

— Куди воно йде все пане? і начебто пояснюючи що він цим питає говорив ще. Побудувались оце тут нові пани над нами, а що варті? Хіба їм робити щимось, сиділи б собі тихо, а то ще й людей б'ють. Хіба вони довго висидять ось тут? Сильна часом, пане, смерека в лісі росте, а зачне посеред неї дуб зростати, той загине вона. Правда пане?

Тре уважно слухав цього фільософа землі, який нагадав

таких же дідів з його кругу і подумав: „Мабуть так думаючи їм легше жити?"

А пригадавши знов думки й погляди Ко відповідав:

— Так діду!

Але йому хотілося дати дідові його власне якесь інтелігентське питання і він думав в який формі це зробити.

— Але ж і вони хочуть жити діду?

— Хочуть жити! повторив дід. Не вмієш жити забирайся геть з дороги, не перешкоджай иншим... Жити хочуть?! Вже злостився дід. Кожний вміє жити, як не треба нічого робити. Та ба!!

Такого страшного присуду не чекав Юре від діда, який до того ж був членом християнської віри вже мабуть років з сімдесят. Він був так прибитий нараз, що навіть не знав, що відповісти дідові ~~нараз~~. Але відповісти не мав вже часу. Якось інстинктовно кинув він погляд на шосе він був здивований тим, що там побачив і не міг нічого иншого зробити, як скочив і побігти на вулицю. Там по шосе вже близько Глинка з Ко. йдучи разом весело про щось говорили. Ко сміявся голосно і щось цікавого оповідав Глинці, а та сміялась же мічко й зчервонілась.

— Це до пари! — подумав Юре, дивлючись на їх обох, що як йому здалося не йшли а минули по землі.

Глинка випадала ще трохи втомленою, але суму не було й сліду на ній.

— Ху! — зітхнула вона, видуваючи щоками повітря зі себе і сідаючи вже на скриньку. Ну й находилася я горами, як там було гарно. Була у тієї газдині хорої, балакала з нею, але тяжко розуміла її, що що говорить вона вашою мовою, але ж я її цілої не знаю ще майже нічого. Все ж довідалась, що вона хоче ~~її~~ післати листа до сина. У них помер батько і вона хоче звільнення сина з війська. Не знаю чи це можливе, але я їй написала. Газдиня подарувала мені

за це миску ягід, ось вони. Ко, де вони? Ага добре, я зараз їх приготовлю до обіду. Бачиш Тре я маю вже заробіток, а ти не хороший тільки мучаєш людей. Ти не хороший був вчора й сьогодні, признайся. Але я тобі подарую це все... Ходімте до хати люде, їсти хочеться.
Ці послідні слова до Тре вона сказала вже так весело, що той не сумнівався в щирості її.
— Глинеточко! Я зараз, я тільки щось покажу Ко.
— Але будем мати ще час потім...
— Ні власне часу вже не має...
— А що є, спитав Ко, цікавлючись...
Читай! говорив Тре даючи йому до рук газету. Ко уважно перечитав замітку про майбутню виставу, потім глянув на Тре...
— В чім же річ?
— В чім річ? Ти не догадуєшся?... Я хочу післати свого „Вмираючого воїна" туди... Я рішив відїхати вже завтра до праці.
Ко, що перед тим дивився в землю, підніс голов і знов глянув на Тре. Бажання Тре якраз було в лінії всіх його намірів, про які він цілу дорогу розповідав оце сьогодні Глинці переконуючи не мучити Тре а помогти йому блискучо закінчити свою працю. Ко вже давно рішив, бачучи, що рано чи пізно, Тре має піти з арени життя, використати бодай його талант для слави живих і в першу чергу для своєї обкраденої чужинцями нації. Коли має згинути життя чиєсь, то хай хоч що инших щось з того лишиться. Із цією думкою керуючись він був невмолимим для Тре і в той же час його найбільшим другом. Скрізь де тільки міг він невидимо й таємно обставляв життя Тре так, як тільки міг, щоб створити для того максімум умов, в яких би той дав щось великого для народу від якого походив. Гроші, ідея, знайомства, книжки — все це були засоби які таємно використовував Ко у досягненні своєї мети.

Начебто принадково він кидав потрібні для розвою духового Тре книжки десь у хаті і коли той знаходив їх, Ко, начебто нічого не маючи на думці, казав: „Цю книжку можеш прочитати. Річ така, що обід легше травиться. Цікава" Устомах усебе дома кидав їжу, начебто сам мав забагато. Кава, папфуми, обрани все це поповнеє Ко зі своєї кишені і кидав скрізь незамкнутим у хаті. Затягав Тре до театру на цікаві річі мотивуючи, що немає, що робити. Тре любив театр, але не вмів сам ніколи попасти туди; все йому щось мало перешкодити, то спізнився, то грошей бракувало, то не міг дістати своєчасно квітка або й просто не мав у потрібну хвилину чистої сорочки. Ко стежив за цим таємно і зручно все направляв. Ко стежив по часописам за літературою; знав про нові ідеї, напрямки у мистецтві і часто під виглядом суперечки з Тре, ~~кф~~ проводив до свідомости того потрібні ідеї, знання і т.и.

Всі ті вечори за кухлем пива і ночі й дні вдома пішли на цю працю

— Дай сюди газету, я ще раз перечитаю казав тепер Ко Він зачав читати знов.

— Ну, так добре! Маємо ще час до виставки, має вона бути аж на той рік восени. Нема чим куди поспішати.. Я теж би потрібував відїхати, бо на весну мушу тут бути знов, але треба трохи й відпочити.

Тре тільки тепер добачив, що у заміттці стоїть дата року настурного і подумав: ні, без Ко, я б згинув давно..

— А тепер ходім, нас чекая вже Глинка і я тобі розповім що я зробив за сьогодні Листів не було?

— Не було зрадних.

— Ну нічого!

Глинка кинула на обох допитливий тепер погляд, на Ко трохи спинившись начебто кажучи: добре, я розумію тепер свою ролю.

Під час обіду Ко оповідав, що довідався про великі запаси торфу біб

недалеко за горою, які ще ніхто не розробляються, що його це тішить бо опал зможе мати дешевим і не прислужиться до нищення своїх лісів. Потім оповідав про стан фруктових вод, про ціну дров, робітників і т. и. Нарешті щоб розсмішити приятелів розповів, що сьогодні він умовився з Глинкою на стрівань ночку коло лісничівки, і що мусів йти сам додому, бо та чогось на нього образилась і не прийшла; однак дорогою він нагнав все ж її і вони помирившись прийшли до дому закоханими.
Всі сміялись зъвою. Глинка глянула на момент таємничо на Ко і сміялась далі. Від цього дня Глинка вже зробилась помішницею Ко в його клопотах про Жре. Вона сама радо погодилась ще на цю офіру в імя того, що мая створити той.
Жре під впливом прочитаної замітки забув одразу про свій прийкий момент на станції і жив вже радісними мріями майбутнього свого успіху.
Дружба і життя всіх товаришів від цього дня знов стала тіснішою і веселішими. Але все ж не надовго.
Повстала в мозку Жре це нова надія, не давала вже йому спокою ні в день ні в ночі. Він не міг вже тут сидіти без праці, а поривався до свого каменя там у столиці. Пробував Ко змусити його взяти по малу деталі для своєї праці, але Жре попрацювавши трохи кинув це і зачав натискати на товаришів про потребу повернутись вже до міста. Ізрештою Ко був змушений погодитись на це і вже за кілька днів приготовань виїхали всі разом до міста назад.
Відпочинок все ж не пропав дурно для Жре; він взявся знов до праці з таким завзяттям, що знов вражав усіх, хто приходив тепер дивитись на його працю. Начебто чув він, що це буде остання праця й апотеоза його всіх талантів так працював він і випрацьовував всі деталі її.
Ко взявся до своїх студій, але не спускав з ока Жре, бо знав, що

кінець Тре має бути фактом вже незабаром.

Як тяжко було дивитись на Тре в ці дні останнього горіння і праці його на землі. Жовтий, з очами, в яких не було вже видко нічого крім шаленства, ам з обличчям, яке під тиском сили волі і внутрішнього болю згрупилось на вираз достойний різця скульптора; — він боязких людей стрякав вже.

Сьогодні вернув він од праці, з вичерпанням з послідніх сил. Хвилю дивились товариші один на одного начебто не пізнаючи себе. Але Ко образу зорієнтувався і запитав.

— Як твій стан грошовий?

— Я не памятаю вже коли я їв, а ти питаєш про гроші?

— Я не питаю тебе чи ти їв, чи не їв! Я питаю, чи маєш за що їсти?

— Ми ще Ко.. Що їжа?! Ось вип'ю чаю й ляжу спати — втомлено говорив Тре.

— А я маю сьогодні щось з тобою говорити... Тільки почекай, я збігаю щось їсти принесу і тоді й поговоримо.

— Пусте, Ко, не треба!.

Але Ко вже вилетів з хати і за хвилю приніс трохи їжі, не багато бо й сам ледви зводив свій бюджет до купи. Приніс і кави, яка дуже підтримувала все Тре тепер. Тре спробував їсти, але не зміг.. Стрінувши однак погляд Ко він начебто перепрошуючи того говорив: Я буду їсти, буду... Трохи зїм пізніше за хвильку Я хочу зпочатку чорної кави й цігарету.

— Ти не маєш цігарет?

— Не маю — Чому ж не скажеш мені про це?

— Ти ж знаєш мене Ко! Не муч хоч ти мене.. Хіба я міг ~~бо~~ коли небудь бодай показати вигляд, що я потребую чужу цігарету?

— Дружище! Невже ти думаєш, що я збираюсь тобі давати милостиню? Я перший, ли продаси свою річ представлю вексель. Ко силкувався, як міг говорити переконано, бо говорив неправду.

Так пий каву, я вже налив тобі... Ти, Тре, як дитина! Що тобі?!

Що сталося? візьми себе до рук! Хіба вже не памятаєш, як ми з тобою брали на карк розхристані війска, в часи Революції і захоплювали цілі міста з жменькою лише озброєних людей? Ко говорив все це хоч добре знав, що ці слова непотрібні, зайві недіючи взагалі, як слова а тим більше тут на обекті прискореного чину сил природи.

Так, так, але, але... Він помовчав трохи і нараз стрепенувся і мов заговорив. — Я тепер маю сьогодні тобі Ко дещо сказати,

— Що, що таке?

Тепер лише Тре подивився до очей Ко начебто вгадуючи настрій його.

— Я не кінчу своєї праці.. Сил моїх вже не стає. Різець не іде вже як слід в моїх руках.. Ось що я тобі скажу... Ця вістка вразила Ко так, що той вмить скупчивсь весь у грудку нервів, збираючись кинутись на Тре з такою силою, щоб його офіра не вирвалась з його рук ніяк

Він різко підійшов до Тре. — Тре! Ти знаєш хто я?! аж крикнув Ко старагочись однак сховати своє хвилювання від цієї страшної для нього звістки... — Знаєш? Я пробю тобі голову кулею раніше, як ти може це думаєш сам зробити, як що ти не скінчиш мені праці!! Запамятай це! Ніяких твоїх пояснень не потрібую Праця або заплатиш життям! Я знаю присуд геніяльного скульптора против твою працю, Ко вже кричав і махав рукою — Різець не слухається!? Памятай щоб слухався! вже нараз тихим, але страшенним своєю дикою таємничістю голосом сказав Ко.

Потім він нервово заходив по хаті і кинув це. — Ти знаєш мене!!

Тре від несподіванки весь аж затрусився. Він не міг вже ніяк реагувати, бо хороба знищила все в ньому. „Я слабий, слабий... Він може зробити, що хоче... Най робить: це бодай розвязка, якої я сам не в стані зробити" — думав низько схиливши голову Тре.

Хотів ~~він~~ все ж бодай трохи запротестувати проти такого цинізму Ко, але коли очі його, вялі й мутні, стрінулись з гнівним палаючим поглядом Ко, він завмер. Вії самі закрились йому.

„Ко живий, здоровий — він має право на життя, він має право так говорити" — подумав він ще і ще глибше схилився у крісло.
По довгій паузі Тре все ж рішив бодай щось відповісти Ко.
— Друже! Не муч мене ще ти. Не підсилить мене вже ніщо. Я чую свій недалекий, неминучий кінець. Ніщо не поможе мені.

В цю хвилю Ко побачив, що в очах Тре, зникли вже останні ознаки живого розуму. Його тілом пробігла тремтюча, холодна хвиля, від якої й його сильний розум зачав туманитися. Він відвернувся, щоб не бачити тих очей і дивився до вікна де в вогкім, хмурім тумані згасав день. Говорив однак дальше вже Тре.
— Ти, Ко, багато, багато чого не знаєш і не розумієш в моїм житті. Ти не знаєш всього і ніколи не взнаєш, що я пережив і переживаю. — в його голосі бриніло благання і страшна покора. Вже не було в нім ані сліду колишнього зухвалого поклику життя. Зломився сильний чоловік це було ясно.

— Не муч бодай ти мене ще раз сказав він вже зовсім благаюче.
Тяжко сказалось й Ко, але він був все холодним, залізним і невмолимим. Він не складав все ж зброї і готувався зробити ще одно щеплення Тре, яке дало можливість тому закінчити свою працю яка тепер була вже близькою кінця.

Тре начебто зрозумів вже давно таємну ціль Ко і тепер зачав ще й про це говорити.
— Ко, ти здаєшся зреченим за якоюсь життєвою метою. Ти живеш все тільки для себе й життя... Я часом відчуваю, що ти спеціяльно чекаєш на мій твір. А я, оце, скажу тобі отверто: нічого не хочу я дати життю, яке мені нічого не дало.
— Ти помиляєшся, що життя не дало тобі нічого. А свідоме життя і творчість?
— Ко! ти колеш мене, ти ріжеш мене. Я ненавиджу життя, власне через те, що воно вимагає від мене свідомости й творчої праці; а ком

я, втішивая вує, то я одразу ж катуюсь ним. Ко! краще жити, коли все, що бачиш, чуєш не згідну уяві собі. Кожда формула є прірва для людської душі. Оснаю обертаємо за добу довкола сонця, а чим?
Але не в тім річ. Я казав тобі вже не раз, що мій життєвий шлях скінчений... Ти можеш ще боротись — борись, але пам'ятай: душа людська не поле, не маса, не держава, її ніколи не скоруєш і не накажеш силою..

— Ти образився, Тре? Не важно, але я сказав і не відступлю від своїх слів, я казав словами, яких ти силу знаєш, бо ти сам колись повелівав. Ти не знав тоді благань, вагань, хитань — я тим же стилем взиваю до тебе і не відступлю від своїх слів. Ти мусиш закінчити працю!!! Пам'ятай це, бо...

Тре склонив на руки голову.

— Як можеш ти так покірно прийняти удар долі, хоч би він був навіть і трагічним, ти сильна залізна людина? говорив Ко над склоненим Тре. Пригадуєш наш стиль в Революції? Пригадуєш, як четверо нас разом з тобою взяли найкращий бронепотяг від золотопогонної армії Уральців? Пригадуєш, як рознесли ми в щент чеку червоних уральців, яку охороняло 300 душ — нас 20 душ? Ти ж і я були тоді тими силами, без яких був виключений успіх в нашій дивізії. Що скажеш на це? А скільки разів ти ризикував своєю головою, коли рятував мене у останнє з чеки? А розвідки в просторах, де панував закон „вписать в расход" полонених? А масу, як усмиряли ми з тобою під Ж.С.? І ти не візьмеш фортеці, яка вже не є фортецею, бо ти майже скінчив працю!!!

Так, Ко. Але нічого не є на світі так страшним, як збороти любов до життя під тиском обставин, що перевищують і твою волю? Ти не знаєш цього! А я знаю, ох як я знаю добре це... Ти можеш собі уявити муки Прометея? Моє життя, це ж

сучасної, навіть, сильної людини.

— А для чого ж ми Тре, боролись в Революції? Хіба не тому й життя не бачили й не цінили свого, що хотіли бодай трохи зруйнувати кайдани над людьми? Ти шукаєш собі виправдань. А я знаю одно тільки: силою мусить бути оборонено право й мораль. Так було і так лишиться. Мені не важно, що буде колись змістом сили і права, але боротьба не спиниться аж не стане по нас.

— Так, Ко, наше право здорових, сильних людей є таке. Колись і я так думав. А тепер ненавиджу це життя з боротьбою з усім... значить ненавиджу, і в першу чергу тебе...

— За що, Тре, ти мене ненавидиш. Ти ж ще недавно був моїм спільником? А хто підпорядкував собі усіх товаришів по зброї тепер, як не ти?

— Ти безжалісний, Ко, але ти хороший, ти кажеш все що дієш — це суцільність людини, але знай, що колись я був твоїм спільником, а тепер хотів би дати тобі кулю саме до чола...

— Бачиш Тре!? Але не пробуй, бо твій акт був би тільки звичайним злочином, а не актом гідним сильної людини. Тобою керує почуття, а це не гідно сильної людини. Воля твоя не ухвалить цього. І коли ти маєш ідеї, то спитай її насамперед. Ухвалить — можеш і мене забити, а ні — то злочинців і так на світі вже багато.

— Але облишмо наші дебати. Хочеш, Тре, я тобі скажу, що є тим моїм вищим наказом, що змушує мене, всіх нас підпорядкуватись не йому власне самому, а тому що ~~...~~ ним в особі кращих людей дається створити ~~в~~ ~~...~~ боротьба.

— це, брате, — ~~...~~. Це вищий незрозумілий для нас наказ, наказ неписаний, який нікого однак не ~~...~~ обминає; він повстає скрізь де тільки зійдуться або об'єднаються люди для спільного життя або праці. Це наказ життєвий, правдивий. Це наш фатум усіх і сильних і слабих — все одно. Коли хтось вмре або добре заспіває збігаються люди. Ось де початок цього закону. Колись же один філософ ~~...~~: „Коли я не борюся з ворогами, то борюся з собою."

Але для хорого Тре, якого мало що весело вже з людьми, ці слова Ко не зробили відповідних реакцій.

Проте Ко вів далі. — Вроджене з праці і сонця мистецтво не скасував чоловік об'єднавшись у великі колективи і повсякчас велить всім творити щось, будувати щось. Де закон про обов'язковість творчости? Ми сміялися з таких писаних наказів. Але він існує і ми творимо. Во ім'я чого? Во ім'я краси, мистецтва! Хіба цей наказ тобі незрозумілий? Хіба ти зрікся його? Хіба ти перестав бути людиною? ~~[illegible]~~.

Ко переміг нарешті Тре довго й уперто змагаючи до своєї мети. Останні слова були магічними звуками до струн хорою мистця. Тре відчув, що свідомість цього всього лучить ще його з життям, що він стративший все в борбі, не стратив ще почуття владности краси. Останню нитку знайшов Ко в його душі і підсилив, щоб не урвалась вона ще трохи. Як сильними й могутніми є природні закони, що разом з нами родяться разом і вмирають?

Ти правду кажеш, Ко, але це не є наказ!

А хай зозуля, перепел або соловей зможе заспівати після Петра?

Тре уперто думав над сказаним, але зараз не був готов щось сказати на це.

Але творчість сама, це ж муки Ко? В грунті річі моїм цілим життям і керувало тільки одно бажання краси. Я робив наскоки, ходив на штурм, я боровся, я все був під впливом краси, чи то духа, чи образу. Я в коханню шукав теж краси. Я зараз не смів би, не мав би права на кохання, але підлег йому. Як слабо веже мене тепер життя з собою, але як необорно, сильно веже мене оте „я" з реальною дійсністю. Я б вже давно не жив, як би не мав цього чуття потягу до краси..

Він втомлено схилився знов над руки. Тепер перемагаючи його Ко наступав все сильніще.

Пригадуєш я колись тобі казав, що мусимо горіти мистецтвом і в творчости згоріти. Твоя смерть за ради чогось, що підносить нас, що тягне нас до удосконалення, до природи, до вічности — хіба це не свята жертва. Хіба ти не знайдеш сил, щоб дати цю жертву? Не Христос хай буде тобі прикладом, а наш сильний робітник XX віку що один робить для багатьох. Хай в цей наш вік коли лунають гасла блискучі до

правдивого змісту життя, хай музика їх буде тобі хвалою. Хай впадеш ти поранений, розбитий вкінці цієї борні – це не кінець, а початок. Один – для всіх...
Ти, Ко, часом говориш, як промовець до люду. Я знаю силу мистецтва, я ним жив і ним і умру. Кохання, дружба, гроші, слава – нічо мені вже не потрібно – хай сповню я бодай один заповіт людини. Годі Ко не будемо говорити лежімо відпочивати, бо вже сходить сонце..
Я не сержусь на тебе Ко, що ти сказав, що забеш мене. Я прощаю тобі: я знаю ти великий санітар, доктором життя однак ніхто не може бути, бо той би мав бути богом.

—

Ще по приїзді з Карпат Ко кілька разів радився з багатьома лікарями відносно здоровля Тре, але кожний з них лише розводив руками. Тяжко було Ко не звиклому плавати за водою, а все проти води миматись на ласку долі, але не було іншої ради. Ко був певним, що праця Тре дуже достойна відзнаки у Європі і що там її оцінять хоч тепер і мистецькі твори підпали теж під ласкаву опінію „пані Антанти." Він хотів слави для цього нового дітя Тре а тим самим і для своєї науки і не жалів ні грошей ні заходів щоб помогти й оточити Ко, як найкраще.
Працював помалу й над своїми проєктами майбутньої фабрики. Вже розпочав підготовку всього що можно було зробити тут у столиці. Розвідка на ринку дала йому надію на добрий збут, хоч комерсанти хитали докірливо головами, коли він вказував, що його фабрика мала би бути на Карпатах. Усі вони радили в один голос будувати десь її в промисловому районі. Але Ко був непохитним у своєму намірі збудувати її на своїй рідній землі. Маючи свої особисті клопоти він не спускав з ока й Тре. І коли той думав, що він є свобідним і незалежним по останній розмові

з Ко, то він гірко помилявся. Глинка стала добрим помічником йому в цьому пікнуванні там де Ко не міг мати його під своїм доглядом, як в студії. Вони часто сходились тепер удвох поговорити й порадитись про Тре. Тут вже під час цих сходин одного разу Ко виложив їй свої плани відносно вже остаточно задуманої ним будови фабрики. Глинка стішилась страшенно на цю вістку, але як жінка практичного виховання не могла зрозуміти чому Ко хоче вибрати Карпати для цієї цілі і лаяла його. На жаль він їй доці славенції не міг цього сказати, бо знав, як глибоко сиділа ще вмовлене пропагандою політичного розуміння всеславянського обєднання, як дуже простої і легкої справи. Вона приміром дуже довго не могла визнати нікого більше за славенські нації, як тих, що в ту, чи іншу епоху була відомими славенськими імперіялистами в тій чи іншій мірі. Крім того вона не знала, що значить, бути поневоленим малокультурними словенами і все ~~все~~ міряла на мірку кольонної залежности її народу від цивілізованих народів і навіть культурних.

Це все огірчувало Ко в його приятельських відносинах до Глинки але він і тут працював над нею поволі, але практично. Глинка раділа з намірів Ко тим більше, що думала про майбутнє Тре вкупі з Ко.

Минуло вже кілька місяців від їхнього приїзду з Карпат, як Тре знов виявив ознаки все страшнішого упадку і тілом і духом. Зроблене психічне щеплення колись Ко дало свої результати, праця Ті шла була краща, але все ж воно не могло спинити природнього процесу занепаду Тре. Нерви його вже давались взнаки й Ко. Коли останніми часами Тре вертав до дому од праці, то входючи до покою він приносив напруження й рух, а двері зачиняв за собою не раз так, що шкло вилітало з них геть. Часом знов він вертав з цілковито вичерпаними силами падав на крісло, дивився кудись помутнілими очима, не зносив світу сонця й місяця. По ночах не спав, ходив годинами по хаті часом щось таємничо писав цілі ночі, щоб ще коли й добре не розвиднилось бігти до праці знов. Сон знав чотири-шість годин на добу

решту часу працював начебто боячись не встигнути закінчити її, хоч часу було ще досить. а праці зрештою лишалось мало. Чим далі то все більше й більше працював він. Пробував Ко внести якийсь порядок в його життя але Тре, зумів відстояти свої вже звички.

Але ще не довго витримав він таке напруження. Одного разу ранком, Ко аж перелякався, побачивши, що той не мо[же] вже встати з ліжка. Кінець, подумав Ко, вже не має ратунку. Тре пролежав цілий той день у якомусь напівсвідомому стані. Все людське має знищитись це знав добре Ко, але в цім окремім випадкові життя, цей закон порушувався цю своєю передчасністю так, що мало було слова трагізм для охарактеризовання стану річей. Лікарі нічого не могли вже помогти.

І тепер той, що так довго помагав і керував життям і творчістю свого дорого й бойового товариша побачив, що треба ратувати бодай щось: добре імя і твір. І йому до голови прийшла страшна думка: бажання, як найшвидчої смерти свого друга, побратима. В цім зникненню бачив Ко одинокий вихід для Тре, як для полекшення мук хорого так і доброї слави його твору. Ко добре знав, що громадська думка, є консерватовною в таких випадках і боявся, щоб над ділом його друга не зявилась рецензія: „прекрасний твір, але твір хорої людини".

Страшно мучився Тре і нічим не можно було йому помогти. Ко уперто думав над тим, що робити? Одного разу сама собою виринула в нього думка що на хвилю, як блискавка пройшла по цілому його тілові. Вона була простою, але многозначущою. Вона складалась лише з кількох звичайних літер: „Застрілити!" Десять літер, десять звуків, але який безмежний клубок всяких приходячих, близьких, далеких, страшних, жахливих моментів вони довкола ставили в певний ряд. Сильний Ко, й сам жахнувся від цеї думки, але іншого виходу не бачив. Пробував в натяках радитись чомусь навіть з товаришами, але жадний нічого йому не міг порадити. Він довго боровся з цією жорстокою, навісною думкою, бо цей випадок не входив в обсяг його привірення і

і визнаних ним прав на чуже життя. Але під впливом все більших цих мук Жре він зрештою рішив, що сміє переступити через життя людини і в цім випадку, коли перед ним безборонний дорогий брат. І він би був зробив це, але Жре несподівано встав з ліжка. Але краще б він був не вставав. Він тепер був вже небезпечним для людей своїми зніщеними нервами і напів живим розумом. Часом Ко думав, що він це протримається трохи, але приходили дні знов, коли той впадав в стан нового забуття і мучився невимовно. Ко знов не знав, що має робити. Йому самому ставало вже тяжко боротись з собою зі своїм ваганням і він би був виконав вже своє рішення і тепер напевно, як би не те, що Жре, це ходив більше, як лежав. Ця довга внутрішня боротьба привела його зрештою до того, що він рішив спробувати поспитати самого Жре, якось дипломатично, що той думає про свій стан і чи не краще б йому було застрілитись.

Якось вибравши зручну хвилину він приступив з розмовою про це до хорого. Почав здалека з мистецтва, перейшов на Ніцше, Шопенгауера, потім говорив про волю, характер, про героїзм особи і нарешті прийшов до простого запиту. — Щоб ти зробив коли б життя наразі продиктувало, що ти мусіш вмерти? Жре стрепенувся начебто почув, що це не так собі запитання, а запит впрост до того, відповів однак спокійно.

— Колись я вирішав би цю спробу не вагаючись: я б забив себе одразу. Тепер мені здається, що я так слабий, що цього б не зміг виконати. Тоді я боровся тільки з душею, але тепер з душею й тілом. Чиж зрозумієш, як тяжко б було мені зараз вмерти, коли я так звязаний зі світом: я люблю, я зрозумів цю мою творчість, я зробив річ, яка дасть мені славу.

Бідний, подумав Ко, ти ще віриш що це все тобі є потрібним?

— А нако ли б ти мусів знищити себе во імя певної ідеї? Ко давши цей запит чекав відповіді, не дивлячись вже на Жре, він був саме чекання і тільки куточок його мозку був свідомий для схоплення відповіді.

— Ти хочеш сказати, чи добре зробив Сократ, випивши яд, який правно, чи не правно дали йому? Відповім тобі: так, я зробив би це.

Тепер в мозку Ко якось нараз заружались якісь сили, швидкі, рухливі і подали йому думку: „Ти, сильний Тре, ти нашого гарту людина. Тіло зламалось, а дух той самий, давній. Ти той, кому здається наливувся: „Шаленству хоробрих співаєм славу!"

Обидва начебто зрозуміли, про що ходило і не знали, що далі говорити. Ко навмисне не відповідав нічого, немов би підкреслюючи тим, що знали його слова.

Але раптом він усе не стримав себе і сказав просто до Тре: Так зроби це! Сказав спокійно, твердо без найменшого хвилювання в голосі.

— Зроблю, дай час... відповів також спокійно Тре.

В цю хвилю вони вже очами докінчили дальшу розмову і пояснення.

Незабаром по останній розмові з Тре, Ко взяв свого револьвера, якого переховував перед тим у знайомих і приніс його додому показав Тре.

— Гарна машинка правда?

Тре якось нето перелякано, не то зацікавлено запитав.

— Навіщо вона тобі?

— Значить легше, як її маєш! Пригадуєш, що казав Шопенгауер, що тяжко б було жити людині на світі, коли б вона не володіла свідомістю про право кождої хвилини припинити це життя наше. Коли того схоче. Шопенгауер звичайно ~~був прав~~ мав рацію тільки у відношенню до нашого цивілізованого життя сучасного. Життя природне від якого ми відійшли, хоч здається знов вертаємо, рвучи надбудову, яку ми чомусь звемо культурою, так це природне життя не знало б випадків самогубства з розпуки і песимізму. Але ми його ще не маємо: все може статись.

Але Тре не дуже вірив у ці пояснення Ко, бо знав, що йому немає найменшої потреби думати про самогубство. Він відчув, що цей револьвер є для нього, спеціально для нього принесений і приготований. Він цільно глянув на Ко і на револьвер і подумав: „Не сумнівайся в мені Ко, я

це зможу знищити себе" Зробивши болізну усмішку, наче жартуючи сказав: — Ну добре, що ти маєш його й мені стало спокійніше.

Тільки й було розмови між ними, двома гартованими людьми. Ко поклав револьвер до своєї валізки і її не замкнув. Так поміж двома довголітніми товаришами прийшла нова доба, нових відносин. І кожний з них по свойому думав про те правільним є, чи неправільним таке поступовання, але обидва сходились на одному: „санітарії життя" є конче потрібною. Тре навіть думав, що не тільки хтось має її допільновувати збоку а й сам окремий індивід мусить ба цим стежити пильно. Значить і я, думав він, можу бути собі найвищим санітаром?

З цими думками про необхідність очистити життя від себе, як непотрібного вже ні на що і най малючого без потреби місце в природі він жив вже не довго, тримався, власне на ногах, і шалено допрацьовував свого „Умираючого вовка".

Проте думка про перехід у стан не буття лякала тепер його і він став уперто думати над тим що є там за смертю? Шукав навіть відповіді у тому що мало зробити йому кінець, у тій засобі механічному, який придумав чоловік для своєї боротьби.

Раз, коли Ко не було дома, він витяг з валізки револьвер і став його розглядати. Дивною здалась йому ця металічна річ, якоюсь иншою, ніж колись. Розклав його на часті, оглянув, все-так найоме, старе — система відома, але щось чулось иншого нового в ній, що пояснити собі він довго не міг. Колись, на війні, потім у боротьбі за свободу свого краю він мав зброю і уживав її, але непридивлявся до неї так, як тепер. Тоді зброя була ним. Часто тоді він не міг розрізнити стрілу від рефлексу: бий! Тоді стріл начебто виходив не з револьвера а з нього самого, з його істоти; це не револьвер тоді убивав щось, а він сам своєю силою. Тепер же бачив, що він — це одно, а револьвер, це гарна машинка щось

иншого, що теж може вбивати. Такий гарний кусочок матерії обробленої людським розумом і руками, такий безмовний і в той же час ховаючий в собі смерть — це щось иншого, як він, ми, „я". Але хто дав їй цю страшну здібність цій матерії, хто? Сама вона, ясно, ніщо инше, як тільки знищаючий засіб. Хто ж дав їй цю функцію? Людина, життя. Для чого? Для чого людина стільки віків жила без зброї, людина що все протестує проти смерти збільшала сама для себе засоби для знищення самої себе, такі засоби, які не все є для оборони й захисту тільки? Очевидно що й смерть є також засіб, головного, цілого, незрозумілого для нас життя. Тоді прав Ко, коли каже, що все на світі засоби для головного — життя. І тоді немає нічого ні гріха, ні страху ні жалю, коли вживати і цей засіб волі життя. Але тут виринав постійний жах: а що там? Що чекає нас там?

В такі хвилини він клав знов револьвер обережно до шафки Ко і віддавався думкам про позасмертні сфери. Але ця страшна таємниця ні на крок не ~~його~~ допускала його змученого навіть з нею до себе. Трагічним було найбільш те, що цей засіб був в руках свідомости людської тільки на половину: одинокої сили природи міг чоловік припинити діяння, коли того схотів.

Потім часто, майже, що дня коли Ко не було вдома він брав до рук револьвер і оглядав його з усіх боків начебто сподіваючись здобути від його бодай трохи тайни і знаходячись ще під впливом нового чуття, яке вродилося в йому від тоді, як він начав остаточно готовитись до смерти. Кажуть: жахливе приваблює. Так що раз то більше підпадав Тре дії цієї невідомої сили, яка виходить звідкись з таємних глибин людини. Крок за кроком він підходив все й до виразного рішення вбити себе при першій до того нагоді.

Ніхто не знав, ще одної таємниці його, якою він жив в останній час і яка завдала тепер йому теж чимало мук поміж инших. Працюючи над своєю новою працею і чуючи похвали з усіх боків сам Тре чекав собі головного присуду лише від світової слави скульптора.

найбільшого на ту добу „безсмертного академика" Малахіта. Присуд його був для Тре найважнішим, і він часто думав, як зробити так, щоб цей скульптор, не знаючи автора і нічого більше не маючи, як тільки твір, дав свою оцінку. Нагода дала здійснення цій його заповідній думці. Проїздючи містами Европи, цей геній, заходив майже до всіх видатних скульпторів скрізь, обійшов їх майстерні майже інкогніто. Був і коло праці Тре, але цей о тім нічого не знав. Геній спитав його навіть кілька незначних запитів, як довго працює? де вчився? Що думає далі робити? Таких запитів Тре чув постійно чимало і надавав значіння, а про гостя вже на другий день забув зовсім. Але несподівано дістав він листа, якого між иншим найшла Глинка забутим десь на столі в ательєрі і принесла Тре. Письмо й держава з якої було післано цього листа були незнайомі Тре. Він нервово, як все, відчинив листа і там прочитав слідуюче: „Шановний пане! Оглядаючи Вашу останню працю під час мого побуту у Вас в студії, я рішаюсь просити Вас перейти до моєї студії. Наколи б Вам це було б приємним і потрібним, прошу ласкаво мене сповістити". Рука була не чітка, а підпис, як у всіх мистців, не давався зовсім до прочитання. Але в конверті була ще й карточка візитна, на якій стояло ім'я першчитавши, яке у Тре затряслись руки і зашуміло в голові. Потім Глинка, що бачила його в цю хвилю, не могла нікому забути виразу його обличча: такого чудового виразу людського вона ні коли не бачила. Скільки потім вона не пробувала відновити його цей вираз, фотографуючи Тре і змушуючи його відробити той вираз не змогла цього зробити.

Це був день великого тріюмфу Тре, день що дав підсумок всім його змаганням, болям, праці, день від якого за останні десять років він кращого не знав. Але потім начались страшні муки, страшні страждання, що доводили його до вибухів безудержної екзальтації під час праці, то кидали його в стан прострації, апатії, зневіри і майже божевілля.

Одного разу він навіть рішив втекти до цього скульптора

таємно від своїх друзів, вірючи знов, що там, коло нього, він може знайде собі якийсь порятунок від своєї хороби, що станеться окремий випадок чуда для його власне, а ні, то він бодай гляне на твори великих геній людства зібраних по галереях і музеях того краю, з якого походив великий скульптор, тепер його патрон; бачити ці речі було давнею думкою Жре, але стан вигнанця не давав йому для цього нагоди, бо доводилось більше думати про хліб і працю, як розваги. Але тут несподівано виявилось що й до краси, творів людських не так легко доступитись, що й вони є тільки для певної групи людей на світі, але не для всіх. Одні держави не давали зовсім віз для виїзду до держав, що мали [illegible], бо ворогували між собою, інші не пускали довідавшись, що аматор мистецтва, є бідний вигнанець у якого нема, а ні шеляга інші знов з політичних міркувань не пускали вигнанця, так що всі спроби попередні Жре побачити щось у Європі цікавого для його кінчились невдачею.

Тепер маючи візитну картку від академіка Молавіста Жре не сумнівався, що зможе дістатись нарешті туди куди так довго мріяв він багато років. Зібрав трохи грошей, позичив де міг, продав зайві речі і звернувся нарешті по закордонний паспорт до консульства. Але тут у консульстві дістав він перше огірчення після несподіваної радости. Насамперед, коли там довідались що він є свідомим Наддніпрянцем вже косо подивились на його. Скрізь по Європі емігранти мали не дуже добру славу по собі і держави не охоче тепер їх пускали до себе; крім того агітація Уральців постійна, що покоїлось на старому кредиті довір'я банків у держав Європи, для Наддніпрянців робила ще й інші перешкоди, особливо по краях Антанти. Ці "брати" Уральці, не розуміючи свого убогого стану агентів для Європи, та й капіталістів, платно й безплатно, прислуговувались ще в тім, що клеветали на Наддніпрянців, які не хотіли бути нічиїми агентами для визиску свого народу, а домагались свободи й незалежности свого краю в першу чергу. Ця клевета була вигідною для пануючих кол в Європі і вони нею користолись щоб боротися з гордими і свободолюбивими Наддніпрянцями, які не хотіли за нікчему ціну по Революції бути гноєм для Уральців і Європи.

На ґрунті цих настроїв у панів Европи, проти Наддніпрянців відбувались постійно різні переслідування, утиски, натяки. Саме така історія відбулась із Тре коли він опинився тепер в консульстві з проханням візи. Держава, яку ще змалку, українська школа в якій учився Тре, виспівувала як „свободолюбиву, вірну, шануючу найбільше красу, правду, свободу її“ – ця держава тепер „огнем і мечем“ душила величезне повстання тубільних племен у своїх колоніях, які не хотіли бути далі під вищеком цієї „свобідної“ держави, а змагались стати самостійними і незалежними. Тому, що не хотіла вона посилати богато своїх військ на цей „розбій серед білого дня“, а може боялась щоб її військо ще не відпочинувші від світової війни там не збунтувались, — наймала тепер охоче емігрантів для здушення цього повстання. Емігранти Українці були уже відомі скрізь в Европі, як матеріял, який радо наймається у всякі авантюри, війни, бійки аби лише добре було плачено. Тре, далекий, як і всі його земляки від таких річей не знав про цей теперішній попит нічого. і тому й не зрозумів натяку зробленого йому в консульстві.

— Ви до нас? Добре, хочете до школи? спитав там його якийсь урядник.

— Я, власне, до школи і не до школи, я більше до студій

Урядник усміхнувся і додав: Тут за стінами консульства не мусите боятися говорити одверто...

— Я не розумію Вас. відповів Тре.

— Може не хочете до школи, а просто без школи до легіонів? Ви ж були офіцером? Вашим богато платиться.. Платня достойна

Тре почав виясняти, що це все значить, а зрозумівши нарешті що є, відповів зобуреним протестом, що його мабуть кличуть на таке гнусне діло.

— Я, пане, сам боровся за свою свободу! Через Вашу війну я уже згубив... братів своїх! Доволі вже розбоїв для нас.

— Ага, ага.. Пардон Ви з Наддніпрянщини? Ви не з Українців?.. Не хочете їхати вчитись? Так? Так прийдіть завтра і дістанете відповідь.

Само собою, що візу йому не ~~дано~~ дали другого дня. Причину яку по

подавало консульство була така: страшне безробіття в краю.
Цей останній, здається дрібний випадок, зробив на хорого Тре велике враження. Він відчув, що він в Европі парій, чужинець, щось менше Европейської людини по міжнародній вартости, що йому кожен може зробити пропозицію, якої не осміляться зробити інтелігентові свого краю. Коли б він не був хорим він би шукав все ж, як раніше, иншого способу перейти до потрібного йому краю, як це робив все колись, але тепер не відважився на це, бо треба було пройти два кордони, а це визначало чотирі небезпеки на них і більш по між ними.

Цікавим було те, що академік Малахіт на лист висланий до нього в справі невдачі з візою нічого вже не відповів Тре. Цей цілий випадок ще раз усвідомив його, що він вже не може й умов життя переборювати і він подумав тоді: — „Поганий до ями!“

Сліди цього останнього рішення вже ясніше виринали й у розмовах з Ко. Раз жартом Тре підрахував для Ко своє життя в числах, щоб потім зробити висновок, який не давав нічого иншого, як смерть.
— Дивись, Ко, говорив він. Пересічний вік людини 60 років. 30-ть она спить, як що ще й не більше, 17-18 років готується вступити до життя і тоді ще не живе власним життям. Лишається, значить 13. Перейдім тепер до мене. Війна й революція взяли у мене 6 років, потім сидів три роки у вязниці не знати за що, зволоклось це, правда, інтернованням. Лишається тільки 6. Але десять років ще до цього моїх мук власних і життя як і не було. Коли ж зачати рахунок від моїх років 32, то дістанемо величину, яку тільки альгебра може висловити, а не простий рахунок. „Поганий, брат, до ями!“ сказав він на кінець сумно і махнув безнадійно рукою.
Ко однак, все ж, зробив закид проти цього обрахунку: Друже ми живемо, щоб творити, а не творимо, щоб жити. Це мусімо ~~все~~ памятати!

Ще і зими знов всі разом за місто. Незважаючи на розмову, ту не забуту, яку Ко буде памятувати й до смерти, у відносинах обох товаришів не зайшло нічого такого щоб руйнувало їх дружбу.
Тре цілком погодився з тим, що сказав йому Ко, бо инакше він би.

й сам не міг поступити будь він на місті Ко. Чим сильніше виступали ознаки неможливости йому дальше лишатися в оружих тим більше він прощав Ко кількаразові страшні вимоги того.

Лише для Глинки всі їхні спільні розмови ці лишалися незнані. Бідна дівчина дальше мучилась віруючи, що все це по закінченню праці вигляд Тре і відносини до неї зміняться. Хоч часом її охоплював розпач особливо, коли вона бачила муки Тре в часі праці, але треба було тому заспокоїтися трохи і вона знов веселішала і вірила в краще майбутнє.

Виїхали за місто знову в трьох. Просив цього Тре мотивуючи, що може він востаннє буде бачити весняні поля.. В полі знов, як колись кілька років тому він кидався на польові квіти нюхав їх, тулив до себе, але чомусь не зірвав ні одного. По виразу його обличчя було тяжко пізнати що переживав в той час, бо в помутнілих очах його являлась якась світла, прозора невиразність. Від минулого Тре загалом лишилося хіба що контури його сильної фігури — все инше, за кілька років мук і праці згоріло, змінилось.

Тре просив Ко заспівати йому їх любиму пісню з їх рідного під-стрішшя. І Ко довго співав йому різні пісні, начебто ними відсуваючи ще панахиду над своїм любим другом. Він власне такі думав і в його пісні теж трохи надірваний, як в кождого емігранта, який згадує свій рідний край, лунала ще одна нота, нота прощання.

Напослід він заспівав: „Вилітали орли з-за крутої гори. Вилітали, буркотали роскоші шукали...“

Тре схилив голову і слухав цю пісню, цю коротку історію орлів і його друга і нараз видушили йому з очей сльози. Він думками під впливом пісні опинився дома і думав про рідних. Де тепер дід? Може вмер? Як так можна, що люде не сміють йому писати листів? Нещасний дід він теж не знав щастя. Три війни відбув за когось і за щось і з останньої вернув без обох ніг. Не повезе тепер дідусь у степ нашої пасіки? Мене не візьме з собою?..

Ко не бачив того сліз, бо дивився кудись у небо, щоб не бачити страшних очей Тре.
Отже лився Тре лише, коли пісня добреніла на устах Тре і коли долетіли до того лише останні слова її

Запрягайте ж хлопці, коні вороні! Доганяйте ж літа мої молодії....
Доганим брате! Нічим не доженеш, — сказав він сумно. Тре сховав одинак свої сльози від приятелів

Співай, ~~Тре~~ Ко, що, може востаннє чуємо ще свої пісні.. Глинка не розуміла мови Тре і тому не чула цього звернення.. Ко не побрикував себе довго просити.
Ще співав тому кілька пісень. Потім поїхали з поля просто до міста і обійшли майже всі закутки де стільки років вкупі сидів й говорили про своє журбе долю й дискутували різні великі проблеми. Побували там де самітно без людей були вони з людьми.

Того вечора заснув Тре спокійно і був ранком трохи освіженим..
Але не минуло й тижня, як знов зачався в тому рух дум і Ко вже боявся за себе і за Глинку. Хорий працював знов з шаленою енергією втомлював ся падав коло праці, скрівавив всі руки собі. Тоді ж він сказав комусь зі знайомих: „Я працюю з револьвером в руках, або камінь заговорить, або я зроблю собі кінець!"
Ціла студія подивляла його титанічні зусилля і блискучі наслідки
Але в той же час всі чули вже, що з ним стане щось недобре, що з ним може щось статись.
Хтось сказав навіть: „не вже він має револьвер? Не слід би було мистцеві мати його в таких випадках, треба щоб товариші відобрали тому його."
Ця шалена праця в день і писання чогось у ночі протяглося ще кілька днів, кілька днів, яких ніколи не забуде Глинка, яка невідступно була все з ним. Й й зараз дрож пройма, як вона згадує, коли одного разу як би не вона була нагодою якогось, то від „Умираючого воєка" були б лишились гірки куски каміня; тільки їй вдалося спасти це діло від загибелі, саме в той момент, коли з обличча воєка улюбленого Тре вже засвітився вираз болі і мук предсмертних, сам творець цього

не міг знести вироку смерти наглому і хотів уже був знищити свій твір. Глинка недопустила до цього, але за це на довго лягла до постелі

І нарешті прийшов фатальний день необхідного, неминучого кінця. Тре. Одного дня вечером він просив Ко піти з ним разом оглянути вже майже готову його працю. Хотів, власне, вечером, бо він любив цей час.. Ко від захоплення не вмів, що сказати йому, як передати свою повну радість. Тисячі умираючих вояків, яких він бачив на полях боїв світової війни, нараз своєю білою світлом ореолом, повстали перед ним в камені обробленому Тре зі запитом: За що?

Тільки Ко вийшов з покою, він попробував на працю, як слідом за собою почув стріл від, якого, як током пройняла одразу по тілу думка: „це він!"

Ко швидко вбіг назад до покою і побачив Тре лежачого поруч з працею своєю з розтрощеною в куски головою. Руки його були розкинуті і цілий він творив фігуру Хреста на пурпуровій калюжі витеклої з нього крови.

Поміч яка будь була зайвою. Він впав уже, щоб навіки не бачити, ні сонця ні краси, ні кохання, ні борні — подумав Ко.

На столикові тут уже лежала записка: „Причин дарма не шукайте. Живіть — хай ще світить вам сонце! Хіба міг жити той, що що дня думав про смерть."

Скора поміч одвезла труп до лічниці і нічим не змогла помогти нещасному, бо сильної волі людина, яка може часом тільки впадала в безсилля, направила кулю, щоб врятування доконче не було можливим.

Скінчилась якась стадія життя людини, але кінцем назвати її не можна було повставав. перед ум: Знак запитання!

Ко прийняв факт самогубства Тре спокійно, давно вже рахуючись з його можливістю й неминучістю. Він на зовні був цілком спокійним і замкненим в собі. Ніщо зовнішнє не виражувало його в цій драмі де він був вільним чи не вільним помічником.

В самий момент смерти Тре його цікавила тільки одна думка, яка настирливо лізла до його голови: Де тепер нещасний Тре? Що з ним? Ця думка переслідувала його доти аж не побачив він знов Тре, прибраного, приготованого для погребу вже в труні. Він підійшов до мертвого й трохи хвилюючись, яку відповідь побачить на його обличчю на свої питання. Тре лежав спокійно завмерший, а на його чесному, але змученому обличчю Ко начебто читав: „Живіть! Мені вже добре!" Це так було ясним і виразним для Ко, що той заспокоївся і подумав. „Значить все гаразд, мені тут робити взагалі не має чого".

Його думки тепер були скеровані вже на Гмінку: що з нею? де вона? Як переживе цей удар її люблячє серце? Але й це забрало тут, хоч про смерть Тре, вона була вже сповіщена. Власне через Гмінку він мішався й на обряд похорон, хоч ні душею ні тілом не приймав в ньому участи. Йому уявлялося, що вся ця процедура з вінками, промовами, попами і зводжами — є непотрібною, неуміслою, навіть. Хіба ж хто не будь щиро думати про те, що вже не існує, чого вже не має, що нікому вже не є потрібним? А вже саме головне — труп, коли його немає немає нічого, крім гидкої, гніючої матерії. А кому вона потрібна? Земля, що її зродила має тільки на неї право, ніхто більше не має чого турбуватись.

Тому то Ко не виступив ні з промовами, не хрестився, як це робили по старій звичці, ті що це звикали себе з релігією християнською, тепер тільки в таких випадках, як панахіда, або якась сумна церемонія.

Хвилями навіть відчував Ко обурення про тих промовців, що старалися говорити такі речі, що не мали абсолютно ніякого відношення значення для події смерти, що відбулася десь раніше; або до тих, що говорили солодкі слова, щоб у людей викликати до себе якусь симпатії. А все обряд служби попа зовсім його знобив з терпіння своєю убогістю думки й начіння.

Глинка прийшла на кінець похорону, але її жіночі нерви не витримали враження його, бо того же вона була ще хорою і вона відійшла до дому раніше, ніж Ко міг її побачити і щось сказати

По похоронах Ко вернув до хати і перший його почуттям було відчуття, що відсутність Тре, є якимсь дивним, незрозумілим фактом і в той же час чомусь якимось близьким по своїй суті. Йому здавалося, що в момент, коли він усвідомлював, що Тре не має — не може бути вже нічого, що було б хоч атомом його. Немає — і не може бути. Ніякі спроби його, думкою, чуттям, розумом пройти до Тре, в його новім тепер стані, не давали найменших даних з яких би він міг погодитись, що вони дають йому контакт з ним. Пройти до тайни смерти розумом не в силах був його розум, як і кожний людський. Може хаміє колись...? промайнула йому думка. А він знов геть з голови всі фантазії і вкупі з ними і всі почуття, які може закопали б голові злу зрушуватись у йому. Життя лише одна річ, яку ми можемо запримітити бодай трохи, а небуття нам невідомо нічим зовсім. Чому найбільший наукою його краса, має місце й у смерті, незрозуміло?

І він пішов далі жити протоптаною стежкою поколінь, що життя тільки головна мета людей, все инше тільки за собі.

За кілька днів по похоронах нарешті він стрічав Глинку. На вовні виглядала вона не дуже пригнобленою, ба, навіть трохи-спокійнішою

як раніше. В її чорних, тернових очах світилося вже щось більш життєвого. Першим запитом зверненим до Ко був однак, ще запит традиційний.

— Ти найблизчий друг Тре, скажи мені, що було причиною його смерти? Вона якось інстинктовно чула, що Ко володіє цією тайною і хотіла тепер, сьогодні завсяку ціну довідатись

—Ко відповів спокійно і твердо: Муки творчости і наслідки боротьби з життям.

—Але ж Ко це відомо! Мусіли б бути, якісь близчі причини реальніщі? Згубити себе в момент коли ось мав надягти лавровий вінок на чолі, треба було й причин важних для цього..? Го.!!

—Ні тільки це. відповів Ко. Що ж могло бути ще?

Глинка глядючи на спокійного й твердого Ко відчула, що десь з глибин у неї виринає якийсь спочатку маленький, потім все більшаючий прояв недовірря до ~~...~~ Ко, до його слів і поступовання. „Він знає, але не хоче сказати", подумала вона. Вона зачала однак розпитувати що дрібниці життя Тре. Ко дещо розповів їй і те що почула вона кинуло її в одчай.

—Не треба журитись, Глинко! Сталося - треба нам живим дбати що живе, а не сумувати. Нічого вже тим не поможемо

— Не кажи, Ко, так жорстоко, а то я заплачу згуб.

Глинка схилилась головою на руки і зібравши всі думи до купи. думала про себе й Тре. Смерть Тре дала їй полекшу від тих мук, яких вона зазнала кохаючи „чужинця", але як жінка вона чула, що їй забракло чогось, такого, що ніхто вже не нагородить нічим. І в її змученій душі повстала якась порожнеча, темрява й холод. Вона чула що й з Ко її тепер ніщо не лучить вже. Вчора добрі знай-

оні, сьогодні - так собі звичайна зустріч. Він піде своєю дорогою. Вона!? - у неї немає вже ніяких інтересів. І вона відчула наперед, що їй доведеться ще багато більше вистраждати, як до тепер. Крім того, чуючи відповіді Ко подумала, що лише вона одна на цілому світі буде памятати нещасного „чужинця", а що Ко звернувшись до праці, як новий мужчина, а до того ще цей твердий, піде в життя і швидко забуде її приязнь до свого приятеля.

Але теж саме про память мав уже рівночасно думав тепер і Ко і це з більшою певністю. Він був цілком певним, що ця гарна дівчина, не довго буде памятати на епізод з її життя, може рік, два а там вийде заміж і всьому кінець. І він спробував підсунути їй думку, щоб довідатись, як сильно вразила її цей припадок і наскільки вона є пошкоджена для життя.

— Глинко! Не сумуйте... Що варто думати про те чого не має вже? Ви жива, йдіть в живе життя й боріться і там і з тим більше загоїте свої рани.

Але ці слова Ко зробили цілком инший ефект на Глинку, як ждав той Ко. Він на хвильку упустив з уваги, що вона з іншого певного оточення. Слова Ко пригадали де що їй, з її давніх помічень в дружбі того до Тре. Тепер вона ясно вже побачила, що Ко є безжалісний, твердий чоловік і що він навіть вшанувати память друга свого не може „як слід", через те, що сила життя в тому більше за силу почуття. І вона тепер теж перейшла на „Ви", начебто підкреслюючи, що й вона вже годиться на цілковиту мовчазну відповідь

їх комишньої приятельскої трійці

— Ко, як можете Ви говорити це? Хіба Ви не розумієте, що сталося?

Хіба ви не розумієте що таке смерть його? А може ви не розумієте що сталося дві смерти нараз? Ви розумієте це? Хіба тоді на місці ваші холодні, бесердечні слова? — вона змовкла, але за хвилю додала..

— Ви бачу мабуть не були йому другом?

Слова чуття і більше нічого, подумав Ко. Як ви прекрасні і як ви зрадливі! Може ти не знаєш цю їх значіння вартости?

Він відповів спокійно: Я був його другом, Галинко, але зараз роблю те що велить мені здорове чуття.

Вона вся здригнулася і тепер усе не крихотка недовір'я зродилася в неї, а цілий порив злоби до Ко і вона ледво, ледво не кинула йому якоїсь образи. „Значить він не заслужив своїми муками, щоб дехто смів навіть з друзів не шанувати його памяти, його жертви", думала вона. В її голові промайнула згадка за терпіння Юре, зраду його життя, творчі і тяжкі спогади з недавнього. І вона вже не сумнівалась, що тільки її дружба була справжньою дружбою до небіжчика. І раптом зродилася ще й нова думка у неї, що Ко переслідував якусь мету використовуючи таланти і працю Юре. „Так, так пам'ятаю: він хотів для слави когось мати його працю..." О негідник, безжалосний Ко.. і всі люде... піддав їй ще хтось ще й цю думку. І нараз вона відчула, що сльози підступають їй до горла. Обличчя її зблідло.

— Що з вами Галинко? — спитав Ко. ?

— Нічого! кинула та

— З Вами щось діється?

Галинка не відповіла, вона б готова була в цю хвилю кинутись на Ко і дати йому поличника. Мені руки її тремтіли чогось. В ній зродився гнів до Ко.

— Це тому Ви мовчали над могилою Юре? Спокійні були

як завше.

— Я не промовець, Глинко.

— Не промовець! І не соромно вам? Сказати тепле слово над трупом друга, хіба на це потрібно оратора?

— Це публічний виступ.

— Знов інтерес, скрізь у вас інтерес. Я вже усвідомила вашу поведінку не біттеся. Ви й не доторкнулися свого друга, бо це для вас все тільки труп. Пригадую вашу науку, яку ви викладали для Тре! Ви обравили сьогодні його й мене! Ви...

Вона навіть підвелась, ніби начебто збиралась наступати цією силою на Ко. Той спокійно дивився їй до очей і думав: ти не знаєш нічого і не знатиш мабуть ніколи. Ти мучениця і я розумію твій жаль. Цей мовчав.. Глинка витримала не довго погляд Ко і швидко впала на руки собі і вже ридаючи кинула: Бідний Тре, любий Тре, ти мав такого друга!? Тепер плачучи вона пригадувала усі подробиці поводження Ко і згадала й свою ролю помічниці його в якихось неясно неусвідомлених намірах того. Згадала, як Тре часом тремтів стрінувшись з Ко і розмовляючи про важливі для його речі, як часом скаржився їй, що він би хотів кудись втекти, від хати подальше від світу, людей. Пригадала, як кохав він її, але щось отруювало його життя. Може Ко? Їй вже здавалося, що це напевно так.. А вже коли якось їй прийшла до голови думка чому сильний Ко допустив до самогубства Тре — вона не мала вже сумнівів, що Ко винен [illegible]. А її роля?! Вона трохи не зойкнула зрозумівши тепер. Вона ж мала право викинути геть від Тре Ко. І той помер! Ніколи, ніколи вона не простить собі цього! Вона вірила у всьому Ко, тому доручала Тре. Вона вірила, що ролі жінки — це служити сильнішим мужчинам.

Тепер підняла вона свою голову і побачила, що Ко

Сидить все в тій самій позі подумала: „Ось хто будує життя, й керує ним, руські Ко, але не Мин не я, хто пасує навіть тоді, коли має право і мусить щось робити"

Ко дивився на неї і одразу помітив гнів в її очах, а на обличчю погляд, який буває тільки у сильних людей. Він вже чув, що вона зараз кинеться на його, щось зробить йому

Він був готовий на це, бо шляхотний гнів – це було право Глинки в цей момент. Це гнів виспіваний богами старих греків!

Жалко йому було, ми завойовникові життя, тільки одного, що цей гнів, тепер може й чим – є даремним ефектом, бо те во імя чого це робилося було ні що, прах, гидка матерія. Що живе – не існувало і не потрібувало гніву живих людей.

Він не помилився, що напад буде.

Глинка встала і стала збіратись до відходу. Вже начебто спокійно поправляла волосся під капелюхом і навіть не забула напудрування

– Ко! Ми більше не говоримо! Я Вас не поважаю.. Я Вас не знаю більше!

Вона нервово подалась геть з кімнати вже з новим наміром, з новими думами, до яких прийшла під час цієї розмови з Ко.

Ко пішов однак за нею. Вона оглянулася і трохи спинилась начебто хотячи щось сказати йому, потім передумавши вже швидче пішла до трамваю.

Ко пішов аж не сіла вона чекати на свій вагон.

– Глинко! Я відїжджу, але мушу Вам щось це сказати. Я любив свого друга більше, ніж що. І тепер ношу його память в собі і понесу навіки, бо це була трагедія, яку мало знають люди. Але живе життя велить мені жити, а не сумувати.

Бувайте здорові. Дякую Вам за те, що ви були для вигнанця зі свого рідного краю, а тепер і з світу, чесним і щирим другом.

Я знаю: Ви не шукали приданого від людини, яка прийшла

на світ тільки чоловікам, а не банковою книжкою для жінок. Ви вмерли від того те, що цим, як жінці по праву належиться! І він вам дав то ж. У смерти того ніхто з людей не винен.

Ко зняв капелюх і вклонився їй. Але вона мовчки повернулась до того спиною нічого не сказавши, тільки кинувши гордо призирливий погляд. Він подумав: Ти можеш це зносити! О як хотілося тому в цю хвилю поцілувати її руку!" Але вона уже сідала в вагону і благала, щоб той віз її, як найшвидче додому щоб там на самоті виплакатись і забутись.

Частина II

1.

Так розпорядилося живе життя з довголітніми друзями; одному веліло воно зійти зі сцени життьової зовсім, другому – Глинці звеліло на якийсь час відійти від того, а Ко в якому сила вища наказів боротись, творити була найбільшою з їх усіх, наказало далі все сміливим йти й прокладати собі й иншим, нові шляхи, нові доріжки

Дружба цих трьох людей була без сумніву великою, бо дружили три нерівні величини. Ніколи не було ще на світі щирої дружби поміж людьми рівних і великих талантів, а все навпаки.

Розійшлися ці ~~[illegible]~~ люде, коли життя, спільний інтерес перестав їх вязати до купи. Розійшлися різними шляхами в безмежному океані життєвих шляхів, можливостей і діяльностей.

Глинка довго боролася зі страшними душевними муками і нарешті зломилася і впала в обійми релігії. Вона прийшла до висновку, що є духовною на смерть Жре, яку, як їй здавалося могла не допустити, будь у свій час не поділилась своїм правом на Жре з Ко. За цей свій гріх хотіла вона заплатити тепер зреченням від свого особистого життя і молитвою перед богом. Трагізм її стану був тепер подвійним, вона ставала двічі невинною жертвою; раз через незнання вад обраного життя Жре, друге через наївну віру в силу релігійного викуплення з гріхів, в суті речі, в дійсності, яких вона не мала.

Але й для Ко смерть Жре не була так легкою до перенесення, як це здавалося на перший погляд. Свідомість того, що в житті люде наткнулися на такий опір з боку природи, що є вище всіх засобів до життя в людини і що цей опір люде ще збільшують собі своїми суспільного характеру тягарами, яких можно б було і слід вже давно позбутись – гнітила його. І під впливом цих своїх думок він написав листа до Глинки в якому в різних натяках говорив про причину смерти Жре і кликав її не падати на дусі, а з ним боротись в житті з перешкодами людськими й природніми. Глинка на цей його лист відповіла мовчанкою.

Але стан пригніченості не довго панував над ним; швидко віддавшись своїй праці, він відчув, що був прав у всьому свойому поступованню, як до себе особисто так і до инших.

Тепер, як автомат, як механізм засвоював і схоплював він все, що було йому потрібно зі знання, щоб вийти на поле боротьби за здійснення свого наміченого плану будови фабрики, вийти, як найкраще озброєним. Для нього існував тепер тільки один наказ, один імператив, що керував ним: це вищий наказ праці і чину, який вложила в нас природа не зробивши виїмку ні для кого.

Світ тепер по за книгами і працею начебто не існував для нього. Рідко з'являвся він десь серед товариства щоб випити кухоль пива. Там він бував тільки тоді, коли мав переговорити з кимось з товаришів, котрих він вже підбирав для своєї майбутньої праці. Бути творчим, пробити собі самостійно шлях до влади, до панування над умовами життя, [illegible] в фазі оправдання своїх поглядів і титанічної многолітньої боротьби — ось, що було найбільшою його потребою. Він бачив уже перед собою конечну мету своїх планів. Момент свідомости слави не був йому теж чужим.

Ще рік і він вже вийде ще свобідніше творити щось в житті. І все те, що змушує людину до організовання, до підпорядковання різних сил і засобів життя, що виходить з наказів не записаних ~~[illegible]~~ до законів партій, правительств, влад, а що записаним є до „книги життя" і говорить з неї законом твердим але правим — все це є святі закони і муси найвищої етичної волі для людини — все це було його законами.

Це те, що задумоване в нас на протязі мільйонів віків, говорить з середини нашої тепер найбільше тільки завдяки різним історичним причинам, в формі, яку не влучно Кант назвав моральним імперативом. Не одну „моральну силу" ми чуємо в собі, а ще й багато инших, але дження инших є менше довге, завдяки умовам нашого історичного життя, ми нашої. Все инше що визначують собі люде, ми мету, все за що вони борються, що

що часом перемагають і від чого часом падають — є лиш вітряки. Пройдуть віки і розум простої людини буде сміятись з цих борців з вітряками і тіки розум людини в футлярі, соромлючись засміятись скаже: „це був етап нашого розвою". О, скільки було вже цих гнусних етапів нашого розвою?!! Життя збудоване людьми не варто призначення людини. Як ненавидів він все, що вважалось иншими святим, вітчим і непорушним в цім їх життю. Як ненавидів він злидні людські: цей ганебний факт життя в той час коли сума їжі на світі перевищувала потреби всіх до купи взятих людей! Хіба не ганьба людині нашої доби маючи світлий дар природи розум зуживати його на думи про гроші!?

А релігійні організації?! він просто зносити їх не міг. А як гидкими були для його ті поети, письменники і політики, що славословили життя, або в ім'я кидали купи фраз для затуманення лиш инших!.. Що людей виривавших у життя собі маленьке місце на чорно все читав він думку: „Життя гидке наше, але не говоріть що це бо тоді наших слів не буде кому слухати." В цілому світі ще немало не зрушилось нічого від слова, а тільки від чину. Він добре пам'ятає революцію на Сході де словами було і перед нею і в часі її дано стільки міри, як ніколи, але розпочав питання бунт землі, заколот групи вояків, а вирішує далі долю цієї революції, знов чин синів чину, синів землі, а не слів. Він пам'ятає, як захоплювались в шаленій радости від чі слів нетерплячи чекаючі Революції і як збанкротували вони, коли почалась вона, правдива Революція, пахнуча залізом і кров'ю й залита кров'ю.

Той що не знає чину має право на життя лише тоді, коли він геніяльний. Труп красивої дівчини є все труп. Плоди славних поетів, письменників, малярів не геніяльних так же корисні загалові людей чину, як цигарета курцеві. І навіть більше того!?.. Хто з тих, що роблять тяжку боротьбу з природою і хліб знає що цінував wohl Гете.? Робітник і буржуа знають тільки ціну справжнього життя. Але їх пісня в часі чину — це панахіда над людьми чуття.

Їх боротьба не знає слів. Вони ріднуться тільки з числами.
Якось завітав Ко на могилу свого друга після того, як там він поставив памятника, щоб подивитись. Він кілька разів приходив уже й перед тим сюди на могилу і що раз все сильніше й сильніше відчував, як губляться згадки того всього, що там в ній було поховано. Йому приходила все до голови думка, що в суті речі там немає нічого, щоб могло його живого вязати з тим, що вже до того ж мабуть потерли гробаки. І що раз то механічніше він давав вияви з квітками на могилу свого друга підлягаючи більше наказові звички, як потребі в цьому. Він чув, що те „щось" що є від того друга тут не знаходиться і не було зовсім тут.

Цього разу він сперся на памятник і задумався над різними моментами присутности своєї тут. Але несподівано камінь під вагою його тіла став рухатись. Він шукав причини цього і побачив, що фундамент під прекрасним памятником скульптурної роботи, був кепсько зробленим і вода підмивши його відібрала опору йому. „Гарна річ, подумав він, та на такім злиденнім фундаменті".

Через якісь не ~~знані~~ відомі асоціяції, які зродились в його в цю хвилю, які не міг ~~він~~ схопити розум, він згадав похованого Ґуб, про відсутність у його „фундаменту" для цілости. Цей дрібний факт зробив ще й інші думки далі. Підняти, поставити знов памятник на гордий пєдестал, фундаменті, бо й знов є символ, факел, провідна зірка, він знає знов велич. Це „підняти", „піднести" якоюсь тремтючою силою пробігло через його горлу. І тут на могилі друга він ~~поклявся~~ приріс, що й далі не відступить від своїх заповітів „піднімати", „підносити" все, що стрінеться йому на життєвому шляхові.

„Дружок, друже, шепотіли його уста, я хотів „підняти", „підняти тебе, але це було вище моїх сил і засобів, — я йду „підносити" все що кине мені доля на мої плечі, все з чим зустрінусь у

життi. Я буду в життi санiтаром, бо нам, ти правду, казав не дано бути лiкарями того.

Ось коли прощався вiн зi своїм другом вже на все.

„Прощай друже! Я мав право навiть убити тебе i думав про це, бо це диктувало менi живе життя своїми вищими наказами. Цi накази i ти виконав? Ти це доказав! Ти утратив фундамент!"

Так з душею можна говорити, з живими людьми не варто, не потрiбно, бо навiть маленька бiль є злом, нi що, по серед страждань людей.

Вiдходячи з цвинтаря вiн вiдчув, що нiчого в ньому не змiнилося, що нiякий „трагiзм тихої могили", „солодкiсть смертi" не руйнує того, що до голови його хоч i минуть спроби пояснень того, що сталося з бiдним Іре, але не в формi руйнуючих, чуттєвих вражiнь, а в формi хiба прагнення наукового i розумового пояснення й виявлення фокусу смертi його. Вiн був в ту хвилю самою природою, що в творенню i нищенню знає своє право i призначення. Природа не зробила й для людей виїмку з цих законiв, бо люде з їх органiзацiєю розумовою, були б також нещасними, як заяць, що знає один лише засiб боротьби за iснування — втечу. Але люде втiкачi вiд природи подiбнi заяцям.

Усiвши вже в трамваї, щоб їхати додому з цвинтаря вiн думав, що накоби йому довелося дати вiдповiдь десь колись, вiн цiлком спокiйно змiг би ~~[illegible]~~ вiдповiдати, як i той, як ~~[illegible]~~ думав тепер над могилою друга.

Але чи схоче вiн взагалi вiдповiдати перед судом, сучасним людським? Нi, нiколи! Сучасний суд людський — це мiкстура тому пораненому, у якого прострiлено кишки.

2.

Швидко добігала зима, наближала ся одна весна. Стихли шалені подуви з Німецького моря і обмита весняним дощем земля запахла парою гною і ароматом квітів. Не замовкали вже ні на хвилю співи пташок, що з теплом віддались виконуванню свій обов'язок плодитись, вили собі гнізда. Ціла природа чула життя і упивалась його насолодою, тільки люде не мали богато часу на радощі за своїм щоденним життям. Скільки було ще й посеред них таких, що тільки з газет довідувались, що вже цвітуть вишні, летять гуси і засіяні житами поля?!

Всі праці вже покінчив Ко і диплом інженера-хеміка лежав у його в портфелі. Не молодим інженером виходив він у життя, бо війна і Революція забрали час нормальних студій у нього, але ці пертурбації для науки роки не пропали для нього даремно. Ко пізнав життя. Власне фактичного життя, того над загадкою якого бились і б'ються богато віків геніяльні фільософи, драматурги і всі маси і так звичайні люде він не знав. Так само, як тоді над трупом свого друга Юрка він не міг дати собі відповіді, що таке в конечній своїй істоті життя, проявів духу, чи енергії. ~~[illegible]~~ Природа не дала нам ще ні одного бодай натяку на цю таємницю. Людство не здобулось ще на ніякий фундамент для підходу до цього. Планетна система в зоряних!-ось що міг почути тільки поки що від людей про стан матерії світу, він. Тому вважав Ко, як що чує в собі лише нахил прихильник [illegible], не потрібним марнувати часу на проблеми, які не були до того ж ціллю спеціяльних його студій. Від метафізики він давно вже відвертувався вважаючи, що й логіка головна база її, є під сумнівом, що до своєї справедливости. Він йшов під кермою сил природи, що відомі в ньому.

За те „життя-надбудову" над природою, органі [illegible] людства

відносин, здобування, розподіл благ, боротьбу в нім людей — він знав добре. Все те, що зветься звичайно життям він розумів так ясно, як ясним був для того закон перетворення енергії. Роки війни, Революції і студій — все це дало йому нагоду пізнати суть цієї „надбудови", що більшістю людей приймається за життя і вважається за життя. Скільки людей живе цим підміненим життям? Скільки сліпих ходить видючими, але людство твердить гордо, що здобутки геніїв є здобутками всіх людей! Нема фараонів вже, руйнуються піраміди, але люди живуть ще в їх часи.

Робітник, що 20-30 років копає під землею вугілля, або стоїть стільки ж років коло пекла з доменської печі, прачка що ціле життя пере брудні сорочки, кокотка, що ~~вона~~ віддає своє життя на використання ін ри-нку подену полів, банкіри, що керують державами, філософи, проповідники, вожді — всі вони однаково не знають суті ~~[illegible]~~ життя і перед смертю стоять в тьмі, хоч у тій надбудові були вони титанами боротьби або тихими реакціями, що стримали рушення змінам в ній. Вони всі не жили працюючи, а працювали щоб жити.

Відмінність є в тім, чи геній міри лише надбудова людському розумові а не саме життя, але мільйони не знають і цього, не знають взагалі нічого. І лише не велика частина людей бачила і бачить цей розподіл між надбудовою і дійсним (можливим) життям. На уламках природнього життя вчепилась ця надбудова і якось держиться. Зовнє сурогат заміняє правдиву річ, так є і із так званим життям.

Цей ковпак, цей футляр — закриваючий людську природу, знав добре Ко. Для того власне він вибрав собі і спеціяльні фахи своїх студій. Але не як кінь до хомута, або віл до плуга став він в це життя, того думки були иншими, сміливіші дії

в цій футері щоб бодай це бувальців природи що мешкались в людині, і
повстав би чоловік, а не фараонів раб. Ця ціль би методою упертої
творчої праці стояла тепер перед ним.

Першим актом того було тепер роздобути грошей на початок свого діла. Це була не легка річ, але виборений патент на того винахід, поміг тому, хоч в свою чергу утруднював пошуку грошей. Звертались багачі купити того. Цікавим було те, як він довідався нагодою, що ті, що хотіли купити цей проєкт не мали на думці використати того зреалізувавши; їм треба було знищити небезпечного конкурента для їх вироблявшого такі ж самі речі тільки менш досконалі. Егоїзм і боротьба за свої прибутки, які здобувались зрештою тисячами працюючих рук, вони хотіли держати так щоб їм все лишалась монополія і зиск в трьох четвертинах. Парцеляція державних груп капіталу давала тепер по війні їм великі можливості для цього. Вони ж перешкоджали Ко здобути позику у банків до яких він звертався, вони вже думали таємно про рішучі способи для знищення всіх намірів Ко в майбутньому наколиб цей став на ноги.

Само собою, що Ко навіть не міг подумати про продаж, або якусь компанію, або спілку з кимось з цих жадних до грошей акул сучасності. Ко розумів боротьбу, упертість, надзвичайність і зручність цих дружніх праць робітників, творчих сил надбудови. Але ніколи не міг зрозуміти, ані то пояснити, чому всі ці акули, коли доробились великих грошей ставали злиднів радіше ними. Сам людина, що пригнула боротьби, влади і що знає ціну грошам, але не розумів, як мільярдер, мільйонер може задовольнятися убогим і фізично і духово життям скупих з мільйонами. Як може мільярдер — порпатися сам,

кньому, а той колекцію коробочок від сірників або збиранням ґудзи-ків з цілого світу; або легко пом'якшують світ набуті всі ці дорогоцінного гроші, створі нічого нероблячих людей, що чекають радо все його смерти, своїм родичам

Зрозумілим було тому у них хіба володіння й збудування кра-сунями.

Цей спеціальний тип людей, творців грошей в надбудові дуже цікавив його. Цікавила його теж і так на їхнього уміння богатіти, крім відомого тому обдирання працюючих. Але це не було йому відомо техніка цих операцій. Збирати гроші в мільярди теж геніяльність...

Всі генії уносять на той світ із собою, якісь таємниці, бодай щоб створити свою славу або щоб уникнути суперництва.

Хто знає кого більше любив Ленін, себе ~~[illegible]~~ вождя урядовців, чи ро-бітника інтернаціоналіста..? Хто скаже, чому дух Гуса в міру щойно відродився в Масарикові? Такі у грошових геніїв: я знаю стимули їх праці, але не знаю її тактика.

Но вибрав сам патент і добивався нарешті й невеликого кредиту від одного з банків.

Тепер вибрав кількох потрібних йому товаришів, з числа тих, що видатно скінчили студії і підготовлявся вже до від'їзду на нові місця, на свої рідні Карпати.

Думав він про свій народ? Він знав, що для того, щоб занести якесь місце пе-вному народові на міжнародній арені треба спочатку знайти себе національно, тому ніщо не могло змінити його рішення працювати поміж своїм народом, то-му і товаришів для праці він вибрав ~~зі своїх членів~~ зі свідомих членів своєї нації. Як не дивно, що в той час, коли на Батьківщині, його нова влада з урядовців старалася доказати вигідність і необхідність інтернаціона-льного влаштовання людей, Ко що раз то більше ставав також молодим націона-лістом. Правда, ні шовінізм, ні імперіалізм національні його не захоплю-вали, бо в цей момент він бачив, що для його народу це не є потрібна зброя до

для боротьби за своє існування. Та скількість людей того мільйонової нації і можливости етнографічно-історичної території, за самої нам ставили проблем поки що опанування собою національно і використати можливостей своєї багатої території

Бути людиною в наш вік – це бути національно свідомим єством. Всі злочинці по своїй свідомости є маса, а не „я". Людині без національного єства непотрібно нічого більше крім їжі й одягу. – вона краще організована як мавпа. Розвій живих істот починає від „живого атома", але законів нівелюючих все знов до того атома не має.

Як у кожної здорової і сильної людини Якова Ко націоналізм не походив у того з почуття зграю до свого народу, а тільки з почуття того, що національність є засіб до життя і творчости більших людських колективів, як певна дрібна група людей. Були ще й инші причини у того на такий характер поглядів, а особливо спостереження над політикою нової влади в тім краю де він народився і з якого мусів тікати на еміграцію. Всі народи, які відтяли через національну свідомість далеко від людини-мавпи ~~так~~ користались правами й привілеями більшими, як инші, хоч і проповідувалось рівенство людей, націй, народів там.

В сучасний момент можливим є тільки так званий портовий інтернаціоналізм, але порти бувають тільки над морями. Ось чому на паспортах, які видавала нова влада в тім краю поруч зі званням громадянина всесвітнього об'єднання людей стояло: „вїзд в М-повіт дозволяється."

Нарешті всі приготовання були закінченими і Ко з товаришами рішив вирушати вже на Карпати.

Тільки їдучи на двірець щоб стрінутись там для від'їзду зі своїми товаришами відчув він, як самотнім є чоловік в цій клітці, що зветься життям. Знайомі!? Які ж можуть бути знайомі у людини з якою не може бути ніяких життєвих інтересів. Багато має знайомих бідний чоловік? Їх не було. Близькі? – нікого. Припадкові знайомі? Він же політичний емігрант: одні боються його, другі дивляться на того як на жебрака, якому вони дали з ласки кусень хліба, третім він

не цікаві, бо не має нічого — ні багацтва, ні прав; до того ж він людина зі „зачумленого Сходу". Знищення феодалізму у Франції зветься все Великою Французькою Революцією, а знищення українського феодалізму пойменовано бунтом рабів.

Якось глянув припадком Ко на своє майно: одна валізка, в якій були лише книги і кілька пар сорочок; більше нічого. Але він не журився, увесь свій стан. Він знав людей і життя, він знав, що в той момент, як розгорне свої крила, всі рижні атрибути фортуни, як знайомі; близькі, далекі, майно — все це буде коло його. Так було вже не раз і в часі Революції з ним і по ній, так є все на цім світі. Він памятає, що людина без наслідства в часі Революції мала все.

Що ж важе лучило його в ту хвилю з життям? Формально нічого, крім числа під яким він був записаний десь на поліції і яке дало теж і у нього на клаптику паперу в кишені. Психічно дві речі: нагода життя-праці і свідомість ~~[illegible]~~ певної мети.

Правда було в нього трохи грошей, але їх можна було швидко позбутись, вони мають властивість розбазарюватись і зникати і тоді всі назуже ними братись ціну і зникає.

Місто в якому перебув стільки незабутніх днів також жило далі своїм розмірливим темпом. Також звекілий пищали бручи заліза трамвай, шмовгали авта без кінця, дивили ся без сорому вікна люксусових магазинів. Бігли у всі кінці люде „в масках", не показуючи вигляду, що хотять їсти, що дурять когось і себе, що ненавидять один одного; що головно чують всі вони, але не хотять сказати, про це отверто: я, хочу жрати! Вони під масками сміялись. Навіть на дітях було видно ці „маски"

Так само, як все спокійно у парках сидять пані говорили про муку, борабола, музики і одяг, але з манерою не показати, що це для них все головне в їх існуванню.

І відчув він нараз, що місто є чуже, непотрібне йому вже як використаний засіб.

Шукав у вагоні товаришів. Ну вже в куточку третьої класи вагону сиділи всі вони: інженір хемії Мікро, будівничий інженір Хмародрап, бухгальтер і конкуратор Число, лікарь Йод, господар Хліб і правник Закон.

— Так ти теж по старій звичці, сам тягнеш все своє буржуйське майно, — стрінув його Закон.

— Хліб усміхнувся і додав: Сюди per pedes apostolorum і звідси так само.. А сьогодні брат, Ко, дата, 5 років тому, як ми з тобою, голі й босі від братньої ласки утікали. Як то далі буде? Хліб був одним з тих в якому ніяка європейська культура не змогла нічого защепити крім хиба фахового знання. В йому відчувався ще чорнозем степів його Батьківщини з усією силою. Але це був чесний, упертий в праці і все веселий чоловік. Його хазяйновитість була в часі еміграції взірцем для всіх хто знав його.

— Ну хай йому минулося, докінчував він свою мову. Слава долі, живі здорові. Буде так, як самі зробимо, вже відповідав він сам собі на запит.. Сідай Ко, ось для тебе місце.

Число, який скрізь шукав у всьому математичних повязань, однак не хотів упустити розмови з датою і кинув: Пять років мало.. Тепер нам до осени лишається вже 136 днів... За цей час мусімо зробити велику працю. Я обрахував що...

— Але лиши Число обрахунки, будем ще мати час. Поговорімо сьогодні вже про щось інше, — запротестував Мікро, математик, з легкотної душі людина, гарної вдачі й ефектної постави. Здається за ці всі прикмети він вважався любимцем жінок, хоч сам за ними ніколи не ганявся.

— Давай хоч раз поговоримо так, як люде говорять, бо ми емігранти й говорити по людському розучились. Число змовк і вираховував про себе вже далі.

Доктор Йод! Про нього казали, що це „лісно висушена людина", але це не відповідало дійсности. Він був страшним скептиком, це правда, але

але скептицизм був у його творчим началом. Через свій скептицизм він закінчив свої студії так видатно й блискучо, що кілька санаторій запрошувало його до себе на службу. Але зачувши про бажання Ко взяти його з собою на працю відмовився від усіх пропозицій посад.

Найгірше товариство песимістом був один Хмародряп, так прозваний тому, що вже закінчуючи свої студії він обробив проєкт величного будинку читальні, щоб взяти участь в конкурсі на цю річ оброблену по закінченню своїх студій. Проєкт вважався фахівцями блискучим ділом інженерії. Але сталася для його удар: проєкт було прийнято аж не довідалося жюрі, що автором його є чужинець. Іронія життя! В словенськім ~~[illegible]~~ краю чужинцями не вважаються ніде, німці, мадяри, румуни, а про французів і англійців уже й мови не має, а він словенець чужинець. Оскільки не старався він якось добутися прийняття свого проєкту, тому не вдалося це і два роки праці, відірвані зі студій і здоров'я в тяжких умовах злиднів пропали для його даром — жюрі рішучо відмовилося взяти його проєкт. Цей факт сильно вплинув на його психічний стан. І з ним мабуть щось сталося було б лихо, коли б не підоспів Ко довідавшись про це і не запропонував йому зробити проєкти будов фабрики і стати інженером у нього.

Зрештою цей факт удару долі не був одиноким посеред цих людей; майже кожний з товаришів мав щось подібного. Микола міг би розповісти, як, його інженера хеміка одразу по закінченню найняв якийсь фабрикант і пропонував платню нижче місячної платні останнього робітника в тій же спеціяльности. Веселий Хліб навіть нікому не мовчав про те, що закінчивши агрономію, пас худобу у селянина, щоб не померти з голоду. А Закон був зовсім нещасний зі своїм фахом юриста; по закінченню йому довелося працювати вже довго на будовах будинків, носючи цеглу.

цеху й перміжуючи важко, бо на більше він не був вивчений в цій праці. Ляше медикам було ся так добре. Але це все були випадки, які стали в життю емігрантів нормою і за винятком хіба одиниць ніхто не падав духом під тягарем боротьби і не ремствував. Сини Революції і довголітньої упертої боротьби за свій край вони знали всі що значить життя і твердо зустрічали його негоди і також спокійно переживали радість, яка, що правда, рідко до них навідувалась. Крім того ділове життя Европи виключало можливість довгого стану апатії або втоми: скрізь на кожному кроці людина бачила працю і завзяту боротьбу за кусок хліба, який нелегко було діставати і тубільним людям, а суспільний мус, який ~~ходив~~ жив у формі запитів „що робиш? Чим живеш? Яку працю вмієш?" змушував кожного не тратити часу на ухилення від праці, критикування, ліногі ~~[illegible]~~ емігранти відчували, добре, що їм треба або пристосуватись до життя навчившись щось робити або йти втопитись. Східної і балканської „маніловщини" Европа середня не могла собі навіть уявити. Одночасно не могли стерпіти ніколи емігранти це страшної приниженості, яку європейське життя підносить і своїм і чужим робітникам усіх фахів в більшій мірі навіть, ніж коли-небудь деспотія на Сході Европи, поруч все це з свободою широкою, політичною. Ця потреба, гнутись, кланятись, плазувати тут увійшла так у норму, що навіть новим людям було дивним, як наприклад комуніст робітник гнув також безкраїсто своїх підлеглих, сам згинаючись у три погибелі перед своїм хлібодавцем. Правда, Европа знайшла для цього формулу яка заспокоювала обі сторони: цим, мовляв, виробується ручний робітник, а ручному легше боротись за життя, коли є попит на працю меншим, ніж запас цієї робочих рук.

Цього позбавлення свободи і приниження за працю і не зносили всі товариші з товариства Ко, як рівнож і він сам.

Вже коли потяг рушив і почав пробігати знайомими вулицями міста всі, крім Ко, встали щоб ще раз глянути і попрощатись з ним.

– Дивим, дивим, сказав Хмародрап, начебто знав про що кожний думав, та так і не попрощались.

Ніхто нічого йому не відповів, бо кожний був занятий своїми думами, викликаними, знайомими, зникаючими у мебряті вулиць, храмами, садками, будинками з якими тепер доводилося розлучатись.

– Хмародрап ще раз кинув: Там три роки у вязниці не знали за що просиділи, тут пять років на свободі, але як встромлений між люде, а не притнетий ними. А говоримо про єднання народів! Гидко згадувати. Він кинув дивитись і рівно сів

Його огірчення і нервовий говір вже почув Хліб і не все маючий хоч відповіди казав повернувшись до Хмародрапа: А що, чоловіче, хіба тобі докучало з людьми?

Хмародрап начебто не чув того слів і казав хитаючи головою.

– Дали, дякувати їм хліба, а посилити забули так до хати й не пустили. А демократія!?

– І добре, що не пустили і не посилили а то б ще гірше було.

Життя, брат, тут терпке! Ти то знаєш! Що а у нас там краще? Куди тебе там пустили сьогодні?

За хвилю швидкий поїзд вилетів з міста і потрясаючи воздух і землю біг вже зеленими полями утканими червоними будинками, як мухоморами. Найдовше стояв коло вікна Закон, він покидав не місто, а єдину люблячу його істоту дівчину з якою кохався вже три роки не сміючи з нею жити, бо не мав ніяких грошей щодо навіть собі

самому на гору.

— Але ми здаються всі начебто в монахи обрачилось. Жодна дівчина нас не повсідає. Що зле! — договорив і Ко

— Будуть, будуть. Ко дай почати діло і роздмухати кадило. Я перший старий, оженюсь, казав сміючись Хліб, вважаючи себе старшим так, як все в таких випадках говорили його люди вдома.

— Оженишся! буркнув Хмарогром. Багато наженилось. Понакалічили наймичок, продавачок... І иншим не дозволили бути знайомими.

— Ти мовчи, ще розчарований Отело, і тебе оженимо. Чекай! — відповів йому знов Хліб. Най і наймичка не ще ві[д] тонеться!

— Ну кажи, Ко, неправду я кажу?

— Так друже. Ми живемо тільки уламками дружби — правдиву дружбу пізнають може тільки наші будучі покоління.

Хліб ще змовк, він не любив розумних розмов, але тільки на короткий час.

— А знаєте, що, друзі, озвавсь він знов за хвилю, я б оце щось їв.

Всі засміялись. Любов Хліба до їжі була незвичайна; він любив добре й багато попоїсти. І це була його біда на еміграції, коли доводилось скласти часом бюджет лише з одного обіду, а ввечері тільки з чаю з сухарями. І коли інші емігранти тим чи иншим способом ховались зі своїм вічно голодним станом, Хліб все говорив про свій голод отверто. Тому власне він ніколи не йшов на фабрики на працю, а все до селян, кудись на село, щоб там підгодуватись. Його в товариствах інакше й не називали, як „сальце, хлібець, смальчик, бараболька". Він мріяв про ці всі роди їжі, як грішна християнська душа по раю і постійно говорив про це скрізь. В тому жив як чорнозем, запашний чорнозем. Ця згадка про їжу викликала у кожного з товаришів вічну мову Хліба про „смальчик, сальце і т. и." і вони засміялись. З Хліба всі весело й жартівливо.

— Хліб! А кнедлів галушок не хочеш? спитав хтось.

– Їжте їх сами! Хай їм цур пек, кинув він начебто злостячись.
Я маю сьогодні про час щось кращого, начебто нашого. Гусочку маю
з картопелькою. Здобув за тоє день у селянина, оце перед від'їздом.
Все його обличчя розплилось в мнягу, щасливу усмішку.
Звістка про гуску зробила на всіх вічно голодних товаришів сильне
магічне враження. Хто й не мав голоду відчув його
Хліб урочисто розклав перед товаришами гуску, хліб і просив до
їжі, сам перший вхопивши собі велику ногу до рук.
Кожний скоштував щось з цієї святочної для емігрантів їжі. Хліб
їв кусень за куснем. і все говорив, хоч більше про речі, що стояли в
звязку з їжею

– І чорти його батька знає, коли то вже прийде до нашого на-
роду доля! Оце їм тай думаю собі: тож у нас гуску селянин
і на свята не їсть, а тут і бідний і богатий бодай хоч відві-
дує а все їсть. Лиха його година знає, що то є?! – А з тим, як
вони його лупть, продовжував Хліб не перестаючи рівночасно всеж
їсти. З тим... та вже й забув. Ну хай йому! Папошник по на-
шому. У хлібі зростаємо, хліб на цілий світ вивозимо, а той
папошник бачимо хіба на Великдень та й то такий, що ча-
сом ті бо у іншого селянина, той пес не хоче їсти. А тут лю-
де без його й кави не питимуть.

– На кулічі братам везьоже, да на ожерельє! зауважив Закон збоку
іронічно.

– Хай би їх вже лиха година зїла з їх кулічами, з їх ожерелями
Коли вже їх якась там трясця вхопить!?

Як звичайно, розмови й обурення Хліба, цього сина землі, практичного,
простолінійного все всі вислухували і не сперечались з ним, бо ніяких
інтелігентських міркувань він ніколи не годився прийняти й визнати.
І тепер всі слухали його, хто серіозно, хто з усмішкою і їли.

– І все тут так в Европі! продовжував далі Хліб. Хіба хто небудь у нас

навіть з панків має таке убрання, як тут робітник? А ковбас хіба у нас місто з панами стільки зїсть їх, як тут біднота? А що вже до кіна, театрів, газет, то у нас й пани того не мають, що тут всі люде. Я де не жив, у кого не ночував, де не був, то все бачив - всі читають газети ранні, вечерні, свої, чужі, ліві, праві.. А у нас?! Роби, роби той дядько, аж очі йому на лоба лізуть, а що має? Колись за царя щастя не мали, тепер за цих, за лінізації, теж добра не чути.. Писала мені знайома що ходять обдроні й босі, а Союз має мільйони за наш хліб прибутку з наших селян. Камер-юнкера Пушкина сто раз передруковують за наші гроші!!! Оце з Волині приїхав земляк недавно до Корнійчука і розповідав, що на границю ще й досі приходять дядьки від нас з ложкою за холявою, махоркою, у військових шматтях, брудні, не голені, вошиві. А де ж наш хліб, цукор, вугіль, табак, де, де? Їдеть! Бодай їх уже чорти зїли. Немає щастя нашому народові на світі!

Коли всі поїли, Хліб акуратно, хазяйновито посклада̄в всі кісточки й кусочки хліба до паперу, витер двічі ніж, об шматок газети, загорнув все до купи і поклав акуратно в куточок до своїх річей і думав щоб ще його робити.

— Пив би тепер - кинув він. Всі засміялись.

— А ти б лишився тут в Европі Хліб на все? - запитав Кожух.

— Що?! начебто образившись перепитав Хліб

— Та, питаю, може б ти лишився тут?

— Ні брате, я б тут лишитись не хотів, хіба б мусів. Як всі тут полишаємося, то хто розповість нашим людям про правду, яку ми по світі блукаючи побачимо й пізнаєм. А треба нам правди, як треба її!! У-у-у..! - він аж захитав головою кажучи це посліднє.

Так отверто і влучно обгрунтував свій нарід Хліб і Ко подумав: не так же само робить любий міністр, король, або диктатор культурного народу або самостійного, різниця лише у формі promoви і акції. Суть та сама. Ко нагадались слова бпромови до зїзду

одної сильної індивідуальности, соціяліста, верховодившого Уральськими Словенами в Революції і трохи по ній. Він витяг з кишені свого записника і сказавши Хлібові, слухай прочитав.

„Ми голодали, наші фабрики стали, доменські печі згасли, транспорт зруйнувався, запаси всього знищила Революція і війна, ніде не було ніяких складів хліба і тепер Ви розумієте, як гостро стояла для нас справа негайної потреби завойовання півдня, де можно було всього дістати". Добре, Хлібе, розумієш? Де право, де етика, де сантименти? Треба було негайно завойовати південь! „Південь" і більше нічого, „Ви розумієте" – і більше нічого.

— Та що я оглох або мені повилазило щоб я не чув і не бачив нічого...! відповів Хліб піднесеним голосом. Від Англійців не бійся не завойовали нікого „півдня"...

— Так що ж, Хлібе, продовжував свої дотепи Яков, не хочеш ще цегли трохи покосити або „волам хвости крутити?

Але Хліб таких жартів не любив, чи не розумів він не відповів Якову нічого а пішов далі оповідати свої спостереження

— На щот праці тут поганенько! Не то щоб її не було, а що робити її треба не так, як у нас. Тут, брат, я вже надивився, робітник, держись. Куди-ди нам? Тут і я бабу на фабриці не справишся, не то що як чоловіка. Тут сили і нервів і інтелігенції треба, щоб виробити копійчину. Ось вам приклад. Хліб витяг з кишені коробку сірників і показуючи товаришам говорив: А ну ж бо, чи зробить у нас робітник тону коробку, так акуратно, так гарно? Ніколи? А таких, брат, коробочок, я був коло тієї фабрики, щоб доробитися на поганеньку навіть їжу а одяг треба зробити денно чи мало. Стільки, що Ви собі й уявити не можете, де в людини сила береться. А зробиш ще — в суботу геть з праці. І так скрізь по цілій Европі. Капут. Тут з працею біда. Я вже бачив трохи. Був у Німеччині, Австрії, Голяндії, Польщі, Німецькій Чехії, Моравщині... Кожного літа кудись їду подивитись... Були тут по фабриках, в цім краю дома багато, Уральці, пішли нам їх, поробили вони трохи і що ж Ви думаєте? Збольшевичились від праці. Від праці!

Жила тріснула кожному... Кислали їх геть кудись назад звідки вони приїхали.
Тут розмова Хліба урвалась, він не знав, що далі ще говорити і тепер запитав Ко

— Неправду я кажу Ко?!

— Правда Хлібе! Твої спостереження добрі. Праця в Европі це не жарт. Ти-ж знаєш, що у нас перед війною не було урочної системи праці.

— Но, бачиш, начебто зрадівши від підтримки Ко, заговорив Хліб оглядаючи дещо, яке це зробив на них враження. Ось терплять тут народ від праці! Куди там у нас... А от бунтуються мало... Щось у цім є причиною?!

Хліб мовк... Тепер заговорив до того ще Ко.

— Та ти ж Хлібе, сам згадував де що вже з того, що є причиною цього спокою. Тут же робітник є компенсований бодай цивілізацією так, як ми того ще й за сто літ не матимемо... Дивись на небіжку Австрію, скільки полекшень боротьби за кусок хліба, за життя, мав тут народ від цивілізації. Додай ще до цього, що ця компенсація не має тільки характеру матеріяльного, що компенсацію дає, може ще не вповні, те, що складає заповідну думу кождого людського колективу: це гордість, що праця сили мозольних рук зробила з дикої пустині своїх предків — храм техніки й культури тут, в Европі. Недаром були патріоти австрійські! А Англія? Там сума здобутків від цивілізації, якими користується працюючий Англієць, не рівняється ні з яким иншим на світі. Ось чому тут Геростратова діяльність може захопити людей тільки в часі масових рухів, пригадуємо роз'їзд військ з фронту, впадання династій, голодні дні і т.и., а ніколи одиниць.

Я тепер багато думаю по Революції над своїм майбутнім міжнародньої ситуації робітничого визволення і воно мені закреслюється трохи в инших формах, ніж то проповідують Уральскі соціялісти. Мені здається, що й воно буде подібним до християнської церкви де поруч з (скаліч.) убогим <u>маєтково</u> і духово членом її існує богач і аристократ папа. <u>XX</u> віків не змінило нічого від моменту різниці ~~від~~ між убогою Марфою і величним Христом: один говорив, а

друга мила тому ноги. Я часом думаю, чому, перелетівшого океан Ліндберга мусіло від ентузіязму мас охороняти кілька тисяч вояків і поліцаїв, а щоб утриматись від заколоту працюючих, Совітській владі треба сотні тисяч чекістів? Я не перебільшую, коли кажу, від працюючих, бо ж буржуазія ставить ставку переворотів все тільки на маси, сама вона не висуне своєї голови в небезпеку легко. Це одно, друге — маси там є вже освіченими в справі своїх класових інтересів. Маси там знають суть класової державності и т. д. А тоді уральські стали кращими державниками

в свою?

— Цікаво, Ко, сказав Бакон, який теж любив говорити про тяжкі проблеми людського життя. Як ви собі собі це пояснюєте?

— Я відповідаю так: Кожний хоче жити і в першу чергу цінує тільки життя, тому на вибір засобів не звертає уваги. Хоче жити комуніст, хоче жити робітник, селянин, цар, президент, диктатор, папа; народ і кожний вибирає свої шляхи для збереження життя кровними.

— Що ж тоді буде далі? Яка висліда, значить ми безсилі щось робити? спитав знов Бакон..

— Ти питаєш, що буде з суми цих здобуть життя? Ясно що. Хто буде сильніший той поборе — слабий упаде.

— Значить існує детермінізм подій?

— Само собою. Нам лише здається, що ми уміємо щось міняти в життю в його цілому, але це омана. Ми змінити можемо щось тільки в тім, що самі збудували, що збудувалось штучно, суті ж не уміємо змінити, бо не володіємо законами природи. Тому ж я й кажу все, що зміни можливі тільки в будові, в надбудові... Але цілковита, стихійна радікальна зломка фундаменту з надією збудувати кращий — це страшне спустошення для слабих одиниць, мас, народів, бо діяння законів природи ми й ~~в цілому~~ в цілому змінити не можемо. Тому приклад революції сходу: виграв там не працюючий, а сильніша нація.

Ось чому теоретично більш грамотний робітник в Европі так здорово шукає голосу теоретичного, читає, ходить на збори, пише, слухає і не вірує.

— Але ж Комуністи обіцяють рай на землі, вставив Хліб.

— Вони найбільше, що можуть зробити це знайти якусь нову форму організації народнього господарства, а більше нічого. відповів Ко.

— А хіба люде не культивуються, не удосконалюються? Про це не можно хіба тепер твердити? спитав Закон.

— Ми всі поділяємо етичні й моральні, бо кожне, живучи в Фуґлері, поскільки коли це вигідно для головного для життя. Етичність не йде в парі з поведінкою людини все. Фуґлер змагається часом етичністю поодиноких своїх членів, але здебільшого використовує для цього засоби якими живе людина, а не самого чоловіка. Фуґлер вихваляє героїзмом одиниць, чесністю дівчат, шляхотністю побідників і т.и. але це ж все засоби, а не само життя. Ми ж не знаємо що діється в душі героя, що вмирає, ми не знаємо, що вигідніше б було дівчеві, побідникові, чи стати бруталним, чи стати шляхотним, чесним.. Очевидно це останнє, бо з цього живе богато людей. А крім того всі ці явища були відомі вже й до нашої культури.

— Тоді значить, по твойому, соціялізмови немає місця? кинув вже й Число.

— Ні! Соціялізм це має бути доба людства. Це час, коли на поверхню людського життя вийде більша скількість працьовників, які матимуть в собі більше засобів, щоб стати вищими, як інші. Тому я все обороняю соціялізм. Але слабі теж. гинуть і при тому. Це буде новий Фуґлер для бизнесу більшости здібних, а не меншости, як зараз. Це доба коли Маркса й Христа знов на хвилину станут з пієдесталів. Але „panta rei”

— Добре, Ко, але що далі, після соціялізмом? Цікаво, що ти думаєш? спитав Число.

Хліб втомився слухати теорії й цікаві, і як тому здавалося, ясні речі і кинув з носого жарти в розмову.

— Частина людей перевернеться на гермафродитів і тим розвяже проблему росту населення і прийде до суспільство, яке маємо зараз у бджол. Одні там плодяться й живуть і мовчать, другі працюють і не мають ні плодяться і мовчать, третіх убивають, як в них немає

потреби і це теж мовчать. Отак буде й з нами. Але це буде колись, що отри брат балакати. Але все ж війна буде, особливо національна, бо ріст зброям на смерть б'ється, а люди рот в руки. А як не буде часом війни, то буде добре, буде стан спокою, а цього чоловік найбільше потрібує. Працювати муть скільки треба і жити муть спокійно собі люде. Правда, Ко, так буде?

Ко не відповів одразу обом на їх запитання, а говорив трохи збігаючи на бік.

— Ось, Хлібе, ти своїм хлібним розумом зачепив цікаву справу, яка здається має місце в житті людської істоти — це спокій, або якусь досконалу форму з'уживання, нірваною. Щоб в цій нірвані є від боків природи, але нам людям на нашої культурі дуже тяжко це схопити. Західні храми були могли відчувати кожен і без релігійного шаблону. Може в цій нірвані, є бо мабуть протест проти всяких фуглядів? Бо ж нірвана, це боротьба таких пристрастей, таких емоцій і зусиль в людині, яких може не зрівняти з фізичною нашою працею. Може й Христос, якому Марта мила ноги і коли він молився в саду Гетсиманському виплакав цей спокій? Хто знає?

— Так може, Ко, зробив того бакон, чи вертати до теософії або до індійської фільософії життя?

— Тяжко! одразу відповів тому Ко. Теософія зневажує теперішнє земне життя, але вважає, що й Христос молив Небесного Отця, щоб той відхилив тому „чашу" страх життя. Значить, що й для того смерть не була так приємною. Значить і він цінив життя. Що до індуської фільософії, то насамперед не треба забувати, що „спокій" й опираються на 400 мільйонів індусів і на могутню англійську флоту. Крім того, індуси — це думи без чину. У нас, брат, не ростуть банани, оливи, кокоси, кава і т.п., самі; і не родять життя так, як у них там рижу або пшеницю. Наша вода у водоводі, а хліб у тяжкій праці, у нас літо коротке, а зима довга.

Так й крім усього цього не знати, чи годиться свідома сучасна людина

прийміти культуру Європи за культуру Індії. Це правда, що в сучасний момент можно говорити тільки про дві культури Європейську й Індуську, решта це підкультури. Цих підкультур я бачу теж дві: цивілізація-американська і Геростратова уральских словен. Перша знищить дуже багато засобів, ще спромогаєрся дати щось культурного, а друга знищить багато і людей і засобів аж встане на ноги, а може й зовсім не встане, як обернеться може швидко в колонію Європи. Я прихильник Європейської культури не проміняв би й за кішку. Європа знала таку силу колосальну різнобарвних ідей свого розвитку, якої ще світ не знав. Це пекло й рай, в якому строгі, розумові вчені, духові й матеріяльні осягнення перевищують всі культури до сьогодні. Європа потребує сьогодні соціялістів, але не Геростратів. Потрібний є ремонт і будування, який вже назрів. Індуський кошмарний дух чує в нірвані найвищий сенс життя людей. Наш дух національно-Европейський каже нам працю і боротьбу за дні, які є, мети, ідеї. Я не перебільшую, коли кажу і наш вкупі з Європою. Наш нарід ближче до Європи, як уральський, хоч ми менш культурні й цивілізовані, як вони. Геростратів наш нарід не родив ще й одного. Нас дійсність доторкнулася мало...

Ти питаєш мене, що буде з соціялізмом? Те що й з усім в природі. Часто історії буде визначений умовами в яких він буде розвиватись і існувати. Він забере багато віків людського життя, але це не останній етап людського людства. Соціялізм родився з вимог головного, жадоби життя — відчуття и законом цієї жадоби. Але боротись за здійснення соціялізму треба, бо це арена більшої справедливости, ніж тепер.

Приросту населення, хіба, не бійся, бо зараз наша площа може без якихось хемічних відкрить навіть, прогодувати до 8 мільярдів людей, а ми щойно підходимо до 2х.

Но з Законом і Числом дуже трудно говорити, але вже пора, бо половина товаришів ~~ся~~ задрімала віддавшись своїм особистим думам.

Легко погойдуючись європейський кур'єр котив з шаленою швидкістю кілька вагонів по безконечно ~~-~~ одноманітному, але гарному при-

родню просторові і присипляв подорожуючих. Око втомилось бачити через вікно повсякчасно червоні, одноманітні кубіки-хати селян та стодоли за білими смугами розбігавшихся доріг. Ці червоні плямки втомляли око своїм чужим холодом і притупляли враження краси місцевости. Краєвид майже не мінявся скільки чвалав кур'єр далі на захід. Лише де-не-де з-понад невисоких гір та гаїв виринав шпилястий будинок готицького храму і наче в задумі глянувши на кур'єр знов зникав за новим пасмом гір і червоних хаток.

Товариші дрімали й думали. Як все в таких випадках, коли людина кінчує один період свого життя і зачинає другий — вони думали про минуле менше, як про майбутнє. З минулого вони майже всі пригадували боротьбу за свій край, ту героїчну боротьбу, якої сенс не зрозуміла, чи не схотіла зрозуміти Європа. На майбутнє дивилися всі ясно й радісно, раз тому, що нарешті вони бодай трохи ставали самостійними ковалями свого щастя й долі, друге тому, що приходило звільнення від збирання грошей і втоми за нудними часом студіями. Зміна стану і місця життя теж тішила їх. Як, не як, а їм всім нудилося в чужому європейському місті за своїм рідним краєм.

А головно ще тому дивились вони радісно вперед, що перед ними відкривалась перспектива ~~[illegible]~~ [жертви працюючи] для свого народу, посеред свого народу. За це оддана вам дякували в душі всі Ко і клялись присвятити себе цілу новій майбутній праці.

Закон теж вже перестав говорити і тепер дрімаючи думав про жінку, яка конкретно уявлялась йому у вигляді дівчини років 21, маленьки, гарної вроди, [illegible], як всі жінки Середньої Європи, люблячої його понад усе. Він обіцяв їй перед від'їздом, що вернеться і візьме її, як тільки буде йому добре. Бідна дівчина, що мусіла собі сама заробляти на прожиття не могла проводжати його на двірець, бо не могла кинути своєї праці, яку вона робила: приймати дрібні оголошення для великої друкарні. Він думав вже тепер про неї звертуючи все більше й більше

долю її зі своєю.

Мав рідню й Чесло, але нікому майже не було відомим, що сталося тепер з ним. Два роки тому про це його кохання знала ціла еміграція. Але щоб зрозуміти трохи цей факт, загіковивший тоді всіх, треба було знати трохи, що таке був Чесло. Селянський син, з господарства в дві десятини з хатою, здібний, ручний змалку, він закінчив ще перед війною кооперативні курси і віддався кооперації, як араб Магометові. Потім вступивши до нелегальної партії революційної — удвоїв свою енергію праці для людей свого села й свого народу.

Революція прийшла для нього, як і для всіх його товаришів, у напруженій боротьбі за демократію, за свободу індивідуальности і за національну самостійність свого краю. Зрозуміло, що через це все він опинився на еміграції, коли дальшу боротьбу за свій народ і його ідеали вже не можна було провадити, бо три історичних ворога і один власний, несвідомленність мас його народу, не вихованих деспотією царизму ні до чого, ~~[illegible]~~ непідготованість їх — всі ці чотири вороги разом впали, дехто з них навіть підтриманий Європою, на його народ і зруйнували вже розпочате велике діло приєднання до родини культурних народів, ще одного народу, ім'я якого востаннє зникло зі сторінок історії двісті років тому.

В цій трагедії нового його народу, палкий Чесло, борючись не складаючи рук, навіть надірвав собі здоров'я. Опинившись на еміграції він кинувся до праці і до освіти і ще за рік здобув матуру і вступив до вищої школи. Про його успіхи в науках казали товариші, що він є „шалений віл, який вивезе з кожної ситуації життєвої і наукової". Він це й довів, але мусів пережити тяжку боротьбу за своє щастя й існування. Саме в часі студій він полюбив бідну дівчину. Спочатку все було гаразд, але швидко [illegible] життя підставив нараз аж дві палиці в колесо його життя. Дівчина завагітнівши просила шлюбу; звичайно, що Чесло зробив це негайно, але про це довідались на

службі, де вона служила і позбавили її місця, бо жінка утратить права громадянства виїхавши вже за чужину. У нього крім, як назвали емігранти „світлого бюджету" не було нічого. Страшні муки й злидні зачалися для нього, але доля готувала ще один удар для нього. Раз за клопотами особистими він не зробив на школі всіх належних іспитів, власне ще й тому, що на одному іспитові, який давав потрібну суму їх, щоб мати готову підпору, він впав завдяки тому, що не зумів розповісти біографії одного великого чоловіка для того народу серед якого він жив і вчився. Професор був завзятим шовіністом і відмовився щось ще питати і прогнав його з іспиту. Тепер двоє людей з третім вже на першому місяці опинились на ласку долі на чужині. Настали дні й місяці, яких він ще ніколи не переживав, хоч про ці його муки мало хто що знав. Відомим було тільки всім, що ніякої праці ні в день ні в ночі він не цурався, щоб якось підтримати заробивши кілька грошей, свою дружину і себе. Страшно виглядав він зовнішньо в ці часи. Але світ, люди чужі нічого не знали про це і часто ще кидали йому некрасиві образи. Часом він чув, як хтось з публіки говорив: „Ну й брудні ці ті люди. ~~Не знаю~~ Вони мабуть дома в свині виростали" А раз почув вже й таке, що його обурило, як людину: хтось, очевидно з чужинців, що трохи знав його справи кинув: „Голодранець а теж хоче жінки!" Це останнє було мабуть в той час, коли його жінка, на своїй рідній землі, серед своїх людей, родила йому сина. І де? — В еміграційськім бараці, посеред рідної обстановки, може тільки в ту хвилю для неї, посеред таких викинутих зі списків життя свого народу, посеред емігрантів.

Але все це Чижо пережив і переборов. Склав іспити, добув грошей, жінку улаштував на працю до одної емігрантської установи. Тепер в цю хвилю він думав про неї і про свого сина. Він чув, що ще його місія мужчини і обов'язки перед дитиною не виконані — це заповнювало його думи в цю хвилю. Центром його уваги було мале безпомічне дитинча, якому він дав життя. Жінка, хоч бореться, так само, як і я, думав він, але дитина не має ніяких ще засобів до боротьби, і я мушу підпирати.

Любила його дружина з дитиною і ми знали вже що це в часі коли Число працював Тре фізично знав тільки він сам та Ко.

Про що думав тепер Ко, коли уже всі забрімали в купе? Тісна група товаришів з ним їдучих на нову працю, нагадала йому, що цьому товариству не бракувало б і нещасного Тре. Хіба мало вони в двох в тюрмі ~~роки~~ роки боротьби мріями, що десь колись зачнуть разом самостійне життя, аж не доведеться повернутись додому? Ко трохи болів що Тре не з ним, але не дрібною сльозою і тихим сумом виливався йому цей біль, бо му, як сильному мущині були чужими ці нахили, йому боліло, що з життя пішла вдарна людина, який йшов у могилу чоловік ~~вдатний~~ впавши на пів дорозі, здатний не тільки жити, а й творити життя. Таких людей цінив Ко, бо знав, що в теперішний час тільки сильні люде можуть щось робити й боротись з життям. – ці люди тільки корисні й иншим людям. Решта людей нічого не знає, нічого від життя не бере і нічого йому не дає – вони всі тільки рахують години своєї праці, вираховуючи, чи стане й на те, щоб наповнити свій шлунок і одягти чимось своє тіло. Але Тре немає і не може уже бути! Лишилася тільки Галинка. Що тепер є з нею? Чи не взяти б її сюди до товариства? Все одно рано чи пізно вона має забути Тре, звичайно не одразу, бо ж пам'ять ~~#~~ про мертвого у живих має свої межі. Вона права у всьому, але вона не знає, що те, що сталося з нею, є для неї кращим виходом зі становища. Ко думав написати по приїзді їй хоч одного листа.

Хлібець солодко спав підхрапуючи і часом уві сні щось кажучи. Зачинав дрімати справжньо вже й Ко.

Населення глухого гірського села схвилювалось, почувши, що приїхали якісь багаті інженери і думають будувати в селі якусь фабрику. Від господаря хати, яку найняв Ко для тимчасового перебування всіх товаришів з гір і з сел люде і пошепки, ховаючись щоб хтось їх не побачив або не почув, розпитували що? як? для чого? хто ці люде? Чи справді щось будуватимуть?

Звідси розходились вони вже скрізь по хатах і тут типова переробка тих відомостей, які їм пощастило довідатись і ці нові редакції чуток ширились вже скрізь. Кожний одначе по своєму говорив про приїзжих і про їх майбутню працю.

— Може американці? питав старий дід. Так тут немає ні нафти, ні солі, а й ліса вже мало є тепер.

— Ні то якісь англійці! казав інший чоловік.

— А тим чого тут треба?

— Золото шукатимуть...

— Золото!? Най будь — підуть вони без штанів, ніж що тут золото шукатимуть.

— Мабуть німець їх прислав сюди, якусь фабрику будувати, бо тому тепер чомусь заказано самому сюди приїзджати...

— Може вугілля з торфу робитимуть..? Німець все вміє...

— А що це робитимуть.

— Та бог їх святий знає..!

Багатостолітнє захоплювання великими народами найкращих багацтв інших дрібних народів — це сидить туго в головах простого народу цього, як і інших країв, перетворившись часом на неписане право великих народів володіти цими багацтвами.

Хмід що знав добре своїх людей, з різних кінців свого краю від Карпат по Кавказ, знав добре психіку села, їх темряву і світогляд пристосувався швидко й до тутешніх обставин і

в курсі всіх балачок, які тепер кружеляли скрізь про них.
Ко від того був добре поінформованим про різні чутки.
Вважай, Хлібе, не треба нищити ніяких чуток, які нам нічого не шкодять, казав він тому, Будьмо тим чим ми є і робім своє, бо по праці тільки пізнати людину можна.

— Але ж Ко мені болить це. Свої людей не пізнають тебе!!

— Що ж, почекаємо. Вони тому не винні, то зробила з них політика, що не знає ще й досі на яку ступити.

— Але, Ко, ми мусімо щось з цим робити схвилювався Хліб. Один чоловік питав мене, чи не комуністи ми часом. Я йому дав на це, протестую з гнівом казав Хліб Хіба, кажу, я Москаль, щоб бути комуністом? Знищити все й дурень зуміє, а зробити щось це не так легко. Збудували якусь там карикатуру на суспільне життя й кажуть йди ті обороняй... Тут людей баламутять!...

— Словом, брате, відповів Ко, ми все спокійно, нічого з масою не зробиш. Слово для неї значить тільки хіба в моменти хвилевих виступів, збігів, бунтування, а в житті спокійному тут значить тільки приклад праці. Хіба тут кожний робітник не знає того, що утворювідують комуністи з Москви? Знають, а бачиш сидять тихо.. А пам'ятаєш ти що опинилася на еміграції інтелігенція зі Сходу? За балачки, за слова, за мрійливість і невміння нічого робити вигнали й тут сини землі, які цінять тільки річеве, працьовите, а не балачки. Історична заслуга большевиків це викорчування феодалізму на Сході. Ми мусімо тут тільки працювати. Чином зробимо більше, як словом. Політика міняється від умов, які ми зможемо створити і мусімо їх творити. Наше діло, я б сказав, по кінцю скрізь де живе наш нарід — це праця. Ті, хто хоче робити нову політику, мусять бути людьми сильними, я б сказав геніяльними — решта нас мусить щось позитивного робити. Бо геній чує те, що створено вже іншими і з чого він може виходити, а отамановці тільки шкодять своїм людям.

Ко називав всіх дрібних політиків отамановцями.

Зрештою, Хлібе, на все прийде свій час. Грізул тепер далеко зайде

до національної свідомости, як і Москаль до інтернаціоналіста.
— Ти правду кажеш Ко, але мене обурює те, що діється це все тут тоді, коли стільки говориться про братерство нас усіх. Розумієш?
— Хлібе! Дружба є все на інтересі збудована. Хіба ті що говорять робили б це, коли б їм це не було вигідно? Дай, бодай, один приклад з історії, що докаже, щось противного. Згадай [illegible], Німецьке обєднання, Московський панрусізм, Сербську Югославію, що задурює тепер світ, це одній нації своїй словенській сусідці.
— Але годі, лишімо це... Будемо слухати що кажуть і працювати своє... Як там справа з матеріялами і цеглою?
— Добре! Завтра вже зачинають возити, я вибрав разом з Хондрапом вже місто де будемо складати його
— По чому хотів остаточно за цеглу?
— Не дуже дешево, але цегла добра. Уступився на 5 процент з тисячі.
— Але, дорогий Хлібе, замовив вже копачів і позавтра зачнуть копати фундамент, ми що Хондрап закінчить зі своїми планами. Як скінчемо працю копання зробимо урочистість, закладемо дошку під фундамент. Я казав про це вже Мікро, тому не має це що робити.. Подумай і ти над програмом свята. Хай Вам поможе Закон, щоб з правного боку у нас все було гаразд. Я теж думаю, що й як робити з цим святом Мусить бути воно у нас ефектним..

Вже за кілька днів праці після повного розгону над будовою головного корпусу фабрики і контори. Ніхто з товаришів немав тепер бодай часу вільного, треба було за всім стежити, керувати доглядати самім. Спати доводилося дуже мало і зі ними почали світитися три вікон в [illegible] їх. Кожної ночі, хтось з товаришів, а то й всі мали якусь підготовчу працю для слідуючого дня і три світлі віконця все говорили, що не сплять ще всі люди в глухій долині. Ці три світла в ночі на довго лишилися в памяті людей того краю.

Ко почував себе щасливим, як ніколи і всі приятелі [illegible]

ним і свою радість. Часто дивлячись вдаль з вікна своєї хати, як дика, зелена смуга поля позначалась правильними граничними взорами ровів і як по шосе без впину тягли вози з цеглою, вапном і різним матеріялом у Косачинало швидче битись серце. Ось у чім призначення людини, ось світ, який вона має завойовувати, думав він, перемагати природу, завойовувати техніку і нею ж заволодівати дикими скелями і просторами нашої великої землі, але мало ще впорядкованої. Життя тепер, сучасне не варте призначення людини, коли вона розтрачає свої сили на боротьбу з вітряками. Про мене говорять, що я буржуй, і всі усміхаються від цієї думки, але ж дійсний буржуй і робітник тільки й знають ціну правдивого життя.

Дні минали за днями, праця рухалась далі без перешкод і спину. Нудився трохи Йод, бо чекаючи на дозвіл бути фабричним лікарем міг тільки трохи помогти хорим людям. Швидко всюди чутка про його поміч пішла далеко по горах і до нього найшло стільки хорих, що він не мав уже ніколи вільного часу. Помагав чим міг і як міг. З одною лише хворобою не мав ради, бо не мав ще потрібних засобів — це з [illegible]. Цей страшний дарунок який привезли сюди вояки і гості пани, з великих столичних міст, діяв тут зі страшною силою. Боротьба з цим лихом була не під силу Йодові, тут треба було помочі, держав, народів так широкою була ця біда. Але державні [illegible] тепер розмовляли про різні об'єднання, зближення, угруповання, як про потреби живої людини та ще й такої, які й сучасні і майбутні об'єднання не давали абсолютно ніяких вигід, прав і здобутків. Хтось кому це було вигідно видавав часом на-раз на семи мовах різні політичні журнали, брошури, книги про різного роду об'єднання, в яких просто глумились над ідеєю об'єднання людей і в той же час використовували

в своїм матеріяльнім інтересі. Мільйони пудів хліба і мільйони одиниць праці людської витрачалось на це, а ті, про кого говорилось і писалось, не мали далі ні прав, ні хліба, ні освіти і зовсім не знали, що іменем їх хтось говорить. Вони гинули в темноті, злиднях і грязюках і не тому, що були слабими людьми, а тому, що володарі вміли надіти їм „картуз обіцянок" на голову поруч з ярмом футляру, з якого тільки одиниці могли вирватися з нього і побачити правду свого життя й своїх кривдників; або ще й тому, що багато з них віддавалися спокійному сидінню обрію футляра, стараючись не вилізти до того. Це сила.

Щод давно вже перестав вірити в яку будь братську ідею і тепер мав ще чимало доказів справедливости цього. Усі ідеї братства, які проповідуються людьми з футляру, є глумом над цими ідеями, бо говорять про них люди, для яких інші люди є гноєм, ніж чемнідро. Сила цих проповідників різного роду братерства й обумовлена в трьох четвертинах признанням таких усе поглядів у теперішніх їх рабів.

Але чому він лікував людей? А хіба не лікує сонце рану зірку й раненого орла? А хіба пес не жує цілющих трав? Вовк відгризає собі лапу, що її зловила у капкан, щоб запротестувати своїм життям проти смерти всього цілого. Хемія й медицина — одинокі справжні засоби боротьби з природою в людей.

Щод залюбки зривав все, підкреслюючи свою зневагу до шахраїв над ідеями братства, вказуючи: „Проповідь братерства завше зостається глумом над людьми, як оборона прав жінки румунськими або угорськими міністрами!"

Нарешті, коли праця з фундаментом підходила вже до кінця, Ко збрав всіх товаришів, щоб обробити остаточно програм свята заложення памятного каменя. Ко робив вже давно все, щоб свято випало, як найбільше урочистим; він вже давно написав до своїх знайомих земляків і просив всіх їх прибути на нього, на кошти Ко мав приїхати й хор зі студентів. Головні діячі еміграції теж були ним запрошені вже давно. Спеціяльна дошка з граніту зроблена одним з різьбарів товаришем Ко, вже лежала в хаті його. На дошці цій за згодою всіх товаришів було написано: „Вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кровю волю окропіте". Нижче під цим написом стояли імена всіх товаришів Ко і всіх перших працьовників коло фабрики і кількох селян з села, які чим могли прислужилися до праці.

Вже в суботу ожило їх убоге село; кожний потяг привозив когось з гостей. А вечером того ж дня під хатою де жив Ко за накритими столами родинна й весела група людей сіла вечеряти. Ко посадив за стіл всіх, кого міг тільки і своїх і чужих і тутешніх людей із далеких сіл з гір. Їжі й пива хватало всім.

Але де ж можуть існувати українці без пісні? В боях проти половців, печенігів, татар, турків, обороняючи несвідомо Европу проти цих навал співали наші предки, в ту далеку добу, що розблисла „Словом о полку Ігоревім", потім розлилась вписуючи події вольности козацької в боротьбі з ляхами — зродилась пісня їх народу і долі було треба, щоб і сьогодні почули їй далекі брати гірських сіл, диких полонин, сусідів гудючого з ним Европи, може вперше з уст своїх братів з над Дніпра. І пісня — це написана історія його народу захопила душі й серця слухачів.

Часом здавалося людям, що вони знов, вільні, свобідні козаки степів і гір і високо настроювалась їх горді гірські волі — багатирям

боротьби, то в чудових веселих і широких, як степ, мелодіях знов зливалися їх душі з шелестінням трави весняної і шаленою музикою сільського весілля — цього свята людської весни.

Як рідко людина, що живе під футляром може відчути пісню? Але нарід з сел і гір чув її. Хтось плакав, хтось сміявся, хтось готовий був битися — а що більше може зробити пісня?

Але вона зробила ще й инше вражіння. Футляр давав пісні казарм, фабрик, кабаретів, але всі вони мали дуже коротке життя, а душі людської ніколи й не торкалися. В пісні народній, своїй, відчули люде свою безмертність від Олегових походів по день сьогоднішній. Й як відчували вони свій гін до Дніпра, Київа, Галича? Як козацтво, гетьмани, січ, війни з Ляхами і турками ставали своїми, якимись смутно усвідомленими путами з якими в душі кождого лучилося щось близьке, своє, рідне.

Майже до рання співали пісні. Пролетіли цієї ночі пісні про французьких, англійських, німецьких інженерів, а зацікавились людьми, своїми людьми. І потім по горах, селах, ядах пішли відгуки пісні — зацікавлення людей людьми. Так невидима рука ще керувала тим, що в забитій людности, занедбаній усіма вродилось те, чим людина завоювала собі перше місце над звірем, — думка

Другого дня, як тільки люде після обіду посунули вони на місце де мало бути заложення памятного каменя.

Було тихо й тепло. У прозорому повітрі. Пахло смолою сосни і вересковою водою. Десь постійно ні на хвилю не спиняючись шумів струмочок, скачучи по камінцях помір двома берегами усаженими темно зеленою плакучою смерек.

По шосе вже ходили червоно-зовні дівчата з хлопцями сходився народ. Та групами стояли старші люде нетерпеливо чекаючи і все питаючи один одного: „А що це буде сьогодні?"

Поміж ними бігав, весело усміхаючись і перекидаючись жартами пан Крук. Цей уже запитував: Чи подобаються дівчатам нові пани? Чи не просять хреста від панів Голег? і т. п.

Народу на третю годину зібралося дуже багато. Ті люди, що з далеких сіл приїхали до церкви лишилися на свято й тепер чекали. З міста приїхали ще офіційні різні гості свої й чужі.

Урочистість почалася піснями хору, який заспівав „Заповіт", „Не пора". Потім почали говорити промови. Говорив перший представник нової повоєнної влади. Цей говорив про братерство народів, про страждання свого народу перед визволенням, про різні обов'язки людей перед новою владою, кращою, як попередня, ~~яка~~ що хоче все обдарувати народ щастям, та все їй щось перешкоджає. Цей довго говорив аж піт тому виступив на чолі. Нарешті прийшов до самого фокусу заложення дошки, говорив, що будується нова словенська фортеця проти злих і диких сусідів. Потім згадав про людей, які цю фортецю будували, сплів їх націю з іншою словенською нацією. Насказавши кілька банальних слів подякував хорові уже сходячи, ми очевидно згадав, що сплів „горох з капустою", зробив ще крок вперед і сказав начебто поправляючи свою помилку: „Ми бажаємо Вам бути так щасливими, як ми."

Хор не схотів підходити до того і післав Хлиба, щоб той стиснув тому руку.

Очевидно, потім вдома цей представник влади був задоволений, що зумів наговорити дружнім дурним братам.

По нім представникові влади говорив старий емігрант, революціонер, якого в громаді звали того всі емігранти товаришем Паухом. Це був великий робітник на полі народньої освіти і боротьби пригнічених за свої права, пройшов цілий довгу життєву школу упертої боротьби за своє місце в ній і за справу тих людей з середи яких він сам вийшов.

Ко чекав його слів, як великої симфонії. Він любив цю горду, сильну людину, що творила життя часом в таких тяжких умовах, коли всі вже тратили віру й розум. Він і на еміґрації верховодив великими масами людей, як той бог з Олимпу. Життєві поломінна праця сплотовались в йому в нероздільну силу, якою він подивляв маси, підбадьорюючи втомлених еміґрантів і знаходючи все нові й нові стежки діяльности.

Але бідний і нещасний він був сьогодні. Ко пам'ятав його горячі, захоплюючі промови в Революції, коли від його слів загорались серця до завзятої боротьби тисячі працюючих, що йшли на суміщ і чекали наказів від вождів. Але сьогодні тут на своїй, чужій землі під брутньою владою він не міг летіти словом ні в небо ні в землю, ні в маси потрясаючи їх. Він говорив і шукав слів. Він кожде слово поправляв або говорив загальниками і ціла його промова звелась до звичайного привітання працьовників в новій землі. Його стан був трагічніще ролі Королеви Вікторії, що по глупоті своїй, хотіла післати бісквітів масі, яка обурилась й голодна просючі хліба.

По кількох инших привітаннях вийшов нарешті й Ко на середину розкопаного місця. Взяв до рук великий камінь з написами і поніс його легко, як ніби кільову цеглинку до викопаної ями. Людина праці, а не слова, він говорив коротко і просто, але навмисне так, щоб його розуміли прості люде з сел. Слова його все ж були тяжкими, як удари молота, круглими, ясними, які врізались в душу кождого слухача і робили там своє діло, викликуючи там то тихе тремтіння, то відготовлюючи бурю. Він не знав ні пафосу ні фальшивої екзальтації, в його мовлені говорення було щось від трибуна працюючих, потрібного їм в той момент, коли вони не хотять кинутись на ворога, а хотять зрозуміти.

певне явище, певну подію, яка їх нестерпно мучить своєю неясністю. Вся промова його була присвячена праці і боротьбі. По його промові запанувала тиша. Багато людей дивилися на Ко, не відводячи довго своїх очей і стежучи за найменшим його рухом.

Що той! Ага!! Що він! Сам головний! От руба! От каже правду! говорилося то голосно то пошепки в народі.

По промові, а особливо після його жесту з каменем, ціла постать його в очах людей нараз оповилася якоюсь святочністю, а особливо пам'ятають всі люди момент, коли Ко підніс руку до гори і кинувши магічним світлом своїх очей на натовп сказав:

„Плугом ріллю оремо по цілій землі, а лопатою розкопаємо нутро її. Людина і праця — король і королева землі. Їх королівства во віки ніхто не зруйнує!

Вічним революціонером" — піснею закінчилося свято. Прошено було гостей і робітників до їжі й розваги під хату Гнов.

В той саме час, як люди святкували свято, місцевий піп о. Іван. бігав по хаті від гніву, клев і працю і людей, які зіґнорували його як ґазду, не запросили служити молебня. Він уже забувши про свій сан і призвання думав, як би докучити Ко і його товаришам і тепер, коли з вікна своєї хати побачив, що люди вже розходяться вийшов напоперед і вперився своїм сірим черевом (в нього головніш кусок) об тин чекав щоб побалакати й розпитати дещо у певних для того людей.

Він підкликав трьох ґазд, які проходячи по при його і низько скидаючи шапки вітали його

— А чому, отче, Вас там не було?!

— Безбожники, кинув піп.

Ґазди стали і віручи в авторитетність свого духовного пастиря не чули ніяких пояснень.

— Народу, пане-отче, було багато з усіх усюд, кинув хтось з ґазд несмі-

ливо побачив він, що піп мая поганий настрій чогось.
— Хреста на будові не мая, — знов озвався він.
Гезом говорили своє далі.
— Той старший, ой говорить! Пакітник дух з Яблонниці не допусков би тому. Так говоре, так говоре, аж злість тебе хоп мая.
— А без служби божої він будують — кинув вже злісно піп.
Тоді загрітий з Гезом побачив що цікавить попа сказав своїм товаришам щоб йшли по малу, він їх наготонить, а сам перейшов через браму ближче до о. Івана. Тут вже піп вилив цілий свій гнів на всіх будівників і просив щоб люди стерегли їх, бо мовлять не знари, що то „за чуджинці". Геза розповів все що чув і бачив.
— Небудь їм щастя, казав піп і пішов попрощавшись з ксьондзом до хати. Тут, щоб заспокоїтись він взяв до рук журнал „Подкарпатскій Русскій" писаний на мові фручних політиків і хотів читати, але тому не вдалося. Звуки пісень і шуму долітали до його хати від гулявших гостей Ко і це нервувало його. О. Іван того ж дня рішив більше не мати жадних справ з Ко і його товаришами і удавати що не знає їх.
Щоб не чути пісень, він позачиняв вікна і ліг спати.
З понеділка знов почалася праця і вже не припинялась вона аж не виросли з рівчаків червоні ребра фабрики і свердлючи воздух не злетів до гори високий комін. На станції вже чекали побрідні машини і приїхало кілька фахових робітників. Під весну фабрика почала свою першу працю.
Коли було пущено перший раз до руху машини Ко уладжував знов свято, але вже без гостей, а тільки зі своїх людей і робітників. Нічого не любив Ко так сильно, як дивитися на рух машин; ще змалку його все тягло до вікон фабрик, до моторів, до праці з машинами. Вже кінчаючи середню школу він знав досконало кілька новим моторів і машин. Пустити перший раз в рух мотор своєї фабрики це було для нього щасливим днем його життя.
По цій святі пішла вже праця своїм темпом без перерви.

На весні Ко зібрав своїх товаришів на нову раду; тепер уже всі зібрались в кімнатах нової контори. Ко на цій раді розповів товаришам про свої дальші плани. Тепер його манив торф за горою і виріб паперу з дерева, якого було тут ще багато. – Це була його, так би мовити, політика зовнішня; внутрішньої політики мав теж у нього програм: він уже мріяв про культурні установи, як школа, кіно, спорт, для цієї цілі він думав дістати трохи грошей від тутешніх людей, колись еміґрувавших до Америки і там ставших мільйонерами. Цих людей Карпати дали для Америки багато, але всі вони доробившись грошей про свій край і народ забули.
Що до школи, то Ко, не хотів задовольнятись існуючою при фабриці нашів фахової, а хотів школи ширшої і спеціяльної. Думав він теж і про театр, бо гідь товариш Крук, який був на світі першого камення і тепер теж уже кілька разів заїхав в гості обидєв, що він, як колишній артист, зорганізує його. Ці всі свої плани і проєкти Ко дав тепер під розгляд товаришів. Всі погодились майже з усіма пропозиціями Ко. А наостанок ще було вирішено доручити Чіслу розробити проєкт процентової участи робітників в прибутках фабрики і заґрунтувати це, як найшвидче в життя. Мікро зоставсь тепер управителем фабрики і тому ж було дано догляд над Зюртом, який після першої удачі й замовленнями раптовими дещо виявляв певну неясність.

Але не всім цим планам судилося стати здійсненими. Рука політики людей, що звикли своїми швидко, стала робити такі перешкоди ~~[illegible]~~ праці ~~людей~~ Ко на своїх землях, що боротьба з ними забирала час, цілий, ~~[illegible]~~ його, а далі забрала багато засобів матеріяльних і нарешті потягла за собою і жертви людські. ~~[illegible]~~

Частина III.

Ганка по смерти Тре і сварці з Ко віддалась у обійми релігії і дійшла була до того, що вже думала про вступ до монастиря, як одинокий вихід зі свого тяжкого життєвого становища і одиноким рятунком від докорів рідних. /

Тим часом вона ще горече молилась що дня богу. Майже постійно можна було бачити її убрану в чорне, похновклу, змарнілу постать на вколошках перед образом розпятого Христа в костелі св. Хутра. В цих молитвах вона жінка знаходила собі забуття і втіху. Просила вона бога просвітити її розум свідомістю таємниці смерти Тре і великою її вини в тім. Вона не знала хитрощів молитовного звернення до бога і звертаючись часто допитувалась у нього про про причини суворої його кари на Тре, про те де зараз Тре; вона все вірила про себе, що Тре мусить бути в раю — вона молилась, як дитина, просто, наївно, щиро.

Але холодні, почорнілі образи такі невідповідали їй нічого, скільки вона не змінювала своїх запитів ні слозами. Часом це пояснювала вона собі, що ще не молиться старанно, тоді примушувала себе, як мога більше зрікатись спогадів про життя і більше відвідувати костел. Там молилась вона аж до вичерпання сил, до екзальтацій, до паморок.

Але врешті побачила, що німий перед нею образ далі і нічого не хоче їй сказати. Потім далі помітила вона, що, коли усувала зі своїх думок елемент життєвий, коли не говорила з богом, не питала його нічого, не фантазувала, то побачила, що її абсолютно ніщо не лучить ні з деревяною дошкою образом, ні з самим богом. Спочатку вона лякалась цього свого відкриття, думала що це є блюзнірство так думати, що її хтось спокушає і вона спробувала прогнати ці думки геть, але їх було тяжко прогнати. Будь вона фізично або психічно хорою людиною вона б була стала до рядів „борців зі спокусами диявола", зробилась би фанатичною католичкою, але вона була сильна, здорова і головно

мала ясний розум і не була лінивою до праці навіть самої тяжкої фізичної. Здорове тіло її й розум довгий час продиктували вже свої вимоги. Розум врешті-решт запитав, що довідалась вона, що дістала вона в своїх мольбах про Тре певного, поясняючого? Нічого — відповіла ціла її істота.

А тіло здорової, нормальної жінки рвалось ще більше, вимагаючи здійснення життєвих законів, вложених в нього природою. І ці обидва факти зробили в житті і Гминки новий період, який начався вже остаточно від припадкової нагоди.

Одного разу пішла вона оглянути знов праці Тре, які тепер були цілі цінні в найкращому музеї емігрантів. І тут начебто припадком стрінув її Крук. Вони були добре знайомі, бо Крук теж часом розважався спробами вчитись скульптурної праці і навідувався до всіх студій, де працювали емігранти. Крім того він все і всім підкреслював ще й за життя Тре, що він є найближчим приятелем Тре. Тепер, коли Тре записав йому майже всі свої речі з художнього майна — Крук ще більше мав підстав говорити про свою дружбу з Тре. Як це сталося, чим керувався Тре, коли робив це нікому не було ясно. Ко довідавшись про цей факт робив собі таке пояснення, що Тре, як не був з ним добре заприятельований все ж не міг ніколи забути, що Ко є інтелігент з міста, і тому мабуть віковічна, просто атавістична сила, все його тягла більше до людей зі своєї кляси, до людей з села, в часі коли він хотів поговорити попросту, розважитись попросту. Тре не раз про це натякав Ко. навіть. Хоч бачив він слабу інтелігентність своїх класових товаришів, яка йому як мистцеві кидалась во очі, хоч ті вже були і досить цивілізовані, але до них все ж тягло його. Парубоцький дух села в тому очевидно не вгас. Тре дуже радо стрічався з такими своїми земляками і від розмов з ними навіть часом, особливо не довго перед своєю смертю, навіть веселішав. Якісь невідомі може професійні, може біологічні нитки в'язали його з цими людьми. Так пояснити міг собі Ко близьке знайомство Тре з Круком, бо не бачив в тому Крукові нічого такого.

що могло б їх більше лучити. Селянин не радо відписує свій маєток родичеві з міста перевагу все мають тут ті що ще живуть в селі.

Не знаючи про такі властивости людей ріжних клас, Глинка тепер по смерти Тре, думала що в дружбі Ко з Тре не було повноти й тісноти, хоч пояснювала це собі егоїзмом Ко і м'якістю Тре до того.

Крук стрінув її на галереї з веселою усмішкою і галантністю світської людини, якою він, хоч і поганенький артист, все ж володів досконало.

— Дуже добре, дуже добре, що я Вас нарешті стрінув казав він їй протягаючи свою руку для привітання еще на европейськім звичаєм перпіл. Давно, давно хотів Вас десь побачити, щоб поговорити з вами про одну дуже важну річ для Вас і для мене. Тільки, звичайно секретно і окремо десь від людей, — кінчав він вже тихше.

Глинка була незвичайно здивована його мовою.

— Що цікавого можете мені Ви сказати? Я вже нічим не цікавлюсь,.. все стратила, все минулося і молитва вже не ратує мене...

— А я запевняю Вас, що ця новина буде Вам дуже цікавою й важною може трохи страшною, але що ж.. він зробив для більшого ефекту павзу і продовжував, але я мушу вам її сказати. Мій це обовязок перед тією, що любила і присвятила своє життя моєму незабутньому другові.. А перед Вами мовчати не можу. Я любив його і все більше й більше люблю його. Через це власне й хочу звитися туй на його геніяльні річі, бо туй є щось від нього.

— Щож Ви знаєте нового? Хиба причину його смерти?!.. спитала сумно Глинка.

— А зараз вам все розповім, тільки мусімо піти кудись де менше людей...

Тепер Глинка вже зацікавлено і хвилюючись повернула свої очі на Крука і ціла скупчилась на увагу. Крук дививсь, а ні моргнувши їй до очей своїми хитрими очами і ніби їх начебто гіпнотизував її. В очах його в ту хвилю сяяло: „Так, я знаю щось для вас цікавого!"

Все, що говорив, про свою любов і дружбу велику до Тре було цілковитою брехнею, але Крук, так звик брехати, що часом сам не знав

коли він говорив правду щиро, а коли ні. В цю хвилю, правда, він мало вірив в те, що говорив, бо був змушеним бути все в погтіві[?] під впливом головної ідеї, якою керувався, зачинаючи розмову з Гнинским.

Хто ж був Крук? Загалом викидьок суспільства з їх краю. Детальніше біографія його представлялась так. Син сільської вдови, бідної і безприкупної[?]. Він рано вже мав риси дармоїда і авантюриста. Ще вдома ніхто не був таким майстром на дрібні крадіжки, шахрайства й хитрощі, як він. В цім він так прословився, що село мусіло сходом зректись його, як свого члена і вигнати геть з його меж, передавши молодого авантюриста в руки поліції. Від того моменту він опинився в місті. Жив звичайно чим і як попало тільки б не мусів нічого робити. Ніякої певної професії не вибрав собі і не визнавав в ній потреби. Скориставши з своєї грамотності, він скінчив початкову школу колись, та з тими своїх краянів прибувавших до міста в різних справах, чи то до суду, чи до установ, — він чіплявся до них, як реп'ях до кожуха, ~~...~~ на вулиці, прикидався їм добрим дорадником, писав подання, водив до потрібних тим інституцій і т. п. і кожного разу обкрадав і обманював цю наберою, невмілих орієнтуватись у великому місті, своїх краянів зрештою до останнього сірника. Кілька жінок напів-проституток були тому помічницями в цій його праці. Ця професія живила його кілька ~~...~~ років аж він не попався зрештою до рук поліції, а далі еусе[?] на 6 місяців до тюрми. По виході з неї він був змушений кинути професію „бульварного адвоката" і тепер жив знов, як міг: грав у карти, робив крадіжки, жив з проститутками, але швидко поліція звернула на нього увагу так пильну, що він мусів покинути це місто. Мріяв тепер дістатись до порта і стати моряком, але для цього не мав грошей і тепер думав як би їх здобути. Викинутий з двох суспільних організацій села і міста він бачив, що йому тепер лиша[?] єдна подорож туди, де не має потреби ні якої суспільної організації — в босяки порту. Озлобленість і голи[?] мідз[?] будували тому нові сили для виконання цього свого

нового плану. Покинувши місто, він перейшов до великого яру над шляхом по якому був великий рух купців і селян приватних з торговлі. Тут зачав свою кар'єру грабунку людей в ночі з ножем в руках. Тут навчився він вбивати людей. Але швидко побачив, що ця нова його професія вимагає великої все ж праці і не забезпечує йому доброго убрання й хати. Він все мріяв про щось легкого. Убрання цінив він високо, бо це робило йому легкий вхід до жіночого серця, жінок він любив, а крім того добре убрання також з якимись підозрілими ґудзиками і ретонами давало можність легше дурити людей. І він шукав собі нової професії. Раз підчас ярмарку, де виглядав собі офіру з грошами, наліз він на цирк і рішив вступити до нього. Світ циркових артистів дав йому думку зробитись і самому артистом в якійсь провінціяльній трупі, але не в цирку, бо циркова гра, як він побачив, є тяжкою, небезпечною для життя і мало здобичливою. Він думав про якусь легку діяльність. Тож одного разу він обкрадає до нитки циркову артистку і тікає в другий кінець Уральської держави, шукаючи там якоїсь трупи театральних артистів. Тут, в одному місті, напоївши артистів якоїсь трупи він вперся в їх товариство і незважаючи на те, що не одержав офіційного прийняття до трупи, грав їздив з нею і все на вкрадені від артистки гроші, споював їх, аж одного разу не було дано йому за хворого артиста з трупи якоїсь дрібної ролі для гри. Це був момент, коли він почув себе вже у цілі. Тепер одразу ж він замовив собі вже кілька візитних карточок з написом: „Артист трупи ім. Шекспіра Поль Трецов-Свіцов." Так з Павлушки Крука зробився — Поль Трецов-Свіцов і артист трупи ім. Шекспіра. Звичайно, що на свою професію він дуже не покладався, йому вона була потрібна, щоб заховатись від поліції і від других гончих з бульварів і вокзалів в часі, коли помогти це перестав він спинився подовгу там. Він, тепер маючи добре убрання, швидко від артистів вивчився манерам світського тону і маючи візитні карточки в кишені, промишляв вже во всю коло

біржі, проституток з кращих кафе, провін цнотливих панночок і вдовичок. Скільки мерзоти він зробив за ці роки — тяжко описати, скільки звів дівчат, обіцюючи їм кар'єру артисток, скільки вдов позбулось золотих річей за обіцянки жениться, скільки проституток обікрав він — про це мая тільки його сумління, як що воно в того ще було.

Роки йшли і він уже цілком зовнішньо виглядав, для недосвідченого ока, як порядний і поважний мущина, гарний, вихований, розумний. Війна зробила його старшиною. Дуже швидко він ~~до~~ перемінив богато посад щоб уникнути всякої праці і небезпеки. Скрізь умів пристосуватись в старшинській родині, в якій зовні відіграв все ж першорядну ролю. В той час, як шумом мілітарні його земляків — цей „артист з трупи ім. Шекспіра", тепер з ласки війни вже підпоручик, обкрадав солдатську касу, грав зі старшинами позначеними картами, говорив завжди про патріотизм, а сам все мешкав в запіллю. Розпуста стала для того тепер цілим життям: він не минав тепер ні одної сестри жалібниці, ні одної жінки не спробувавши її звабити. В часі Революції він послужив у всіх арміях, які боролись по між собою на території бувшої Української держави. Усюди умів бути своїм чоловіком: у большевиків він був большевиком і нищив безпощадно буржуазію обдурюючи і обкрадаючи безпощадно комісарів. Був в рядах армій малої ще більшої зи противболшевицьких. В одних обікрав того більшого скарбами гроші, бо у них все були гроші, в других перевозив національних — всі належні до тієї національної армії в якій він вдячно перебував. Опорем при тишові всі ці стани він опинився на еміграції завдяки нещасній нагоді, не можливо ся проскользнути легко до большевиків. Спочатку на еміграції йому було зле: були нові умови і то такі, що згуртуватися за собою було тяжко. До того ж емігранти українці скрізь робили такий по собі галас, що по них уже було тяжко пристосуватися по між людьми нових країв.

Але швидко і тут він знайшов собі вигідну працю. Став сту-

дентом, без документів, бо їх у більшості емігрантів не було при собі. Але це була його побічна професія. Головну обрав він собі зі спеціяльности близької його авантюристичної вдачі. Була це професія, яка носила назву найбільш ганебного й брудного, що тільки знає людина — провокації й шпигунства. Він був офіційно учнем, а неофіційно провокатором. Обов'язком його було вести розвідку посеред емігрантів і давати відомости установам державних розвідок різних країв. Крім того він мусів пускати, як було то комусь потрібно, провокаційні чутки, висліджувати нові й старі політичні організації, стежити за діяльністю видатних емігрантів, знищати в разі потреби декого з них, викрадати важні документи, папери, ліпше декого обвинувачувати і т.п. Стаж його був в цім вже немалим коли він тепер опинився посеред другого центру найбільшого емігрантів. Він встиг вже пройти через розвідчі установи трьох держав скрізь акуратно виповнивши потрібні їм послуги. При цій своїй діяльності він встиг вже за кордоном чотирі рази оженитися і розвестися, витягти великі гроші від людей різних партій, спровокувати двох великих осіб і багато інших голосних і тихих їх діл. Мав цей викидьок суспільства в своїй вже переволюційній біографії. Але що це ніхто, нічого не знав.

При тім він писав вірші на різні революційні теми, грав у театрах емігрантських всіх націй, любив говорити про красу, мистецтво і жінок. Але ніхто не знав для чого він все це робив. Мізерія емігрантського центру давала йому доступ до різних товариств, забав, зборів. Він вештався скрізь. Його диявольська енергія давала йому змогу бути в курсі всіх новин з життя емігрантів; він ніколи не знав втоми; скрізь і все він бачив, знав, бував і чув.

За анекдоти, які він сипав, як з міха — терпіли його й люди не політики, за вміння випити — пияниці, за вміння грати в карти — картярі, за декламацію — поети і письменники. Він бував скрізь.

Гупя Пеня зачинала тепер виконувати ще одну ланку нового злочину. З великого плану задуманого Клименцевим, бо на голові організації боротьби проти Кота його праці на Карпатах став мізерний невдачник політичний

відомий ще з перед війни своїми вклоненнями до Уральських володарів. У своїх стараннях, щоб якось прислужитися Уральцям він часто не помічав як попадав у смішне становище: уральці, як відомо все і всюди кпили з усіх малих і великих словянських держав, у них не було іншого виразу, звичайно у людей ділових, на Болгарію, як „пресловутая Болгарія", на Чехів „як проблематичної сили твір повоєнних шлюбів" на поляків, як „паршиві полячишки", про інших вони й не згадували, але знаходилися вже й агенти, які курили фіміями тим, хто кпив з їх мови, культури, літератури. Серед словянських народів знайшовся лише один, який гордо і достойно заховував себе свою національну гідність це Поляки, решта інших, які мали можливість одверто говорити, плазували у своїй рабській відданости перед уральцями. На чолі цих плазунів і агентів уральців стояв тепер цей діяч невдячник. Ця особа, що мало все ж прислужилася до визволення свого народу, але не мала голови до зручної політики, до якої пхалась щоб чим не будь промишляти в уряді. Крім того він був маєтково звязаним з уральцями, бо оженився на купчисі з уральців, яка мала великі ~~[illegible]~~ маєтки в Уралії. Ці маєтки звичайно по Революції забрав нарід, і від того з ненависти удвоївся патріотизм купчихи, яка впливала й на свого чоловіка. Якось дуже було слідно вплив жіночий на кращого цього політика, що компромітувався у своїх виступах майже кожного року тепер на очах всіх. Але кажуть, що злигодні і упертість це [illegible]. В своїй обороні і плазуванню перед уральцями він був упертим. Само собою, що діяльність Ко, який ніяк не хотів визнавати для себе плазування й залежности перед уральцями він бачив небезпечного ворога для уральців навіть тут в Европі. Він дуже перешкоджав Ко і його різним землякам: його орган політичний, виступи публічні, книги спеціяльно писані, не мали своїм обєктом діяльність Ко і його свідомих земляків і підбла-зуювання до Уральців. З того вигравали рахувалися подвійно поскільки держава політично не знала, яку політику мати що до уральців. Кажуть: як немає риби, то й рак — риба! Так було й з цим діячем. І цей рак ліз до старого коша імперії уральців, добровільно чи не добровільно

організовуючи скрізь боротьбу з нацією Ко і тепер конкретно з ним самим.

Крук був посвячений в частину цього плану боротьби з Ко, щоб знищити того, деталі доручались Крукові розробити самому. І тепер він же це причинився.

— Так, панно Глинко, він назвав її чомусь „панно", хоч мав право давно їй говорити Глинко. Ходімте зі мною на хвильку до ближчої кавярні, і хоч я, на жаль, не маю багато вже часу, він глянув на годинника навмисне, бо мене чекає чергова лекція, але я все ж урву для вас трохи часу і поділюсь з Вами, скажу Вам, страшними новинами.

Крук завів Глинку до кавярні і посадив навмисне в глухому куточкові, щоб зручніше опановувати її увагою. Глинка готовилась спокійно того вислухати, хоч боялась, що довідається про такі речі, які знов зруйнують її спокій загальний, який помалу останніми днями вертав до неї. Крук зачав говорити щільно дивлячись їй в очі і міняючи майстерно свій голос і вираз обличчя в різних моментах свого оповідання.

— Ви знаєте, що мій любий і незабутній земляк Тре, вчинив останню волю так, що всі таємні й інтимні речі разом з иншими дістались мені. Недавно, я всі їх дістав і розглядаючи, головно того листи й папери, я речами того не цікавився, я натрапив на щоденник Тре, в якому той записував акуратно всі події свого життя за останні роки. Щоб не відбирати у вас і в себе багато часу, я не буду говорити про свої почуття, які я мав прочитавши їх, ви самі мене зрозумієте, я буду говорити коротко. З цих листів і особливо з щоденника я довідався, що у смерті Тре не малу ролю відограв Ко, який все звав себе найбільшим другом. Тут Крук трохи спинився й поглянув на Глинку щільно й уважно, щоб переконатись, яке враження це зробило на неї і побачивши, що обличчя її світліщає й ясніщає він продовжував говорити далі.

— Ви перечитаєте щоденник самі, я дам вам копію зараз з його і ви переконаєтесь самі в тім, що я говорив. Оригінал я не даю нікому,

але в разі потреби покажу вам того, щоб ви переконались у правдивості того, що будете читати. Ви перечитаєте його, подумаєте добре і скажете потім мені, щоб ми мали зробити, щоб... він не кінчив речення, схопив щоденника і сказав ще:

— Я мушу вже не йти, а летіти, бо спізнюсь. Ми стрінемося сьогодні або завтра. Я йду... Обідаю я все в студенській їдальні по старому.

Само собою, що у того не було ніякої потреби кудись іти, але він мусів лишити Глинку на самоті, бо знав, що дівчина звикла до самотности дістане більше враження від самотнього читання, як в присутности того. Крім того він все почував свою діловитість і обтяженість працею.

Глинка нервово вхопилась до читання копії щоденника тут же в кав'ярні. Як в кіно перебігали перед нею різні знайомі образи спільних переживань, фактів, знайомих і мук Тре. Її кидало то в жар то в холод від цих записів Тре. Крім того їй було цікаво, що пише той про неї. Тим часом ніде про неї згадки були лише загальні описи мук від кохання, часом глибоко проаналізовані, часом трагічно зітхаючі, були описи мук творчости й кохання страшні по своїй силі й образности. Але головну ролю в описах скрізь його грав Ко. Глинка хвилювалась, читаючи все більше і не знаходючи а ні згадки про себе. Але нараз її власні думки були відсунуті записом одного дня. Ця запись вразила її так, що вона трохи не зомліла. Мабуть все ж якийсь рух зробила, бо кілька осіб з-за сусідніх столиків глянули уважно на неї. Під датою того було записано: „Ко ти хочеш моєї смерти, я це бачу, я це відчуваю. Ти потребуєш її!? Ти поводишся зі мною вже, як зі засудженим на смерть, але, але... ти не знаєш, як боляче, як тяжко мені умірати? Як у розцвіті слави, свого таланту тяжко згасити своє життя!"

Шкірою Глинки пробіг мороз і жах обхопив її цілу.

„Невже я не помилялася, що Ко відограв велику ролю в смерти Тре?

Їй стало паморочно і вона попросила шклянку води і напилась.

знов зачала читати далі. Знов описи тисяч праці, муки і знов страшний запис: „Я три дні вже нічого не їв, бо не маю грошей. Просити про щось нікто мене не навчив; за когось легше, як за себе. Сигарет теж не маю і збираю недокурки скрізь по хаті і кишенях і курю це. Но теж нічого не має: сьогодні їв бараболю з сіллю, а вчора цибулю з чаєм. Але все одно я б йому не міг нічого сказати, я боюсь його чомусь. Він дивиться часом, як кат. Тим більше, я не міг би йому сказати, що я голодний. Лягаю спати. Три години ночі, щоб у сім бігти до студії, до праці, до моєї останньої радости на світі. Може завтра знайду час і зароблю собі щось на їду: зроблю ключа пані О."

„Який жах! Який жах! А де я тоді була? подумала Глинка. Якого числа це було? Прочитала дату і стала думати що в цей день було в її памяти. Ага!! Уже ранком зробив ключ для пані О, а потім кудись ходив на хвилину і приніс мені троянди. Троянди, — голодні троянди дав він мені!.." Як стрілом вразив її жаль в ту хвилю.

Глинка вже відчувала, що вона не витримає і заридає тут у ресторані. Може піти додому і там на самоті в постелі дочитати, але згадала, що трамвай буде везти її безконечно довго а їй хотілось далі читати і знати вже все.

Зібрала знов сили до купи обмочила хусточку у воду і приклавши її до голови читала далі.

І знов рядки „Ко! я зрозумів тебе сьогодні, твою розмову, до чого ти жалів її, не бійся. Ти хотів знати, чи зможу я сам себе вбити? Я спочатку хитався, але побачив, як тобі було гидко дивитись на мене, на мою слабовольність і я сказав тобі, не знаю, чи думкою, чи устами: так для ідеї я б вмер. Але потім в ночі я жалів того, що сказав, бо забий я себе тепер ніхто не зрозумів би мого вчинку і мене б ~~[illegible] було~~ зробили боже-

а нем я не був і не є."

У Глинки почали двоїтись рядки в очах. Який фактичний зміст написаного? Тут якась таємниця, безперечно таємниця, яку мали і знали ці обоє людей? Як довідатись правду?

Вона ще раз перечитала цей запис і відчула, що вже в неї тепер остаточно точиться голова. Невже ж була така, повернувшись спиною до Ко цього душогубця, цього напевне тепер, думала вона, вбивці й любого чоловіка?

Але змусила себе читати далі. Знов муки, страждання, жадоба життя і чомусь думка про смерть; все, що дня, в кожнім реченню.

А ось знов роля Ко: „Ко купив револьвер – це добре. Скоріше прийде мій кінець. Скорше наступить розв'язка."

Ко купив револьвер... повторила Глинка. Ага!? Ось звідки він дістав його, ось хто поміг йому! О, катюго!

Тепер уже не відриваючись від стрічок читала вона, бо туман болючий, який був засів їй до голови по смерти Юре, з різними питаннями чому? як? нащо він забив себе? трохи розвіювався. Тепер все ясніше й ясніше їй ставало, що відобрав у неї Юре — Ко.

Останній запис, прочитаний нею скрізь пильнувався ще одним записом трохи далі: „Сьогодні цілу ніч ми говорили з Ко з початку про мистецтво, потім про життя аж під кінець про самих себе. Я був сьогодні здивований що Ко, який має великі знання з усіх галузів наук і охоче все зі мною говорить, сьогодні не охоче говорив. (Мушу сказати, що Ко у свій час дав мені стільки в своїх розмовах, що я відчув себе наче б то я скінчив університет. Скільки неясних не зрозумілих для мене речей Ко висвітлив мені й посвятив у нові тайни мистецької науки мене так як ніхто инший) Але сьогодні Ко, якось не мав охоти говорити. Видко було, що я йому вже не потрібний. Так добий мене уже Ко! Я прощу тобі Ко все, ти здається знаєш мене краще моє життя, ти один йому можеш дати з твоєю міцною

138

головою, тому суддею. Прощаю тобі все! Прощай, борись!"

Тремтючи схопила хустку Глинка до рук і заплакала так, що моде збіглися до неї з очима питати в чім справа. Глинка тільки важко зітхала і не могла нічого говорити.

Отямилась лише тоді, як хтось з публіки сказав:

— Отруїлося дівча, треба покликати скору поміч!

Тільки це вивело її зі стану, в якому вона була, і вона встала і витерши сльози, шукала гроші на заплачення своєї чорної кави. Кинувши: Я не потрібую скорої помочі... зрадної. Вийшла на вулицю і про себе кінчаючи своє речення: я тепер дам сама собі раду

Рух і шум вулиці вернув їй сили, а в душі зробилась нагода дійти правди, помститись на Ко. Наколиб десь у цю хвилю вона стрінула Ко, то очевидно, був би великий скандал на ціле місто, такий гнів опанував суще нею; вона тільки і ще навіть грозила тому пімстою.

— Почекай-но кате, вбивнику! Я поквітаюсь з тобою!

Нагода зробити якийсь біль Ко тільки й жила в ній тепер. Молитва, монастирь, розпука відсунулись кудись геть на бік одразу. Нагода пімсти запанувала нею цілковито.

Вдома вона ще раз перечитала до кінця щоденник і вже не змогла чекати до завтрішньої стрічі з Круком, а одразу рішила їхати й шукати його щоб порадитись, що робити. Цей раз читаючи натрапила вона ще на одно місце, яке й теж вразило: „Ко! ти підсуваєш мені їжу, цигарети, водиш мене до кіно, робиш так, як би все було як слід, але ж ти сам не маєш нічого? Ти ж голодаєш ще гірше від мене".. Але загальне враження і певність провини Ко засіли так сильно в її голові, що вона це теж пояснила собі якимсь інтересом Ко до неї..

Крук, що вже раніше передбачав, раніше других міг поба-

чити серед натовпу цікаве явище, хоч би їх там на раз відбувалось кілька, вмів розібрати швидче кинених ситуацій що торкалось грошей, жінок або якогось фахового того інтересу. Він вже обрахував собі ясно, що Глинка перечитавши деник мусить того обрізу десь шукати і все крутився тепер біля студентів кол їдальні. І він побачив вже тут її раптом, чи вона того, але він це не показував її себе, а здаля вивчав її вираз обличчя, через голови шновигавших студентів, щоб вміти зачати добре розмову. Її схвильований вигляд і швидкі погляди на бік вже продиктували йому з чого зачинати.

— Правда ж ах.!? стрінув він її тепер перший як мучився чоловік, — додав він це, щоб одразу вдержати її в сфері рівночасно двох для себе можливостей. В очі обурення її на Ко обрушилось на того, в разі не похоплення це його ролі Ко зачати з докорів Ко справу між Тур.

— Негідник! кинула Глинка.

— А був першим другом!? самозадоволено й єхидно піддавав їй тепер Крук

— Я поступила правільно, що відвернулась спиною до того протягнутої руки. Шкода, що я це зробила пізно, я б можливо врятувала Тур.

— Але знаєте, що я не розумію тільки в щоденнику, чи може там так написано, що між Тур і Ко мусіла би бути якась таємниця.

— Це мене дуже теж цікавить! Я б хотів її знати.

Ось за це ми й мусімо взятись і ви мусите мені помогти довідатись про цю таємницю. Я всі сили свої покладаю на це! Але добув свого

— Не вже й ви й не знаєте?

Крук рішив брехати: — Владиво, догадуюсь, але непевен в цьому

— Що таке! Може інтерес якийсь матеріяльний?!

— Можливо!? Знаєте все можливо Ко! — це знаєте...

Щоденник скажу я Вам цей Ко, ~~потім~~ помогти тому Глинка кінчи речення.

— Може б ви, панно, хотіли б ще переконатися дослівно в тім що ви перечитали, то я о Ваших послуг. завтра

— Ні, ні! Не треба, я Вам вірю. Дякую Вам.

Тепер Крук вже не сумнівався, що Глинка буде його певним засобом для плена компромітації Ко. Це було його тріумфом, бо він сам знаючи дуже добре людей сумнівався, щоб Ко міг ставити якусь брудну ціль своїй акції і не важився сам ніде про того пускати побрібних плямуючих того чуток, щоб хтось якось не довідався, що вони походять від нього; на цю першу роль поки що він брав Глинку.

Він чекав тепер від неї якогось запиту, що робити, але сам нього не робив, не вчив її ні чому.

— Тепер порадьте мені, що я мого робити, сказала Глинка, продовжуючи думку Крука. Той зробив вигляд наче думав, хоч готовим був вже давно до цього.

— Що робити?! Знаєте... тут він спробував підсунути ще один запит до Глинки і сказав: треба, якось довідатись ще чогось про Ко. Його думка була спрямована в той бік щоб Глинка запитала

— А де тепер Ко?

Це вона й зробила. Крук тріумфував; він, як той павук обплутавши павутиною муху, збоку дивився яку ще павутинку підбгути, яку попустити, щоб муха мала конати в його руках.

— Ко!? На Карпатах Має вже свою фабрику. Вже навіть розбогатів — підсунув він ще й один натяк.

— О як! А звідки він міг розбогатіти?

— Це тепер таємниця, — брехав Крук. Я оце незабаром поступово з цих кралях, їду до своєї нареченої.. Зайду й до того і довідаюсь послідного.

— Чи не підозрілий цей Ко чоловік, як Ви думаєте, Вагалі?

— Щось на те скидається... відповів Крук. Бувше його кар'єр, але це потім...

— Так може передамо цей Деник поліції? Це що самі на свідчення

ло? кохала Глинка.

— Тимчасом почекайте. Я ще маю дещо важного довідатись. Поки що Ви б могли хиба що розпитувати в знайомих хто такий Ко і розповідати їм цей припадок. Я повідомлю коли можна буде вже начати наступ на Ко

Глинка змушувалась потерпіти і розпитувати дещо про Ко, бо у неї як у всякої порядної людини також досить знайомої з Ко не було ще нагоди в злочині його. Але вона була сучасна жінка і сумніваючись в злочині Ко, не стерпіла, щоб не погодитись на пускання плеток про нього. Цей згода була вже повним тріумфом для Крука, якого втішна душа тільки і жила тим, що шукала скрізь скандалів, сенсацій, але, як всі такого роду людці, бажала сама бути десь на боці. Компромітація Ко посеред своєї еміграції забезпечувалась тепер Крукові Глинкою.

Крук з Глинкою прощались вже, як щирі приятелі.

—

Саме в той час, коли Ко з товаришами виїхав на нову працю Карпати до політичного відділу, що мав догляд над емігрантами одної з держав, прийшло повідомлення, що певним особам з емігрантів дозволено осісти на Карпатах і працювати там і хоч у повідомленню говорилось, що дозвіл був на це даний, все ж просилось взяти під пильний догляд цю групу людей, що складається зі свідомих політично і енергійних одиниць, в руках яких є якісь власні готові засоби і великий апарат до організаторської праці. Пропонувалось звернути догляд в бік звязків цієї групи з одною з великих держав Европи і зі напильністю працею їх і повідомляти про це політичну управу.

Фаховцеві від емігрантських справ і знайомому особисто з Ко — Крукові і доручено було провадити цю працю. Тому то Крук вже був присутнім

на залюбленню першої дочки, тому то Крук розпитував тоді у місцевих дівчат, як подобаються їм нові пани, тому то Крук уже двічі заїжджав до „Нової Гори", як тепер назвав Ко свою кольонію і брешучи Ко, що їде до нареченої приглядався праці в „Новій Горі." Але побувавши кілька разів там він нічого не помітив у діяльності Ко і його товаришів для себе цікавого і все вертав розчарований з порожнею текою. Це більше неприємно йому ставало, коли він довідався, що державна влада під тиском шовіністичних і купецьких партій просто домагалася якихось компромітуючих для „Нової Гори" відомостей, але Крук їх все не міг привезти. Шовіністи і політики організації на знищення несамостійних словенських народів не жаліли на це тепер ні грошей, ні сил і поставили собі за ціль викурити Ко і його товаришів з „Нової Гори" геть, бо сама присутність працьовитих і свідомих людей в краю, який вони думали денаціоналізувати була великою їм перешкодою

Купецькі кола крім того швидко, як фабрика Ко випустила свої нові товари на ринок відчули сильного й небезпечного конкурента в ділянці виробу спеціяльного скла і шукали засобів знищення того, як економічного конкурента. Їх особливо злостило те, що коли з доручення Ко, Лакон взяв у свої руки рекляму і скрізь де тільки міг реклямував про нові ціни виробів на шкло з „Нової Гори" вони відчули удар по своїй кишені. Лакон виказав незвичайний хист у реклямі: він обліпив за пів року пів Европи різноманітними реклямами про вироби їх фабрики. А одного разу купці трохи не сказилися від злости, коли побачили у себе і на Балканах величезні афіші, що сповіщали про „найкращі й найдешевші на цілу Европу вироби шкла." Ці і инші реклями можна було бачити тепер стільки, що від обороту, художности, реклямности і совісности конкуренції — у з купцями траплялися припадки шаленства. Уряд ці емігранти теж мали цілковито зіпсутий настрій від цієї праці Ко і його товаришів. А коли ще й ціни виробів Ко став міняти, що місяця, то вже в купецьких і політично-купецьких колах не було иншої думки, як шукати, яких будь способів, щоб вижити Ко з того „Нового Горя."

Само собою, що Крук губився в муках і пленах, які б підорвали Ко. Нічого про цю його діяльність не знав Ко. Він правда бачив що це є шантрапа, пройдисвіт, але вважав, що це рештки впливу кочівничої його професії провінціяльного артиста. Не подобався йому Крук це правда, бо він відчував, що той є морально не порядним, але не маючи з тим ніяких ділових і інших відносин він не звертав на його ніякої уваги. Він вважав його просто випадковим знайомим. В часи заїздів його до „Нової Гори" – Ко використовував його довідуючись про різні новини з центрів і політике, які Крук щиро і багато подавав Ко, знаходючись в стані розгубленості від своїх невдач і стараючись в розмові бодай щось сказати конкретно цікавляюче для Ко. Але Ко не був експанзивним і вразливим і занотовував все що чув від Крука до памяти, кидаючи часом такі свої сентенції до яких Крук ніяк не міг вчепитись. Виходило, що тимчасом Крук був використаним власне Ко.

А тепер коли Крук знов звився до Ко з пропозицією бо літні вакації улаштувати театр в „Новій Горі" – останній не відмовився від його послуг. Крук дуже радів згоді Ко, бо це давало йому можливість влізти в другу колонію тісніше.

Правда Хліб і Йод страшно були не вдоволені цим, але погодились з ~~обіц~~ обіцянкою Ко, що по закінченню організації театру, він випхає Крука одразу же.

Хліб прямий і чесний і трохи бачивший людей на світі, одразу сказав: Навіщо нам тут голота ріжна! Це ж шантрапа і худоба. Це ж сміття а не чоловік, хіба вам не видко Їй бо, Ко, не помиляюсь!

Йод сумнівався, щоб такий шалопай міг бути дійсним артистом. Крук показав свої папери і про свою минулу діяльність дописав товаришам. Правда не були вони всі в зразковому порядкові, бо на одному була написана назва прізвища Крука інша, до якої він фактично поклеював, на другому прізвище це Крук, кінчалося на „ов" і т.и. Крук пояснив це ворожнечею осіб, які писали ці папери,

до того нації і політичними переслідуваннями його свідомого борця за свій народ. В емігрантських умовах це річ була можлива і документи Крука були прийняті.

Фактично з документами Крука була справа так, як це пізніше стало відомим, що він сам домагався їх писати так, як в ту чи іншу хвилю йому було потрібно й вигідно. Національної честі в тому не було ніякої.

Тепер Крук оселився вже коло фабрики і одразу ж почав придивлятись до життя її вождів і нотувати, все щоб міг використати в цілях доносу.

Помічення його дещо йому дали: він побачив, що в школі вчать дітей тільки матерній мові та двом європейським, а не державній, що скрізь по будовах висять тільки емблеми праці, а немає портретів президента і державних знаків держави під якою була колонія „Нової Гори", що може читають тільки свої газети та європейські, а з державних газет є тільки деякі.

Медична поміч була поставлена на меншу і доктор Йод, користувався великою пошаною людей і не брав ніяких грошей за свою працю від людей.

Крукові стало ясно, що Ко став на шлях культурницької праці і що він зробить більше добра її, ніж ті крикуни революціонери.

Але це утруднювало йому Крукові працю провокації Ко і хоч він все, що помітив, післав куди слід, все ж довго думав ~~з~~ чого б почати рішучу працю проти Ко.

Спробував був ~~[illegible]~~ якось поїхати на коні підозріння, що Ко є агентом большевиків з Італії; пошану Ко до праці ~~і~~ її значення тим скрізь він схотів зробити об'єктом провокацій.

— Шановний пане Ко, що Ви думаєте буде з большевиками далі? Запитав здалека раз

Крук. — Гадаю, як що Європа не зробить цю дурницю в соціяльних питаннях, таких які вона зробила в справах національних, мої ті зможуть [illegible] і держатись далі.

— Але, як думаєте нам вигідно, щоб упали большевики чи ні?

Ко не відповів все ж йому так, як думав.. про цю справу...

— Бачите для нас большевики, це тільки інша редакція урядової влади.

І поскільки ця редакція є трохи кращою від бувшої монархічної, то треба її використати на всю ціну всім чим можемо. Треба менше звертати увагу на її програмову суть, а брати дієву для себе тільки цю увагу. Всякого роду інтернаціоналізацію, всесвітні гасла, заклики, мрії і т. п., які вона пропагує треба тільки слухати, а робити своє, робити дієве живе, творячи людську свідомість у наших людей, вчити їх працювати як ми тут в Європі, творити свою мову, літературу, мистецтво. Це тяжко в тих умовах, я знаю, але багато все ж можна зробити. Ніяка влада створена людьми не може бути святою, коли вона зазнає пробілки-сті. Кожний фундамент збудований людьми – люде мають право, як що чують не-чайно силу, реформувати, руйнувати, направляти. Фетіш створений людьми не є ніякий фетіш, а обман часовий.

— Ви кажете творити щось, приміром, літературу. Для мене, як мисбуя цікаве це найбільше. Що думаєте Ви взагалі про тамошні оцінення?..
рішив круг відійти трохи набік, щоб потім знов поставити несподіване питання.

— Що я думаю?!..... Справжньої соціяльної літератури це там у большевиків немає навіть такої, яку має Європа в особі Синклера, Барбюса
Їх літературу можно означити так: Ол. Толстой — плюс кілька вихованців старих гімназій, ~~[illegible]~~ пишуться тепер в університеті нового ~~[illegible]~~.
Ці останні є різної якості, є й кілька талановитих. Загалом перемолення, під силою цензурних умов, старого, пристосованого до вимог сучасності, щоб видрукуватись. Нового чогось, всесвітнього, як колись до Революції так і тепер нічого не має. Загалом всі все ж вичерпуються ~~[illegible]~~ навіть „попутчики" вже блідніють... Що до нового, якогось духу то його видно хиба в перевазі дійсного над мрійливим, фантазійним; Тургенівщина і Маніловщина зникла цілком. В деталях все помітно такі явища: зник з літератури жид в павучих і комічних ролях і потроху „паршивий полячишка", „хохол" далі ще існує в ролях хитрого, веселого, дурковатого. Цікавим є ще явище переходу кількох видатних письменників з „загально уральскої мови" на свою рідну.... Коли б, звичайно, для українських письменників не було умов кращих для можливості видрукування, як

у инших народів, то про літературу можна б було сказати, що вона бідна й мало цікава і його нема майже нічого не знали. Але засоби українців для поширення своїх творів, так великі, що вони становлять опікою всім тим і вишукують можливість творчости у инших народів Сходу.

А наша література? Що є з нашою літературою?

Ми уцілили в бурях Революції і вийшли тепер з таким багатством мови, що просто стає радісно. Тепер перед нами праця і праця і праця... яка має великі виглядки. Нам треба в першу чергу великих романів.. Нам треба зуміти переломити дух нашої стихії сил і степів через призму Европейського духу, як це зробила колись Геллада з духом Сходу і ми впишемо сторінку в історію. Нам треба козацького духу в сюртуці. Ми мусімо серйозно спинитись над тим, щоб не тільки стовби пограничні відрізняли нашу дійсність літературну від українців, а щоб повстали довги духові, які б сховали наших поетів і письменників від впливу різних Білих, Сірих, Красних — Чорних, від „пшеничних дамочок" построк і т.п. Чим скорше це станеться, тим певніше ми будемо мати осягнення. Неправда тому, що мистецтво тепер впало. Тепер театр сучасний, зокрема увесь музика, тепер поезія до революційна — це правда, але це змінили тільки певні форми. Мистецтво вічне, як вічним є сонце.

— Цікаво, а еміґранти поети і письменники наші варті чогось?

— Наші всі молоді поети — це ефекти вишуканих слів і звуків. Вони люди з убогими засобами історичними, їх багаж ідеологічний і духовний це кілька українських поетів різних барв, як Сірі, Білі, Красні, Чорні і т.и. корифеї дрейфуючого напрямку. Вони пишуть для себе і для невеликої кучки своїх знайомих або фахівців. Вони не чули і не хотять чути про Европу і зрушивши свої таланти, а вони є, українськими впливами, є позбавлені рефлексів словної еквілібристики. Вони тільки дзенькають! або пишуть... своєю будівельною силою або талантами

—

— А може б все ж слід було нам протягнути руку і помогти їм? запитав Крук несподівано серед розмов про поезію й літературу, щоб несподіванкою вирвати від Ко, якусь потрібну і корисну для себе відповідь.

— Протягайте скільки хочете; ваша рука не буде висіти у воздусі, бо ви хочете цим жестом заховати свою охоту жити вільно, а тим стаєте на шляхові їхнього [illegible] бажання жити.

Крук був не задоволений такою відповіддю Ко і думав, щоб ще його спитати

— Але ж вони обороняють працюючих?

— Є різні способи обороняти працюючих: найкращий той, коли самі робітники зачнуть себе боронити, а не коли іменем їх робиться тільки шкода їм. Подивіться, хіба може мріяти про своє визволення той, хто не є здатний навіть схопити того, що властиво він потрібує й хоче? Хай ці робітники, які дадуть їм визволення, вийдуть з робітників, а не з аматорів спекуляції на різного роду ідеях. Робітники прийдуть ще щойно до творчої організації людей, а ще створять свою організацію згодом. Ми можемо їм тепер тільки помагати, а не ставити свій розум їм в голову, бо ми виросли й розвинулись в пінках людської культури, ми продукт верхів її і що нам здається легким, то для темних ще робітників не є легким. Ми інтелігенти над цим мало думаємо і тому часто розчаровуємося у своїй діяльности для мас і в масах. Моя ціль ще піднести працюючого оскільки я маю на це сили, але не більше... Я піду тільки за організованим бунтом робітників, а не за бунтом мас, думаючої, що дуже легко реформувати життя.

З цієї розмови Крук переконався остаточно, що Ко, не дасться спровокувати нічим що б виходило з його слів або діяльности. Ко знав, що робить і як робить — подумав Крук. Приклад революції скоро видно для нього не пропав даром.

Тепер не гаючи часу Крук старався влізти в маси робітників і вишукати там щось для себе там корисного. Щоб тому посунути його, він швидко знайшов зачіпку, яка в голові його виросла на цілий план, який він негайно списавши післав для повного формування куди потрібно і просив деяких вказівок згодом. Крук довідався, що вже два місяці, як робітники на фабриці Ко дістають процент з прибутків і це дало для нього вихідним пунктом для диявольської провокації Ко.

Він рішив орієнтувавшись добре в умовах життя робітників, знайшовши продажних серед них зробити бунт на фабриці, щоб дало можливість владі закрити негайно фабрику, як революційне гніздо.

Він забумав спровокувати темних робітників в той спосіб, що поширював чутки через своїх підплачених агентів, що процент, який дістають робітники є малий, що Ко бере собі дуже богато, далі що фабрика не є Ко, а державна, збудована державою, яка піклується про нарід, але Ко тепер маючи добрі доходи з неї, їздить до столиці щоб забрати її собі, що на фабриці богато дармоїдів товаришів Ко, які прийшли сюди голими, а хотять вернутись з грубими грошами, що Ко, як дістане фабрику в свої руки обраху скасує проценти і 8 годинний день праці і т. и.
Голова Купка на провокації була легкою. Тоді організуючи театр з робітників увійшов з ними в близькі стосунки і інформував тих різними новинами зі здобутків робітників на Сході вибудмуючи і фальшуючи їх.

Ко вже деякий час помічав, що ринок дає, якісь не зрозумілі перебої для збуту його товарів. Хитання і зріст попиту на виробу його фабрики стали часом у такому відношенні, що пояснити конкуренцією цін і сам товару вже не можна було. Часом попит зростав до тої міри, що фабрика не могла виконати всіх замовлень, а часом місяцями не було зовсім ніяких пропозицій. Це його, як добре знайомого з життям бумлеру навело на думку, що до товарної конкуренції вмішалась ще якась сила, бічна, політична, яка й робила ці зміни попиту. Такі впливи він знав можуть мати місце і тепер рішив він виїхати до столиці, щоб довідатися саме звідки падав цей удар.

Мав він ще й інше бажання; дістати кредит від якогось банку на поширення свого діла. У столиці куди він приїхав незабаром.

Вперший же день він усвідомив собі хто є сьогоднішнім його ворогом. Побувавши у кількох банків і фірм він не дістав ні замовлень, ні грошей. Наочебно побачивши його перед собою купці, ще рішучіше захотіли боротись з ним. Мотив відмовлення був скрізь той самий: „неясність політичної ситуації сьогоднішнього дня."

Щоб переконатись у тому хто власне точно був його ворогом він пішов ще до тих банків і фірм, які були під впливом безпосереднім сильної національної партії і тут він вже переконався остаточно хто є тим його ворогом і чого хоче він.

Від цієї усвідомленості Ко аж зрадів. „Так почекайте, тепер поборемся, хто кого?" „В цім випадкові ви ще мене не зможете подужати" — подумав він. Ця перешкода дала йому нові стимули, нові сили і він тепер рішив, вийти до бою з цими силами. Негайно ж він дав до „Нової Ери" телеграму, щоб звідтам приїхав Число.

— Знаєш, Число, говорив Ко тому вже в столиці, на нас наступ повною силою

— Хто? Звідки?

— З усіх боків і шовіністи і здравники і так купці, а головно одна політична ~~партія~~ ідеологія відома тобі вже давно, але цікавий варіянт, якої ми маємо тут, вже в формі партії націоналістів

— Не може бути?! І тут теж?!

— Сьогодні остаточно переконався. Ніде недостав ні гроша кредиту й замовлень по цілій лінії банків і установ, що є під впливом цієї партії?

— Знаменито! Значить стару пісню співають: не хотять нас узнати за людей, бо націю. Ах що ж! Плюнемо на їх! Найдемо десь инде собі гроші й тут.

— Я оце, власне, перебив його Ко, й викликав тебе для цього... У мене свербіть руки побити їх і я вже придумав план, яким змушу їх капітулювати..

— Як?! Маєш вже план?!

— Маю! Ти будеш його виконувати. Ти зараз відїдеш за границю і там всерйоз <u>будеш</u> від імени нашої фабрики шукати кредиту, як найдеш зараз же даси мені телеграму... Я й покажу цим, тутешнім акулам і навіюся, що вони капітулюють. Я хочу їх змусити дати мені кредит. Як що це не поможе, то візьмемо кредит за границею. Ти виїдеш ще сьогодні. Що це?! Мови немає ніякої: все по ладу

Багато ще днів стратив Ко пробуючи все ж дістати кредит на місці, але нічого не добився. Специфічність умов життя держави була тому найбільшою перешкодою. Це була держава фільварок-фабрика, з так розвиненою індустрією, що вироби перевищували всі потреби її і вивоз в кілька разів. Міністри й купці цієї держави були скоріше посесіонерами, ніж державниками і справжніми діячами капіталу. Їх дрібничковість особиста робила те, що тільки завдяки великій терпеливості їх народу, вони ще якось трималися на цих посесіях, латаючи свої економічні, ними ж утворені, хвороби, більше стисненням заробітної платні робітників і змінами все зростаючими загалу населення, ніж великими операціями, які годна капіталізм чистої марки. Правда й цієї тяжко давалось: безробіття і крахи підприємств стали явищами щодня зростаючими. Утримували вони стан свого панування двома ще, вигідними для таких політиків, засобами: вимогою до робітників бути терпеливими і обіцянками „майбутніх золотих гор", коли ситуація на Сході зміниться."

Зрозуміло, що в цих умовах для Ко було тяжко дістати кредит, але він все не хотів відступати і пробував і добивався його з такою енергією, що не знав ні хвилі відпочинку. Нарешті він дістав від Числа з сусідньої держави телеграму, що кредит можливий і більше того, не від одного банку, а можливо відразу від кількох. Ко повідомив про свій успіх тутешніх, відмовивших йому в кредиті банкирів і на тих ця новина зробила неприємне враження. Жадоба зиску диктувала їм дати гроші Ко, але інші привходячі моменти, здержували їх від цього. Ко рішив кинути їх і взяти кредит за кордоном. Але місцеві купці рішили недопустити до цього. Їх спосіб був примітивно простий перешкодити Ко. Вони тепер звернулись до міністерства і деяких членів парламенту з проханням не допустити ввозу чужого капіталу до своєї держави. Розтерзаний стратегічно по війні капітал і замкнутий по державно-національних організаціях — він шукав тепер тісної сфери своїх ринків здебільшого внутрішніх. Таким чином вимога купців могла бути легко задоволена урядовими чинниками. Довідавшись про можливі перешкоди з цього боку в Ко піднеслось ще більше енергії боротьби й завзятости. Він одразу ж рішив попробувати шукати капіталу ще й від тих

великих держав, яким би ці фільваркові міністри і діячі не в силі були поставити опір. І Ко стикнувся на одній з держав світу, яка тепер по війні знала ніде границь, обмежень для своїх інтересів, люде якої вешались по світові не, як жебраки шукаючи кусок хліба, а як зручні гешефтері, які уміли скрізь найти собі зиск і робочу чорну силу. Люде цієї держави не знали обмеження взагалі, паспортами, а цілий світ був для них був відкритий. Купці і фльоти її тихо безшумно володіли найкращими багацтвами по цілому світові. Сила і гордість цієї нації була відома всім, часом своїми проявами повної зневаги до инших народів і рас світу. Нація „лицемірних крамарів" — казав про неї колись Бальзак.

Фінансісти фільваркові ніколи не думали, щоб цієї держави банкіри могли навіть говорити з Ко, а що до щоб дати тому якийсь кредит і тут не подавали ніяких перешкод для того. Але ця держава тепер по війні шукала нової орієнтації для руху капіталів і так невеликий капітал добилась, правда після великих перепрохувань, для Ко. Ко тепер тріумфував. Він викликав одразу ж Число назад, а замовив взявши новий кредит, не відкривати нової фабрики папиру, а поширяти справу, щоб за якийсь час написати на своїх рекламах: „одне поле найбільше в цілій Європі підприємство на виріб технічного шкла." Про свій успіх з кредитом він нічого не говорив місцевим купцям. А ті перелякались до краю не знаючи, як вийде їх боротьба з вивозом капіталу з держави в якій сидів Число і з якою вони ворогували економічно і політично.

Раз якось ці купці поділилися з Ко ще й иншими жахливими причинами своєї ворожнечі до Ко. Одного разу вечером Ко, веселий від свого успіху, зайшов припадком до кавярні, щоб трохи розвеселитись. І тут припадком побачив групу купців, особливо боровшихся з ним тепер, які сиділи і тихо розмовляли.

Ко з легкою іронічною усмішкою вклонився щиро їм. Купці, які не знали на яку ногу тепер їм ступити у відношенню до Ко і тепер побачивши поклон Ко не знали, як відповісти йому. Хотіли все ж показати йому свою культурність і словянскість, з чим вони носились, як дурень

з писаною торбою, і бажаючи роблячи веселе обличчя Ко до свого дому. Розмова пішла, як звичайно в каварні дуже широко, бо тем хоч і трафаретових було досить. Але ці купці цікавились все одним і тим же. Як швидко впадуть большевики? Які торговельні перспективи можливі тоді? Що буде потрібно там в першу чергу? Хто може бути конкурентом? і т.д. питали всі вони у Ко. Гидко було Ко слухати про таке братерське заінтересовання його краєм, але він мусів їм сяк-так відповідати, але врешті не витримав і зачав говорити з ними дуже тоном для них неприємним. Тоді купці рішили дуже бити Ко аргументами зі свого культурного архіву про братерство славян, про потребу їх зближення й об'єднання.

Довго один панок, очевидно, свій шовініст всі устави по цій справі вибрюкованні і монархістами і імперіалістами Уральских славен, оло переконування чужинців, переповідав Ко про єдність всіх славен на Сході, про права Уральців на Кавказ, Крим, Україну, він назвав останню, так звану Україну, про високу культуру Уральців, про їх любов до славен і т.и. байки, від яких Ко ставало аж нудно.

— На початку ж, пане не було ніяких ваших наддніпрянських словян, а були словяне Київські, Новгородські, Суздальскі і т.и. і про ваш народ і край ми нічого не знаємо і не можемо знати, бо його ніколи не було.

— Ви пане, відповів Ко, взяли події різних епох. Я запитаю вас просто, чи Київські словяне, є Уральскі словяне? Дайте мені відповідь.

Тепер цей знавець справ Сходу виложив рішені свої знання в цій справі здобуті з імперіалістичних історій Уральців і шовіністичних теорій вчених їх і де що додав свого, чим найбільше помагався доказати Ко, що всі словяне були є Уральці.

Ко жартуючи післав його з його теорією до Уральскої Академії Наук за нагородою Академіка, за докази, які ще й ученим Сходу не відомі.

Пан опонент гнівно відповів.

— А билини? Всі ж богатирі жили в Київі і творили там свої діла? А „Слово о Полку Ігоревім"?

Ко бачучи гнів свого опонента відповів йому спокійно:

— Богатирі, пане, в загалі не жили ніколи, а по друге хто написав їх невідомо.

— Знаменито! Я твердю що на півдні це доказано наукою. Вони написані південними

слов'янами, уральськими слов'янами

— Пане! відповів йому Ко, Ніхто з учених уральців не твердить, що „Слово о Полку Ігоревім" написано уральцями, а тільки наддніпрянцями. Тоді поясніть мені, як так могло бути, що народ пів дня раз говорив одною мовою, одною думкою, а подруге іншою. Такої подвійної бухгалтерії народна думка не знає пане!

Опонент схвилювався

— Ви хочете розбити слов'ян!! Ми всі є уральці і людьмо нічого не хочемо знати. Наш народ і вашу цілу країну видумав Німець!

— Пане, бійтеся бога, а пісні народні з XVII–XVIII століття, пісні співали, наш край і наш народ, теж на приказ Німців?

— Не знаю, не хочу знати! Ми не хочемо того знати! Хочете зближення слов'ян? зближуйся насамперед ви всі там на Сході?

— А чому б Вам не зблизитись зі своїми сусідами слов'янами, тепер же маєте спільні кордони? Побачимо, чи Вам то спаде? Знищіть свою мову, пісні, культуру, своє „я" на користь сусідів? Хто щось проповідує, то мусить підперти те й ділом.

— Пане, вже обурюючись говорив опонент, Ви ображуєте наших діячів ідеї братерства слов'ян, своєю політикою там і своїми проповідями.

Ко рішив вже не церемонитися з ним і відповів йому:

— Даруйте пане! Наші герої, що від XVI віку невтомно в ній роблять в боротьбі за ідею самостійності нашого краю, не менше є ображені вашими проповідями під якими не дуже багато красоти. Пане! Перед вами сидить лейтенер

— ваш тепер співбесідник...

Опонент рішив збавити тону і говорив знов вже умисливим голосом, але знов образливо.

— А пане нащо ви це все розкрили, нащо? Ми не потребуємо нових слов'янських держав... Нащо Нам ваша? ~~[illegible]~~

— А ми, не уральці, а ми дали вашим малим народам і підпомагали їм в боротьбі за свою державу. Наша дивізія врятувала ситуацію одного разу тому, яка б окошилась на вашій самостійності, так що ви бій й не бачили. Пане! зараз казав один наш цікавий письменник: „Шляхетним є націоналізм у своїх

сторожем і жорсткий у своїй вузькій землі."
— А пане, це все теорія... Сидить собі там тихо, ма сидять скрізь примірам Німці.
— Так пане! Але німець є німцем скрізь... А ми не є українці. І навіть коли є рідними по крові українцям, то це не значить, що мусимо бути для їх рідного погноєм. Чому бельгієць не хоче бути французом? Чому швейцарець не хоче бути німцем або французом? Чому Серб не хоче бути болгаром, а хоче бодай собі болгар?
— Не хочемо цього чути! Ми хочемо часі не знаємо вас....
Ко рішив бути лагідним...
— Ваше визнання для нашої держави пане, так багато не значить, як Ви то думаєте, а потреба Ваша в нас для Вас є внутрішній мус вашого бути чи не бути...
— Тоді ми стаємо ворогами?
— Пане — ми слов'яне поміж собою такі приязні, як пес з котом. Наші об'єднання і дружба тепер і нині це дружба без підкладу внутрішнього й саме головне воно продукт страху перед кимсь, а не продукт наших інтересів. Культурних.
Ко розумів внутрішні стимули, які диктували цьому панові й иншим його однодумцям, такого роду теорії про ти його народу, але бачив, що їх „гра не варта була свічок". По урегульованню навіть відносин, про що мріяли ці всі пани, на Сході, в бажаному для них напрямі, їм там дісталися би крихітки з пишної їжі сильних держав Світу, які беси на місто нагодам Сходу. Але ці політики цього не передбачали. це вони мріяли про краще майбутнє. Філантропова психологія відбудована на всьому.
Ко не схотів вести далі з ними балачки на цю тему і заявив голосно і твердо:
— Пане! Я дістав кредит від двох великих держав не слов'янських вже і не хочу більше мати діла зі слов'янами. Ось телеграми...
Обличчя акул стали серйозними, декотрі розгублено перекинулися поглядом...
Тільки один пан все ж знайшовся, що відповів йому.
— Ну! Ви здається виграли, але той народ мене з вас сокі, так як народ Ваш не знає того народу. Побачите!

— Я давно уже переконався, що з цивілізованим і культурним народом легше і вигідніше мати діло навіть коли він тебе експлуатує...
Бесідники відчули, що розмова приходила до кінця, бо далі б мусіла зійти на жаль можливо й сварка.. Ко першим це відчув і удержливо попрощавшись покинув акул з розкритими чемоданами без згоди чи незгоди і чекати далі..

Залагодивши свої справи він невдовзі виїхав до „Нової Гори". Тут чекала його несподівана підтримка в правоті його поглядів висловлених в розмові з акулами. На столі в своїм кабінеті він знайшов кілька чисел незнайомої йому, якоїсь газети „За нарід". Розгорнувши і швидко переглянувши одну із них він побачив обкреслені кимось місця шпальтів. Але перед тим, ніж прочитати їх він довідався хто редагує й де виходить ця нова газета. Виходила вона в місті, що було недалеко колонії „Нової Гори", рік видання значився перший, редактором був якийсь невідомий йому. Тепер став читати обкреслені місця, ~~що~~ підписані Хмародраном. У всіх цих замітках побачив Ко явний і замаскований виступ проти його діяльности і присутности його на Карпатах. Писалось різні дурниці про капіталістів Ко й його товаришів, про шкідливість їх присутности для Країни, кидалося натяки на якусь зраду чи шпіонаж Ко і його товаришів і т. п.
Це все мало хвилювало Ко, бо він знав, хто й для чого це робив аж тепер. Тепер побачив він руку своїх ворогів політичних і національних ясно.
Але ось що схвилювало й обурило його. В одній замітці подавались відомости з округи колонії, які вказували на це, що посеред фабрики є кореспондент, який в певному світлі, шкідливому для Ко подавав деякі події, які мали місце в колонії
Від гніву й обурення у Ко затряслись руки. Він закликав Чесло і показав йому цю замітку, прийшли й Хмародран і Хліб. У всіх своїх товаришах Ко не міг сумніватися
— Брехня! кинув Хмародран. Дурниця! Обдурювання народів!..
Хліб кинув: При чім тут нарід?! Нарід?! Ти Хмародране хоче мала думка нарід?! Багато ж чув хоч від свого народу?!

Почекай ще з тисячу років, щоб дали народові щось говорити

— Так, сказав Ко, тут не без державних грошей. Але не в тім річ. Я знаю наших ворогів усе... Тут є ще інша цікава річ. У нас на фабриці є провокатор. Це нам гірше ніж Мерше, — нам, навіть, вигідно, хай бореться проти нас національно — це нам розв'язує руки для нашої відповіді і загальної майбутньої політики нашого краю. А ось справа з провокатором — це наша близька справа. Провокатори і шпигуни — це трагедія нашої боротьби.

— Так, так! крикнув Хліб. От би його мати і вбити гада на місці, щоб і не пискнув...

Хто міг бути ним? Товариші думали, але не могли ні до чого певного прийти в своїх висновках про різних людей з фабрики. Ко однак одразу здалося, що ним міг бути тільки Крук, але про це він не говорив нічого. Так само думав і Хліб але теж нічого не говорив, рішивши послідкувати трохи за Круком. Про решту пильніше придивлялись до складу людей фабрики.

Знов пішли дні, тижні, місяці праці. Ко почав будову нових корпусів для поширення своєї фабрики. Праця над дослідом за провокатором проводилась далі, але не давала ніяких ниток до рук Ко, але той працював далі уперто, бо майже кожного другого дня газета „За Народ" що-небудь писала перекрутивши на всі боки і підриваючи авторитет Ко і працю його. Крім того ж на фабриці поміж робітниками став помічатись якийсь новий настрій. Десь зникла їх веселість, щирість до Ко, а з'явились на звичайні відносини робітника і хлібодавця. Дикуни гір, бідні люди, що недавно так відчули свою незалежність через фабрику з цілим світом працюючих, а з робітників вже почали жити трохи по людському, будували хати звикли охоче до читання газет, зацікавились театром, кіном, співом... Чудесно сильний молодий робітник і в день відпочинку, в неділю, дивився з гори своєї гірської хати в долину до фабрики, наче боявся, щоб вона не зникла кудись.

Але фабрична праця, є тяжкою працею, бо вимагає подвійної напруги уваги в автоматичності вироблення, вона не дає людині розваги, бо її праця є відрубою, проходить через сотні рук робітників, де кожний лише щось піддає, а не творить самостійно. Вона нудна і виснажуюча. Всім тим рано мотор гонче бадьоро кличе

людину після помагати тому, як в сім годин вечора, по одинадцяти годинах праці, висисаючої з неї всі сили. Ця праця фабрики брала силу людей, як хороба в небуждого. Вона лишала людей, ще й перспективою стратити здоровля, цього головного засобу життя людини. І люди стали частіше й частіше думати ту думу, яку все думає той хто з 365 днів року має тільки 40 на те щоб в дійсності тільки помріяти, що він відпочиває. – думу про те, що існують люди, які не потрібують вставати в шість годин рано і до шостої працювати до сьомої, їсти обід на смітнику, а вдома впасти на брудне ліжко, щоб набратися сил до праці на день наступний, – що існує життя без мозолів, без бруду, поту; болів в крижах і існує життя де є час на пестощі зі своєю жінкою, дітьми, де існує світ найкращий – спокійного існування – ідеала кожної лишеної чим небудь людини, чину, чи ледащая, особливо в добі коли суспільство не має ясного ідеалу.

Ці всі думки зробили иньші, що існують люди, на яких вони роблять, які живуть з їх праці. Це родило вже в них свідомість пролетаріята, ту свідомість, яка може бути використана або, як величезний тріумф розвитку людства або як величезний крах в розвою сучасної культури і цивілізації

Різно можемо використати її. Але час в який прийшли нові робітники фабрики „Нової Гори" до свідомости робітника, був тим, коли ніхто ще не думав, як організувати цей світ життя людей в цілому культурі, і лише вміли використовувати ту свідомість принагідними експериментаторам. або людям живущим тільки своїми груповими інтересами. Буржуї знали тільки силу свого гроша як засіб для добробуту існування і гнітили робітників скільки хватало їм цих засобів, а робітники, обороняючись протиставили їм бунт, як свій засіб. Оті й другі поки що програвали, бо різні сили принагідні давали то тим, то другим часову перевагу. Цей стан взаємовідносин був добре відомим всім в культурі. А тепер ще по війні тим ясніше відбувалась боротьба між буржуєм і робітником. Хаос відносин панував.

постійно. І місце для авантюр, провокацій з обох боків було досить. Громадянство жило без жадних ідеалів, стрімлень, без мети.

Круг пореволюційний провокатор знав про це все добре і тепер рішив викликати на фабриці заколот, скориставшись різкими моментами відносин робітників до працедавців. Зачіпкою для цього бунту він вибрав момент звільнення Ко кількох несовісних робітників зі служби, які занімалися підпільно, демагогією і нічого не робили, як слід. Цей використав Круг. Він зумів через своїх трьох агентів підняти робітників начебто в обороні викинутих, потім нагадав їм про обкрадання робітників Ко, приховання права на фабрику держави і т. п. і нарешті кинув, що Ко збирається викинути геть всіх робітників чужинців з фабрики. У фабричні маси захвилювалися, робітники спинили машини і вийшли на подвір'я на мітинг. Демагоги кидали: Геть з павуками! Геть експлуататорів! Геть шпіонів. Все це вмить взнав Ко і одразу рішив, що має робити. Він знав, що наступає момент, коли йому треба напружити всі сили, щоб стати ~~стар~~ побідником над виявом людської темноти і підлости.

— Негідники, провокатори! крикнув він до Хлібові. Я йду туди до них...

Хліб пробував порадити йому післати Числа, бо Ко могли б там побити або образити, але той кинув на нього рішучим поглядом і сказав:

— Мене? Вперше хто крикне демагогічне слово або образу мені всаджу кулю! Маса в таких випадках, як бидло. Я не розучився ще володіти собою і зброєю.

Він показав свій револьвер Хлібові, сунув його до кишені і енергійно пішов в бік фабрики, де шуміла юрба.

Обличчя його в той час позначилось рішучим, непохитним виразом. Звісим по дорозі не говорячи, він піднявши голову до гори пішов до центру двора, також певно, як би там нікого не було.

Він думав в ту хвилю тільки про одно: Забити, знищити провокатора, очистити людське життя від сміття й падали"...

Натовп стих побачивши Ко.

В юрбі уже стали за ним боязко деякі невідчесні робітники, які не знали на яку їм ступити, чи проти Ко, чи за страйк і бунт.

Натовп, який перед хвилею кричав аби тому дали до рук „палити", нараз по-бачив Ко, без решти товаришів, без охорони, того, хто, вони знали, власними руками створив серед гір фабрику, того хто стільки нового вніс в їх життя, того хто так гордо колись положив камінь під фундамент і сказав: „Царства праці ніхто не поруйнує." Хто ж тепер наважився б тому крикнути: „Палити", хоч би це й треба було?

Він пройшов у центр подвір'я до водотягу, протискаючи собі руками шлях. Робітники дивились на нього стежучи за кожним рухом і зовсім забуваючи про свої демагогічні крики, хоч по кутках ще дехто кричав і шумів. Ко виліз, діставшись на середину, на тумбу водотягу. Всі зразу замовкли, дивлячися на нього з якимсь страхом і повагою. Ніхто не важився ні образити, ні зачепити його. Він спокійно установився на тумбі, і також спо-кійно, як і на промові під час закладу каменя став рубати:

— „Товариші! Незабаром три роки буде, як я з голими руками прийшов сюди, щоб на цих голих і диких скелях збудувати фабрику, яка вам потрібна, щоб краще жити. Я з товаришами збудував її вам. Чи що знаходяться серед вас провокатори, котрі переслідують цілі, про які я вам тут не буду говорити, то це ще не є причина, щоб ви лишилися без хліба, а край без фабрики. Товариші! Я прийшов до вас з Революції, я робив її, я знаю її і скажу вам, те що ви повинні вислухати добре і запам'ятати. Ніяке визволення вас з біди не може бути, коли ви самі себе не визволите, не навчитесь щось робити, творити самі. Наколиб тут у Европі палала буря, яка б знищила буржуазію, ви будете рабами все ж далі робітників культурних країв, як англійських, німецьких, французьких. Так буде є на Сході. Некультурний селянин і робітник наш ще далі під ярмом сильного й культурного робітника інших національностей. Розумієте це, чи ні?!"

У натовпі пішов рух від цих слів. Обличчя бунтарів стало задуманим.

Приплив енергії викликаної рішучістю і гнівом — робив Ко вели-

чавим. Його голос гремів відбиваючи молотом кожде слово. Він помітив, що натовп переживає момент, коли з того можна ліпити все.

— І Ко крикнув:

— Ви, що хочете легкого хліба, хіба не знаєте, що його треба вміти зробити?! Ви, мозольні руки, хіба не знаєте, що значить праця? Дайте мені їх до рук тих провокаторів, що обдурили вас і видавили на сміх сховавшись десь!

Як видно було тому, дискурс в цю хвилю на юрбу, як вона зачала шептатись, рухатись, не можучи знайти хоч би й хотіла тих, хто її вигнав тепер на бунт. Люди відчули, що вони заплутались і не знали, як вийти зі становища.

А Ко говорив далі:

— Їх наняли негідники золотом, щоб вас обернути в рабів більших ще, як ви є в цих нещасних горах. І ви чесний, трудящий народ повірили пройдисвітам. Дайте мені їх до рук?! Чого ж мовчите?!

Юрба з нетерпеливості вже мовчала думаючи, що відповідає Ко.

— Не сьогодні, може завтра, я зумію вам показати правду, що зробили ці пройдисвіти з вами. Де провокатори?!

Але щастя мав Круць і його помічники, що ніхто доладу не міг довідатись звідки пішли всі чутки і хто вигнав їх на бунт. І в юрбі в цю хвилю забули вже про гнів до „павуків", а кинулись шукати провокатора.

Ко душив саркастичний сміх, коли він дивився на цю обдурену, безпомічну масу. І він рішив помогти їй бачучи, що вона сама не в силі знайти їх.

— Сховались негідники! Знайдемо! Ви чесні працьовники ідіть зараз до праці. Час для нашого народу є дорогим, щоб витрачати його на такі річі, як шукання мерзотника. Я знайду його сам вам!

Ко зліз з труби водоводу і бачучи, як дружно розходяться робітники до праці, він пішов і собі до контори...

Але тільки він зник, як юрба знов вивалила перед будинок і все кричучи і лізучи бучись поміж собою, шукала провокатора і знайшовши нарешті одного тут же прибила його до смерти.

Ще раз тріумфувала совість, яка живе в природі людини. Жорстокими є її акти, кривавими, але вона є правдивою, понад усі закони людські. І ця совість очищує людське життя від сміття, хоч часом.

В конторі, в яку вже скликав Хліб і Пекмеку всіх товаришів на пораду, що робити, наколиб юрба забила Ко і як витечти з небезпеки в яку він попав — всі хвилювались.

Ко тимчасом вернув до контори цілим, витяг револьвер і сказав кладучи його до шухляди: „Поки що його не треба!"

Всі співробітники кинулись до нього з запитом і довідались, що все ліквідовано вже з бунтом, а лише почасти з провокатором, улаштовали Ко дружні овації, в яких чулася ще стихія Революції, коли всі вони уміли керувати масами.

Але Ко не був цілком заспокоєний: в глибині його душі закипав гнів на негідника провокатора, який зумів заховатись від кари народу; той прибитий був тільки, як це думав Ко, оружуючим в їх руках.

І твердим голосом він промовив до Числа: Ти мусіш зараз телефонікувати, ми найскоріше тим небогом, що там прибито. Мусіш вжити всі заходи, щоб звернути, як що він буде живим, до людей чесних назад. Йод мабуть уже коло нього?

Так! відповів Хліб. Йод побіг туди вже з ліками.

Крім того ти, Число, мусіш перебалакати з сумлінними робітниками і змусити їх щоб вони вислідили головного провокатора, бо я переконаний, що той прибитий не знає того.

Зачалась швидко потім немило сердна розправа маси з усякими [illegible], які чимось були підозрілими, як провокатори. Самі робітники їх вишукували і накладали кару. І на якийсь час і на фабриці і в селі стихло хвилювання.

Газета „За Народ", використала події бунту в „Новій Горі" на всі боки. Чого тільки не писала вона. „Комуністичне гніздо – робітники хотіли взяти собі до рук фабрику, писала вона одного дня, другого знов, що бунт був зроблений з ціллю обучення мас спокійних країв в робленні революції, потім, що забито чесну людину, бідного робітника за те, що той обороняв нібито права експлуатованих. Що робітників, що зараза Сходу принесена емігрантами на Карпатах, що влада мусить вислати їх всіх, як найскорше, щоб не мати повторення бунтів і заколотів в краю, який ніколи їх не знав, аж поки не завелися емігранти там. і т.д." Крім того вимагала гострого слідства над виявленням вини Ко, кому вигідно на розбурхання людину чесну й невинну. А потім верещала знов, коли слідча влада не змогла встановити вбивцю (тепер прибитий вже помер в лічниці), люди напросто відмовилися сказати хто його вбив і слідчий поїхав ні з чим – тепер газета напрочуд вимагала розв'язання фабрики, як гнізда проти державних бунтарів і убійців невинних людей. Коли слідчий не зумів нічого зробити, то Крук старався докінчити слідство сам і був би зробив це, як би нарешті, як кажуть, „грався, грався глечичок, аж ушко йому не вломилось", але вломилось Крукові; але з того справа потягнула великі і далекосяглі наслідки й для Ко і його праці.

Сталося це під осінь, по трьох місяцях, як відбувся бунт. Сталося, що для всіх несподіване й незрозуміле і [illegible] момент.

Якось Ко їдучи до кольонії в лісу був перестрінутий пастухом з сусіднього хутора в горах і той дав Ко книжечку з медом знайдену ним в лісі припадком. Пастух знаючи добре, що в того околицях немає людей письменних, які б могли читати товсті книги.

одразу рішив, що її хтось згубив з кольоністів і тепер [illegible]
Ко він віддав свою нахідку тому
Ко глянув на книжку; був то роман писаний уральскою мовою
Написів на книжці не було жадних. Але в середині знайшовся лист трохи
правда розмочений водою, як і книжка, але ще можливий для перечитання.
Адреса на конверті зацікавила Ко, це була адреса газети „[illegible]".
Ко глянув на почерк він не був тому знайомим, але читати листа
одразу не схотів. Він подякував пастухові і пішов в напрямі до дому,
але по дорозі все ж не стерпів і відкрив конверт, шукаючи там пі-
дпису; Ко здивувався ще раз глибоко — там стояла підпис: „З
пошаною до Вас Павло Круков." Лист був писаний уральскою мовою.
Перечитавши його Ко одразу з'ясував собі чим був Крук і що робив
тут в кольонії

Ненависть страшна сила, але коли вона ще виходить з нутра
людини, то під впливом її можно вбити й матір [illegible].
І в цей момент не було в голові Ко іншого рішення, як одразу ж
пристрілити Крука. Все ж Ко був людиною, у якої воля панує
над чуттями — рішив спочатку сказати про чин Крука своїм
товаришам.

Число не мав іншого присуду, як вбити Крука, Хліб теж, але
цей радив зробити це так, щоб за цю мізерну й підлу історію
Крука не мав сісти до тюрми хтось з порядних людей, бо
були, що за Крука мали б вступитися партії і їх преса і
це зуміли б втягнути і на слідство і на суд. Так, що цю пораду
і [illegible] сильно.

Число радив ще не спішитись з цим. Але Ко від обурення не мав
сили вже терпіти від свого [illegible] людей, якого взагалі було
за мало, а треба було, як бацилу суспільну винищити з [illegible]
все. І Ко не міг чекати.

Увечером того ж дня Число забрав його за [illegible] — той [illegible].

кулі до свого револьверу.

На. Що це? спитав Число

На те щоб коли битиму гада, щоб не було тому рятунку!

Один одного добре розуміли і не потрібували пояснень. Число держав на праці Ко і тут прийшла йому думка заступити Ко в цій ролі собою і взяти на себе це вбивство, щоб за ради праці врятувати Ко перед небезпекою. Але про це він Ко нічого не сказав, тільки простежив куди той нарізавши дві кулі сховав револьвер

Число краще знав життя Крука в кольонії і міг з ним легше стрінутись як Ко. Стріча Числа з Круком нікому не впадала б в очі, це було звичайним явищем, а стріча Ко /[illegible]/, якого всі знали головним інженером дебюту вжалась все скрізь.

Число знав, що Крук дуже часто ходить ранком під гору де дівчата пасуть худобу і там начебто щось шукає, потім іде до ліса збирає собі грибів і йде над долиною додому. Жив він тепер в попа о. Івана, з яким сильно заприятелював за останні часи і навіть харчувався у того. Число ще другого дня простежив, куди пішов Крук, вернувся зараз же до конторки взяв з шухляди револьвер і пішов манівцями до ліса.

Число був з тих, що ніколи не вагався у своїх рішенях і тому не потрібував часу на ніякі обдумування. Йому було все ясним: захистити Ко і знищити мерзоту. Стрілець він був добрий.

Він тепер пішов під гору лісом. і вже здалеку побачив, що Крук є там. Оглянув, чи немає поблизу людей він рішучо пішов до Крука. Крук побачив його лише вблизу і поспішно ховаючи, якийсь лист, ~~який~~ він тепер писав, до книги, зробив приємну усмішку і сказав напротив Числові.

— Раненько! Гуляєте? голос його трохи тремтів а зблизька заліділа чомусь червона барва.

Число помітивши ховання листа і зроблену усмішку ще горів гнівом.

— Не ховайте, негіднику, доносу мабуть?! Нам все відомо. Приготовтесь вмерти, мерзото! — Число виняв револьвер скеровуючи його на Крука.

Крук збілів, мов крейда; він бачив, що це не жарти і знав добре, що

що всі товариші Ко і люде, які не знають ваганъ і жалости з філянтро-пії, він бачив уже свій кінець.

Він хотів кричати, але слабий морально він і на цей нахил мотики не мав волевої сили. Він почав просити ліжачи дві мови нараз свою й українську: „Не вбивайте! Я не буду нікому... Я... я в мене жінка й діти вдома...

„Ну, негіднику, бабко дурни?! В цю хвилю пролунав стріл від якого з розбитою головою Крук повалився на землю.

Число підібрав лист писаний тепер Круком, глянув швидко до кого?... до редакції „За народ". Подивився на Крука і кинув: „Ледащо! Плюнув у бік його і пішов одразу до лісу.

Числа ніхто не бачив і він непомітно вернув до контори і сів працювати. Револьвер по дорозі закинув в лісі до ями з водою. Тепер читав він листа Крука. В цім листі Крук сповіщав, що йому вдалось уже певних людей після великих витрат грошових і довгої праці нарешті знайти до суду вбивцями робітника під час бунту; тут він подавав прізвища восьми робітників і прізвища стількох же свідків. Далі писав, що готує Ко, ще одну штуку, але вже не було уже в листі написано бо Число перебив йому писання. Це була остання праця цього шкідника, але не останнього для його біографії.

Стріли у лісі почули лише пастухи, що пасли побіля худобу і ті, думаючи, що хтось з інженірів вийшов на лови пішли під „На чеську горку", як тепер назвали люде ті ліси де Крук писав свої доноси і коли побачили забитого там, перелякані прибігли до села і сповістили людей, а люде жандармів, які осіли в селі майже рівночасно, з тим, як Ко заснував свою фабрику. Там.

Вже за пів години ціле село й кольонія знали про вбивство в лісі. Різно подавався народ до цього вбивства, але вже вечером всі рішили, що вбито „ганами" Крука і що це вбив дво „панське". Народ інстинктом чує правду часом. У відомі, пропикливі плітки пішли по горах,

долах і лісах від того дня.

Під час перших дослідів жандармів виявилося, що вбивство було зроблено не з цілью грабунку, бо всі речі були впорядкові і навіть чудовий золотий портсигар лежав на траві коло вбитого. Вбивця мусів мати якісь інші причини. Перший розслід не привів ні до чого і про це жандарми повідомили слідчу владу. Звідтам ще другого дня ранішнім поїздом приїхав сам начальник краєвої жандармерії і судовий слідчий з трьома детективами, — ці всі знали „кого" вбито і тепер чули, що карєра їх в цім краю буде залежати від успіху слідства.

Само собою, що вже другого дня газета „За Народ" присвятила половину своїх шпальт цьому вбивству. Ніколи і в ніяких справах людських злиднів, безправ'я, потреб населення не відводила вона стільки шпальт своїх, як тепер: півтори сторінки було вже списано з приводу тільки фактичної сторони діла. Подала не знати звідки взяту біографію Круга, вивернуту в бік похвал і співчуття забитому, як рідкому працьовникові і чесній людині. Цілими рядками вона лляла крокодилячі сльози з нагоди смерти „молодого, талановитого, купучого діяльнійшого громадянина", назвала його „шляхетним піонером культури в темних лісах", який жертвуючи час від своїх трудів непокладаючи рук працював для народу, організовуючи театр в глухому селі і нарешті кидала такі слова: „Вбивство шляхетного піонера, ковача словянської культури, вбивство безперечно політичного характеру і державна влада мусить прикласти максимум зусиль для того, щоб знайти вбійника і покарати його безжалісно, так, щоб подібні випадки не могли повторятись. Ми чекаємо від влади рішучих заходів. Друге убивство в колонії „Нова Гора" — показує, що на колонію уже мусить бути звернуто увагу ще й з іншого боку".

Стомлені таким тоном передруковували ці відомости і інші газети, що з ним можуть дискутувати Ко накинулись тепер і на колонію і на владу.

Слідство тих цих великих урядників від влади не дало нічого і вони вже мали б від'їхати, але тут трапився випадок. Хтось з детективів звернув увагу, що ініціяли на вензелі портсигару є тотожні з літерами доктора кольоніста Йода. Спочатку не звернуто було уваги на це, бо слідчі не знали мови забитого і кольоністів, але один з детективів, емігрант з українців, звернув на це увагу. Між слідчими була збудована гіпотеза, що вбивцем міг бути доктор Йод. Зараз же було тому зроблено обшук, який привів до того, що Йода було увязнено. Він пізнав свій портсигар і він, чесна людина не міг не зясувати яким чином він міг опинитись коло вбитого Крука. Цеж хотіли знати і слідчі, вже тішучись, що ниточку знайдено. Йод не мав ніяких иньших пояснень, як крадежю кимось у нього портсигару, який лежав у нього у валізці, як фамільна памятка і якими він вже давно не користувався. Чужим це було неприємно для слідчих. Йод приточив ще один доказ і зумів досить добре показати, що сигарети, які були у портсигарі тому не належать, а тільки Крукові могли вони належати. Йодя це однак не рятувало, він мусів би дати свідків, якимось де був він в той час, але на це їх одразу він не міг дати. Він міг би взяти за свідка бабу під лісом у якої він був того ранку, але та була так слаба, що притім б не змогла. Але крім того, це теж не був би очевидний вже доказ. Все це він про це сказав слідчим.

Але слідчим тепер було цікавим зробити трус у Ко і того всіх товаришів; зачіпка до того тепер з підозрінням на Йода була у них в руках.

Жандарми були сильно здивованими, що у Ко не було револьвера

— Ви не маєте жадної зброї?!

— Не маю! Власне мав, але десь мені подівся він не знаю де недавно. Ко боявся, щоб револьвер, якого він якраз тепер відсутність сконстатував не знайшовся десь і не скомпромітував його в брехні і тому казав правду. Він і сам був здивований пропажею револьверу, але не хотів робити злого ефекту для слідчих і тепер старався мовчати або дурнові дати тільки

на запити

А слідчий все відався: Коли у вас пропав він? Чому не зголосили на поліцію? Де купили? Якої системи? і т. д. Слідчий шукав різних зачіпок, щоб знайти підставу до арешту бодай часового Ко, що було його головною, таємною метою. Але Брус не знав нічого. Лише у Мікро було знайдено кілька кусків комуністичних прокламацій підбурюючих народ місцевий до повстання проти нової влади. Ці прокламації Мікро дістав від робітників фабрики, де хтось часом їх розкидав купами. Також, як він добре пам'ятає, їх приніс йому одного разу трохи й Крук, кажучи, що найшов у лісі.

Жандармерія, яка з емігрантами поводилася не дуже чемно, забрала тепер і Мікро. Йод, Мікро і Ко опинилися ув'язненими.

Ці дрібні, припадкові підозріння були не цікаві все ж для слідчих, вони були знов у клопоті, як знайти винного. Ще більше огірчення їх чекало, коли Йод дістав засвідчення від людей де він був і що робив в годину вбивства, а господиня хати показала, що бачила, як Крук, одного разу, коли Йода не було вдома взяв портсигар з вітрини; вона забула про це сказати раніше думаючи, що той дозволив Крукові це.

Так само й Мікро дістав ~~ло~~ досить свідків, що доказали, получку прокламацій від Крука.

Слідча влада врешті побачила, що не має сенсу далі щось шукати, бо що раз, то більше компромітується Крук, а фактичного вбивці не вдається виявити. Було звільнено Йода і Мікро, але Ко ще держано під замком. Це все знала добре й редакція „За народ", але продовжувала писати сенсаційно й демагогічно. Яких тепер наголовків вона не давала своїм статтям: „Лікар убив ціля молодого піонера", „Склад проти державної літератури в колонії Нова Гора". „Гніздо злочинців, революціонерів, убивць!" „Геть з нашої землі емігрантів!" „Інженери й лікарі емігранти — гайдамаки XVII віку"...

Тепер писали й столичні газети ворожі Ко й його промисловій.

діяльності. Ці ще дотичними закидами єврейських погромів в яких нібито брав участь Ко і його товариші в часі Революції

Агітація преси робила те, що в головах, несвідомої закулісних факторів цієї бутафорії, зродувалась ненависть до емігрантів з тієї нації з якої походив Ко. А далі почалась вже завзята боротьба двох течій суспільства проти емігрантів, проти своїх же братів. Скільки було витрачено паперу, слів, образ, провокацій, демагогії – цього всього не порахувати і це тоді, коли говорилось про братерство, про об'єднання і дружбу народів.

Все ж швидко стало ясним, що результати слідства не можуть нічим близше підсилити нападавших. А сама слідча комісія переглянувши справи швидко дала дозвіл на звільнення Ко з тюрми.

У тюрмі і до неї Ко часто думав над тим хто вбив Крука, але про це йому таки не вдалося довідатись.

Загалом справа мала піти під воду. Але фатальний припадок судив їй ще раз вийти на яв. Вже весною, коли зашуміли води по горах, розмиваючи їх, хтось знайшов у лісі револьвер, закинутий в свій час Шилом, заржавілий, зжовтілий, але числа витиснуті на нім було знати і жандарми швидко знайшли його власника і Ко знов опинився в тюрмі.

Тепер „За народ" вже мав, що писати, бо зимою він майже здихав без тем, позбувшись свого „кореспондента"

Шило був схвильований новим арештом Ко, але не знав, що має робити. Часом він мав намір признатись, щоб спасти Ко, але вагався, бо знав, що Ко не похвалить його за таку слабодухість. Він все бігав тепер до Закона і радився з тим, що буде з Ко. Закон заспокоював його

Слідство знов поширилось, але знов уперлося в тяжкий кутик. Було безперечно доказано, що цим револьвером було забито Крука, бо калібр дірки в черепі забитого був той самий; крім того в магазинці знайшлась ще одна нарізана куля, яка давала ще й бічний доказ, але сам власник відкидав всі закиди йому роблені і до вини не признавався. Його довго й безконечно тримали в тюрмі, а через годами щось

підніс цей закид йому вини смерти скульптора Тре і Ко надовго опинився в тюрмі. Тяжко було жити там Ко, звиклому до праці і головно в умовах коли ніяким способом, крім часом, не можна було з неї визволитися. Раз правда усміхалась йому можливість вийти з тюрми, але Ко відмовився від неї. Цей випадок, правда, підбадьорив сильно Ко з иншого боку: він відчув, що є ще на світі люди старого гарту, завзятих борців за ідею визволення свого краю. Одного разу до тюрми де сидів Ко завітав гість цікавий і оригінальний. Був це козак, старий селянин Богун, теж емігрант. Цікавою особою була це істота, яку Революція вирвала від плуга, щоб змусити взятись за діло незвичне звичайному селянинові. Хто ж був дід Богун, приїхавший гість до Ко з вірною думкою? Богун був з роду козак, який ні за яку ціну не хотів зректись свого родового імени козацького, незважаючи на тяжкі удари, які впали на його стару голову, не хотів він визнати залежности свого народу від чужинців. Добрий господар, що мав на кількох десятинах землі зразки культурні ще, як инше заведені своєї любови до освіти і енергії — Богун революцію приймає не як гибель на засіб побудування панів і других їх землі, але на засіб стати людям села культурнішими і свобіднішими. Цей 60-літній дід, вже з початком Революції, кидає плуга і їде по своїй губернії з проповідями, може не академічними, не ораторськими, а з ~~[illegible]~~ зручно практичними проповідями в місті яких виходив з самих глибин його селянської душі. Він проповідував за словами поета свого краю, теж селянина: „в своїй хаті, люде, своя й воля" Вже в перший рік Революції його знало добре населення кількох губерній найдрібніших. Він ходив від села до села, від хати до хати і скрізь кликав людей йти боротись за свою республіку, за визволення себе не тільки з під влади класів чужинців а й взагалі від цієї залежности від їхньої культури.

Коли затихали повстання він брався до каламаря і писав листи-й послання всім кому тільки міг, кого тільки знав за людей чесних і перейнятих ідею боротьби за визволення свого народу.

Всі гроші, які мав свої, або десь здобув витрачав він на це мандрування. Часом писав листи-послання до цілих сел, монастирів, полків, партій і скрізь простою, неграмотною мовою, добивався від усіх не кидати зброї, не падати на дусі а боротись. Десь серед семенівської молоді знайшов він самородка маляра-графіста, котрий в часі походів малював події боротьби, забрав того до себе і тепер той оздоблював ці послання ще й ілюстраціями свіжими, свіжих подій. Він утворив коло себе щось, щось подібне до друкарні козацької часів XVII віку і з неї виходили тисячі листів, художньо прикрашених і поширював скрізь по людях.
Скільки цих оригінальних маніфестів мабуть ще й тепер переховується в семенівських хатах, коли за ними спеціально шукали цілі відділи уральських чекістів?. Семени свято берегли їх.

На еміграції Богун не припинив своєї діяльности. Тепер писав він ще більше, як раніше. Тричі навантажений своїми посланіями він ходив на Бузьківщину, ризикуючи своєю головою, розкидав їх там і щасливо вертався знов до емігрантів. З вигляду селюком він проходив туди де інший не міг би пройти не попавши до рук міліції. Часто вивішував він в часі цих таємних походів своїх на Бузьківщині свої послання на великих дверях, вагонах, церквах, тюрмах, державних установах нової влади. Вертав на еміграцію знов днями й ночами вкупі зі своїм тільки маляром виготовляв нову партію послань і йшов знов. Перестав ходити тільки тоді, коли його фотографія була вже скрізь відома по шляхові його мандрівок поліції.

Тепер писав він до емігрантів, особливо до тих, хто щось не будь робив для свого народу на еміграції і все кликав не падати духом а боротись. Писав і речі [?] Європи. Писав, як міг, як дозволяла йому його мала освіта початкової школи, доповнена розвитком зі школи життя і особливо Революції. Продав свій одяг, продавав їжу, ходив на тяжку працю, щоб дістати грошей на папір і марки і все писав.
Божевілля й талановитість часто живуть під одною стріхою

і теж же було пізнати, чи є він божевільним, чи здоровим, коли б мудрих і ясних думок його писань не свідчила про якусь, навіть, велику здорову силу автора їх.

Швидко довідався Богун про всі кутки культурної праці на еміграції і скрізь засилав свої привітання-послання. Може часом було смішно еміграційові діячеві діставати іменного універсала з таким текстом:

„Високоповажаний пане і лицаре війська нашого козацького республіканського! Довідавшись про Вашу славну працю на користь народу нашого селянсько-козацького, я козак, селянин з Наддністря, посилаю Вам від імені нашого селянського народу, щирий привіт і бажаю Вам успіху у Вашій многоцінній праці. Хай жовто-блакитний вінок, з трезубними медалями вквітчає Ваше чоло, на майбутніх наших Олімпіадах, в славній столиці нашій Києві над Дніпром... Могутнього селянського ручного тиску Вам Вашу руку. Козак і селянин Богун Іван". Напис цей був зроблений на твердому папері великого формату і прикрашений трезубами і прапорами в національних барвах, а надолині все був образ якоїсь битви з часів Визвольної боротьби останніх років.

Таких послань він посилав багато тепер емігрантам.

Так може Богун комічно робив діло шляхтич другої кляси шляхтичів свого народу, коли ціла перша кляса дворяне зрадила свій нарід уже давно продавшись за маєтки своїм побідителям.

Довідавшись про працю Ко він заслав тому на фабрику аж три величних послання, які Ко звелів обробити в рамки і повісити на фабриці так гордо і чудово вони говорили людям про ті долю і боротьбу, як рідні мов сам селянин їх склади.

Тепер довідавшись, що Ко попав в тюрму і розвідавшись від певних людей за що і як, він рішився на геройчний вчинок. Пішки з другої округи він причвалав до Ко і ставши проти його тюрми сказав: Брате винен ти, чи не винен не знаю! Кріпко знаю

нагодою давно — це сміття я перший хотів вигнати зі свого села, цього байстрюка циганина з нашою дочкою. Я, брате, тепер прийшов, щоб сказати от що: я не вірю вже багато на еміграції, а ти, Богун, всім говорив ти, що зробиш багато, я йду зараз до слідчого і скажу офіційно, що я вбив Круна, бо тебе в тюрму, а ти іди й працюй. Мені тепер і тюрма буде доброю хатою, а ти з ними роби нібашу."

Незнавший ніколи чутливих ефектів багато, Ко, вислухавши діда не міг ~~що~~ утриматись ~~щоб~~ схотівшись не поцілувати старого, знайомого, спільника дум і праці. Богун і Ко були схвильованими, але ні одна сльоза не впала з їх очей. Кожний знав, що треба скрізь в цім життю діла, а не сліз і думам лише, як поводитися тепер в цій ситуації.

Ко, однак, рішуче, відмовився від пропозиції Богуна, бо знав, що дуже тяжка і небезпечна роля грати перед досвідченими слідчими за чужу вину. Він говорив вже дідові, що це не вдасться зробити і що в разі невдачі вийде ще один непотрібний скандал, який використають вороги проти їх ідеї...

„Воля твоя, сказав Богун, але шкода мені тебе... Чим я можу вже своєму народові помогти, а ти інженер, ти освічена людина зробиш багато....“...
З сумним настроєм вертав дід з тюрми, не бачучи ні світу, ні людей перед собою... „Немає ні посла, ні паспорту, немає у нас нічого, думав він й дуги, коли б хоч армія війська доброго була, от би поговорили... ~~[illegible]~~ А так, хто оборонить тебе? Хто захистить?“
Цей випадок з долею Ко так сильно вплинув на Богуна, ~~[illegible]~~ старий аж занедужав, прийшовши до „Нової Гори“ і побачивши там ціле діло створене Ко.
„Без господаря і худоба плаче.“ — сказав він товаришам Ко при невинним його на відпочинок до себе.

В „Новій Горі“ ставало дійсно не весело. Особисте життя товаришів за відсутністю Ко було зруйнованим. Ще далі працювали Мікро й Андрофрак, щоб довести до кінця початку Ко працю над поширенням ~~фабрики~~ до розмірів найбільшої Європейської фабрики їхньої малої фабрички

але Хліб сильно підупадов; він ходив скрізь і тільки лаявся, не можучи досередитися над своєю гуденного працею. „Хтось забив собаку, а порядну людину тримають в тюрмі, ми злодії! Чи є правда на світі люде? Забив, бачите, не по закону, а їм по закону можно вбивати людей? Який закон на таке сміє хто мав дати? Ніхто..! Доки воно вже буде так на світі, ні мабуть вже виходь на вулицю і бий кого можеш, щоб дійти правди! Инакше й не дочекаєме! – так часто пояснював свій стан тепер і інший Хліб.

Але найбільше змучився Число. Свідомість того, що за його сидить в тюрмі Ко не покидала його ні на хвилю, але він все вірив, що якось поможе Ко, звільнить його. Дні й ночі думав він де б знайти свідків, які б могли твердо і ясно засвідчити де був Ко в час убивства Крука. З часом йому вдалося довідатися, що Ко в той день мав, щось десь під лісом міряти, але де й що, так він і не міг ще напевне довідатися. Якось сталося так, що ніхто з товаришів не знав добре, що в той день мав робити Ко. Инші свідки не зявлялися. Може були вони, але на селянина було знов немовби затероризоване і боялось мішатися в „панські справи", як охрестив народ цю історію вбивства Крука. Не малу ролю відограв тепер в цім і піп о. Іван, який, як фабрика відмовилась ховати Крука, на цім насолив Ко, поховав сам його, виконуючи ці обовязки більше для демонстрації, бажання прислужитись новій владі, як з християнських переконань. Цей попик тепер впливав на людей, як міг, правда обережно, хитро, по попівському, щоб ті якось не помогли Ко вирватись з вязниці.

Темний, забитий народ довго уникав голосно, навіть, говорити про цю справу, а тільки поміж собою десь під хатами, в куточках, у сінех.

Але зрештою не витримала опінія сел, щоб не вмішатись в цю справу і не висловити своєї думки. Сидіння в тюрмі Ко все ж боліло людем. Та думка, що той сидить невинно виплила десь з душі простого селянина, потім перейшла вона з подвіря його до хати сусіди, потім до корчми, а далі й до фабрики. Тепер ця думка вже твердила: „Ко не вбив Крук, його вбив хтось инший."

Зачалося це з діда Смаля, який розмовляючи з сусідою, вже як стихли

страсті і слідство знов спинилось.

Дід Смаль казав сусідові: „Присягай-бі, що той інженір не вбив того Крука“

— А то як!? Як ти знаєш? — запитав сусіда

— Так думаю, тай все... Смаль нічого більше не сказав. Але Смаль був дуже був дуже поважний і чесний, старий чоловік, знаний не тільки в цім селі, а й в инших, як один з найтвердійших людей, що до правди — щоб сусід не повірив в того слова і потребував щось ще питати.

Сусіда потім сказав сусідові і так від людини, до людини, від хати, до хати пішов суд народний, голос народу: інженір не вбив Крука. Як цей присуд народу дійшов до фабрики Число теж довідався про того і став уперто й невпинно ні грошей, ні праці шукати звідки він виходив. Нарешті після довгої шукання він прийшов всіма нюхами чуток до діда Смаля.

Глинка швидко по відїзді Крука зробила все, як радив їй той. Вона понабірала силу відомостей про Ко і поширила де могла свої підозріння про вину Ко в смерти Тре. Не все їй велось в цій праці добре. Товариші з Повани до Ко і Тре раз схотіли притерти їй достіну, щоб та чимось підперла свої підозріння.

— Ваш Ко пройдисвіт, якось то кинула вона, близькому приятелеві того.

— Що?! поспитав той.

— Так маю на це докази

— Чого?! Які

— Він післав на той світ Тре. Це ви б мусіли краще знати, як я, ви товариші Тре! відповіла вона задирливо.

— Ви помилуєтеся, Глинко, Тре сам застрілився.. Він ніколи не був дитиною..

— Сам!? перепитала Глинка, роблючи загадкове обличчя.

— А то як!..

— Коли б не так, говорила вона ще зацікавлюючи того.

Співбесідник, однак, напосівся одразу на неї, щоб вона дала якісь докази цього, бо в противному разі він змушений буде взяти її слова під увагу і притягти її до відповідальности за образу Ко.

Глинка на хвилю злякалась, але швидко вже гнівно відповіла

— Дам! І доказу почекайте. Ви це незнаєте. ~~Альнано~~

— Я тільки, вже питав і він гостро, вимагаю від вас доказів, бо ви компрометуєте нам людину нашого товариша.

— Дам, дам. Завтра, позавтра все вкажу...

По цій ще розмові Глинка не маючи звязків з Круком рішила сама собі дати раду і другого дня вже пішла до адвоката за порадою, бо скільки сама вона не читала ще раз щоденника не могла нічого певного притягти.

Адвокат розпитав її, як слід і обдумав дав їй програм всієї праці на далі.

— Отже Тре і Ко сиділи ввечері просто так? Хто перший прибіг на стріл?

— Ко.

— Як він заховувався?

— Спокійно.

— Лишив якусь записку забитий чи ні?

— Лишив.

— Встановлено було що її написав Тже, чи ні?

— Здається ні.

— Це важно знайти ту записку.

— Мав Ко револьвер? Це теж важно, якої системи?

— Не знаю.

— Який інтерес міг би мати Ко з убитого?

— Можливо грошовий. Глинка хоч і не вірила сама цьому, бо знала, що в Тже не було, а ні шага грошей, але під впливом Крука, починала думати, що є можливе. — Ко дуже добивався того скульптурних річей — сказала вона.

— Це теж важно, — відповів адвокат

— Зроблено було слідство по смерти того

— Ні!

— Це чим можу вам служити? спитав адвокат.

— Я хотіла б щоб ви перечитали щоденник покійного і на підставі того дали мені пораду.

Адвокат взяв щоденника для перечитання і звелів їй прийти за тиждень.

Глинка чекала цього дня з нетерпінням, бо тепер все більше й більше вдумуючись в різні моменти самого самогубства Тже, вона всугестіювала собі, що забив Тже - Ко, а особливо після розмови з адвокатом

Рівночасно вона чекала й листа від Крука, але той все не писав

Адвокат зробив свій діагноз на щоденник не корисний для Глинки

Він, що правда, зрахнував від такого людського документу і заціка-

179

вивчав ним, так що поніс до великого психольога, професора Університету Жерва, і разом з ним читав, але обидва тільки прийшли до висновку, що була якась таємниця у цих людей, але даних про вбивство не має.
Утепер адвокат Жуе, як родина, просив Глинку розповісти, ясніше все, що та знала з життя цих людей, яких сліди помішилися в Женеву.

Глинка одначе не вміла розповісти, як слід би їй було в своїй ролі нападаючого. Раз вона впадала в безмірну хвальбу до Жуе і ненависть до Ко, другий вихваляла Ко, як незвичайно сильного й молодого чоловіка і плуталась без краю.

Все ж з усього, що оповіла вона йому, він зробив висновок, що справа є такою, що з неї цікаво вияснить і просив й ще зайти до нього за кілька днів.

Тим часом Глинка одержала лист від Крука. Той писав їй вже з Карпат, що Ко не знає звідки розбагатів, що він має звязки з закордонними банкірами, що взагалі провадить якусь підозрілу працю, очевидно комуністичну, що ніколи Жуе й словом не згадує, а коли йому Крук раз нагадав про те, то Ко неначе зблід і хвилювався.
Глинка відписала йому про свої розмови з адвокатом і зацікавлення цим справою самогубства Жуе.
Потім дістала вона ще один лист від Крука, що Ко робить на Карпатах революції, бунтує народ і що взагалі він чим далі, тим більше переконується в підозрілости Ко і навіть хоче покинути його, щоб не мати з ним ніякого діла
Ці всі відомости були цікавими для Глинки, але не по суті речі, вона тепер коли їй адвокат Жуе поставив вимоги довідатись де є записка передсмертна Жуе, потребувала від Крука чогось для себе більш реального. Проте вона й написала йому лист. Але відповіді вже не дістала.

А нагло потім прочитала вона в газеті про вбивство невідомо.

ким емігранта Крука, нарізаною кулею в лісі. Вона була приголомшена цією новиною, усвідомивши собі повну аналогію з убивством Тре. Ко і Тре — думала вона, розбита голова, знов Ко і Крук — розбита голова нарізаною кулею і знов кінці у воду. Вона тепер зрадібно читала газети а той більше газет, що дне і завдяки їх тому писані, причин, яких вона не знала, а брала все за щиру правду, переконувалася ще більше, що Ко вбавив Тре і Крука. Одного разу вона, навіть, хотіла їхати туди на Карпати, але потім рішила, що вірка там нічого не зробить.

Але всі ці нові відомости вона передала адвокатові і той порадив їй звернутися до слідчого. Слідчий вислухавши й сказав, що коли поліція нічого не зробила, то значить не має жадних підстав робити таке підозріння. Глинка відчула, що тепер одразу знов вона потерпіла аж дві невдачі; стратила Крука і слідчий не визнав серіозности її доводів. Але чекав її ще й третій удар — Ко був звільнений.

Глинку знов охопила розпука, але тепер вже їй соромно було якось звертатись до бога, просто ні. Ково вона чулась тепер перед ним, щоб просити у нього собі помочі і вона рішила стати суддею для Ко — сама. Вона ухвалила собі забити Ко при першій нагоді, і з цією думкою вона тепер тільки й жила. Думала днями й ночами, аж до божевілля, до втрати чистого й ясного розуму. І вона б була це зробила вже тепер, коли б весною не почула, що Ко знов арештований і тепер вже легко доказано, як то тесамі газети, що він вбив Крука.

Глинка знов повеселішала; її радісни, що Ко нарешті впіймавсь, тепер не було кінця. І коли Ко наймисне для слідства було привезено до столиці вона знов не втерпіла, щоб не написати слідчому про свої підозріння в справі самогубства Тре. Ко був сильно здивований, коли слідчий запитав його в цій справі ще. Ко дав всі пояснення, які міг і запитав хто є свідком в цій справі. Імя Глинки не менше здивувало його, коли слідчий прочитав йому місце її, поруч з іменами Крука. Ко стало ясно, в чім річ і він

і він уже думав, що і як є.

Тим часом слідчі, скільки не старалися на них вплинути партійні і інші вороги Ко, не находили нічого, щоб дало їм підставу посадити Ко на довго в тюрму або скомпромітувати, так щоб він уже не міг вернутися до своєї старої праці. Акт розкриття трупу теж дав доказ, що Ко тут був не причому. Преса однак і цю історію використала для боротьби з фабрикою і діяльністю Ко на Карпатах.

Тим часом Число все ж добився свого і одного разу впрост запитав діда Смаля, що той має сказати на користь Ко. Те, що сказав Смаль, пролеліло по серці Числа безкрайною радістю. Дід знав правду.

— Діду, ви старий і...

— Еге ж, сину, старий... — перебив його дід начебто ображуючись

— ...і ви скажете, ви мусите, це сказати й перед слідчим. Я не відступлю від вас.

— Та мушу сказати. Гріх з правдою ховатись.

Число од радості трохи не помолодів того дня. А другого, він уже віз діда до слідчого і там дід розповів по своєму, по простому все, що знав...

— Старий я уже, зачим мені, пане суддя, щоб брехати. Я вже швидко й піду на той світ. Жив я цілий вік правдою й працею і хочу вмерти з правдою. Хай люде щось злого скажуть про мене... Не винен, пан інженір Ко, не ~~[illegible]~~ він вбив Крука. Не він! Кажу вам певно, правду кажу. Цей чоловік не зробив нам зла, а тільки добро і не слід невинного карати. Стільки добра приніс він нам, як оселився. У нас того не порахувати. Скажу вам, наші дикі гірські люде стали людьми іншими, як приїхав пан інженір і того пана. Хто нам поміг, як ми гинули від хвороб, хто нам...

Слідчий вже давно нервувався довгою й неприємною тому з усіх боків мовою діда, бо той не говорив державною мовою, якої не знав, а своєю рідною і хвалив те, що не можно було хвалити. І тепер слідчий перебив оповідаючого діда і просив бути ближче до справи.

— Зараз, зараз, перебився ті дід. Я мушу вам все розповісти. Отож кажу вам правду... Дали нам працю, лічницю, школу. А скільки людей, що дістають процент? Зачали собі хати вже будувати? І ви хочете засудити людину?

Слідчий ще раз, вже більш нервово, спинив діда і зауважив, що судити має право тільки суд, а що він тільки виявляє правду і знов просив діда як мога ясніше говорити.

— Ви щось бачили? Чули? Що кажіть?

— Та й кажу оце вам пане, захопившись дід. Я зараз оце вам і докажу, що він не винний, той наш інженір Ко. Того дня, це було в суботу перед Спасом, я це добре пам'ятаю, не хотів тільки цього раніше говорити, щоб ті шибеники хату мені не підпалили.

— Хто? Які шибеники?, — запитав похапцем слідчий.

— Та тепер, пане, різний нарід на світі лазить. Я старий дід, так їх бачу наскрізь, які вони підлі... Та хай їм... Так ото того самого дня, в суботу, я копав пенька, коло фабрики і бачив, як інженір Ко, недалеко від мене щось міряв отією руркою зі шклами. Він мене не бачив. І так ми поруч працювали аж до обіду. Як принесла мені обід моя стара, той вона бачила, як він робив. Я пообідав, чим бог послав, та й знов зачав копати, а інженір все далі міряв. Він скінчив свою працю вже тоді, як бандити бігли до лісу, їх я теж бачив. То тепер бачите, що не він вбив Крука, я під цим і підпишуся, я старий чоловік. Убив того хтось інший, хто мабуть украв того револьвера, а не він. Такого пана шкода засудити. Жив він у нас вже кілька років, а нікому крім добра нічого не зробив. Того не можу сказати про Крука, хоч він вже й мертвий. Була то плохенька якась людина. Часом бачу, як він пан, хватає дівчину за груди аж гидко дивитись було: пан-паном, а хоче бідну дівчину образити. А у нього бувало спускається до вдовиць або молодиць, яких чоловіки десь поїхали...

Дід би ще оповідав щось, але слідчий вже спинив того і подякував.

кілька річевих доказів скінчив слідство.

Нарешті по кількох днях слідства і формальностів відсидженого цілу зиму в тюрмі Ко було звільнено.

За великі гроші Ко видрукувала лише одна газета визнання судді Смаля, але решта газет начебто води в рота набрала з приводу звільнення Ко, лише „Підкарпатський русский“ кинув в дуже туманних натяках, що хрбнеч, чому суддя Смаль так довго мовчав, а на раз признався. „За народ“ – мовчав зовсім.

Але це не був кінець нещасть для Ко. Його чекав ще один удар, який начисто відбірав під ним грунт, на який він став ~~йому~~ по стількох роках праці. На поліцийній управі йому набили на паспорті печатку: „Візд на креси заборонений!“ І тепер Ко знов опинився, нічим з життям невв'язаним на вулиці великого міста. Формальна служба його числом на паспорті знищую і та стала зовсе підорваною. Все инше праця, фабрика, товариші було йому тепер відняте. Зима в тюрмі, в час коли йому було стільки ~~[illegible]~~ енергії – відбилася теж і на його здоровлю.

„Чи варто життя сучасне призначення людини?“ – подумав Ко і перший раз за довгі роки зажурився. Закон визнав його невинним, але суддя зламав в йому здоровля і відібрав засоби для життя, що стільки років він накопичував, над чим стільки років він бився. Серед білого дня пограбовано було людину – в той час коли стільки говориться про братерство людей. Але ще ~~[illegible]~~ страшну вісе річ сконстатував він, в його заболіли груди від сидіння тюрмі. Наслідок цей дівчина відчурилася його, довідавшись про все. Третій раз в життю прийшов до його час, коли він не знав, що далі робити, що розпочинати. Жити де небудь бігстаючи від друзів гроші? Але хіба це для його життя? Схилити голову перед ворогами і просити ласки? Хіба він міг це серйозно думати? про спокій, втечу з життя?!

Зачинати робити нове діло десь, він почув ще себе не в силі; якось нараз відчув він втомленість від життя. Але крім того, він не міг би ніде нічого зачати, бо нові дом лише поліції „на кресах не вільно“

скрізь би знайшло його

Почуття образи зробленої йому, ще збільшилось, коли незабаром він довідався що й Мікро і Число були позбавлені права на життя на „кресах"

„Ось коли вони нас зруйнують до краю, подумав Ко, коли у нас крила підрізані! Як малі наші засоби ще сьогодні для боротьби!"

На фабриці лишився тепер Хліб з Хмародрапом, але й вони швидко піддались і стали пити горілку. „Так, життя сучасне не варто призначення людини" сказав Ко читаючи їх щирий лист, в якому ті признавались, що пють безпробудно не можучи рівнодушно пережити удари Ко і товаришів і розуміючи безвихідь, що робити далі з фабрикою. „З війною згинули ідеали людства!"

Трохи тримався ще Йод, але далі прислав і він лист в якому прощався з Ко, бо переходив на нове життя: він задумав оженитись з звичайною селянкою і відійти від цілого життя віддавшись спокою і медицині. А Закон не витримав переворотів і застрілився.

„Але ми ще поміряємось силами" - подумав Ко. Дай відпочину!..

Ко переїхав на село, на заслужений відпочинок. Це був теж його перший відпочинок в життю, але й відпочиваючи він ще думав, що робити далі, як боротись, що не спорохнявіти емігрантом десь під тином...

Але не довелося Ко признати себе побідженим в кінці. Швидко одна за другою стались дві події, які оживили його знов і принесли йому й виправдання й утіху за його працю й боротьбу. Та заповідана думка його, яка найбільше мучила його, - доля фабрики в будучині, швидко перестала мучити його. Син Смалі ~~весело~~ все під впливом Ко й його товаришів ~~від~~ довгого часу бувший рішив взяти собі фабрику купивши й від Ко. Продати й Смалеві Ко все не важився, гірше б не пропала його праця. Цей випадок зняв тепер з душі його тяжкий камінь, бо його праця, переходила до рук, де її власне ~~будував~~ ~~він~~ призначав Ко її. А трохи згодом сталася ще одна подія, яка остаточно завершувала ~~його~~ ~~коло~~ його попередньої діяльності і ~~т~~ проголошувала дорідну дальшої боротьбої праці.

Якось несподівано до села, в якому жив, нікуди не виходючи і ні з ким не зустрічаючись, схудлий, згорблений, не голений Ко, приїхала Глинка. Але не в гості приїхала вона не для радости побачення зі старим другом, а для того, щоб убити того. Ідея помсти, так глибоко вкрилась до її душі, що вона була часом близькою до божевілля.

Тепер довідавшись що Ко цей раз вже на все звільнено, вона рішила, остаточно, убити того і для цього діставши револьвер приїхала тепер до того хати.

— Глинко! крикнув Ко, від радощі. Ви знов коло мене, коло нас! з нами!

Але в цю хвилю сталося, щось несподіваного для Ко. Глинка миттю витягла револьвер і тремтючи всім тілом вистрілила в Ко, крикнувши: Смерть за смерть! смерть!

Але другого стрілу вона вже не змогла зробити, бо її револьвер опинився у скривавленого Ко вже в руках.

Як дикий, підстрілений звір, крикнула Глинка і впала посеред хати напідлогу. Ко з прострілиною щокою стояв обливаючись кров'ю і не знав, що все це значить. Як не був Ко втомлений, він був далеким ще від того, щоб кричати про поміч або поліцію. Він спокійно сховав револьвер до кишені, взяв рушник намочивши того обвязав туго собі рану, яка пекла його, як огнем.

Потім підняв вже ридаючу Глинку і поклав її на канапу.

Добре ще що хозяїв не було, вони робили в полі і ніхто не чув стрілу.

Ко горів бажанням взнати що є? Яка то причина пострілу Глинки?

— Глинко, що з вами? нащо Ви допустились? Чому? Скажіть що є? питав він вже її. Глинка ридала і тряслась.

— Ви вбили теж і Крука

— Ах, ось, що?! сказав Ко.

— А що як не я вбив, а я спас живих від смерти?

Глинка нічого не відповіла. Тоді Ко рішив привести її до стану в якім би можно було з нею говорити все, як слід

Сповідь страшна сила людської душі. Недаром її мудра християнська релігія підмітивши уміла використати в своїх цілях встановивши таїнство сповіді. Тепер після тюрми Ко що раз, то більше чув потребу в тім, щоб відкрити комусь близькому все, що було у того на душі чим жив і керувався у всіх своїх вчинках. Орел і лев у клітці стають слабими. Бажання сповіді тепер особливо сильну мало того, коли він побачив Глинку. Її вчинок стрілу також подобався тому, як і колишній жест з рукою тоді кілька років тому в ресторані, одно тільки в цім всім тому було прикрим, що Глинка робить свої жести безрадного проводивого руху в повітря, бо не знає нічого. Він вагався не довго.

Він мусів їй сказати тепер дещо правди, але страшений біль від рани мучив його. Він вийшов до дверей вимив рану, ~~[illegible]~~, на щастя вона не була значною, перевязав знов ганчіркою розірваної сорочки і підійшов до Глинки, яка сховавши в руки і подушку лице вже не плакала а стогнала.

— Глинко, слухайте мене. Я буду вам говорити правду і все докладу. Я не вбив Жре, він сам застрілився, бо був божевільним в останні дні. Ось вам свідоцтво лікаря після вскриття його трупа. Що Крука, що вдогу, я не хочу згадувати, але теж не я його вбив. Я не виправдуюся, а хочу відновити вашу спокою, але змучену бачу душу, яка довела вас до того, що ви стріляли в мене

— Де, де свідоцтво сказала Глинка не обертаючися лицем до Ко, а простягаючи руку

Вона читала: „Запалення слизової мозку в наслідок чого мусів бути психічний розстрій, або божевілля."

— Це правда?! крикнула Глинка, вже підносячись з ліжка

— Як бачите, документ.

Глинка недовірчиво, ще глянула на Ко і тільки тепер вони обоє побачили, які сліди своїх облич. Ко помітив, що Глинка, хоч і змучена, але стала дуже гарною дівчиною; Глинка жахнулась від вигляду Ко: він виглядав старим, а побачивши ще й кров, вона одразу відвернулась.

Вона запитала його: Ви арештуєте мене і дасте до тюрми?

— Я!? сказав різко Ко. Я силу проповідував ціле життя і зараз не відрікаюсь цього! Тільки, Глинко, ви дарма на мене гнівались, тепер бачите і він помахав пістолем у воздусі.

Глинка стала заспокоюватись.

— Вам болить?! Що я накоїла?! Що я б була зробила?.. Я божевільна і вона знов впала на канапу. Але тепер Ко підвів її і заспокоїв, що рана легка і що „цього" не буде ніхто знати.

Тепер Ко просив її питати про все, що цікавить її з життя Віре і сам питав про її журбі й думи.

Дивним і трагічним був образ цих двох людей, що сиділи напроти себе, одного обв'язаного і скривавленого, але з лицем без тіні злоби до рани своєї, його постарілого, схудлого, другої опухлої від сліз змученої душею, але ясної, що хвилі вже щось ясніше, в очах жеврілись там зорі довір'я і близости до Ко.

Вони говорили тепер довго. Глинка розповіла все, що пережила і як гнівалась вона на Ко. В часі розмови вона все питала, чи не болить Ко того рана, а на кінці цієї розмови у неї появилось бажання перев'язати рану Ко.

— Чому ви не написали цього мені тоді? Чому?

— Ви б прокляли, як колись жінка мого друга тоді, ви б знищили все, що він створив, що полишив по собі. Тепер я кажу вам все. А ви були потому тоді потрібною! Правда я писав вам листа по тій останній нашій розмові, але ви нічого мені не відповіли.

Глинка пригадувала.

— Так! Я дістала його, але я була в стані такої ненависті до все що прочитавши, дуже дипломатично написаного вашого листа, одначе подерла його на шматки.
— Шкода!? Але — це вже минуло. Те що минає, або обставини мусять робити рано, чи пізно, імпульс до чогось іншого.
Потім з Гликою трапився знов припадок зі слізьми, коли вона довідалась, хто був Крук і в чиїх руках вона була дійсно гидкою зброєю. Те, що він використовував її для того, — вона розуміла, вона, навіть, відчула що її жертва оцінена й іншими, але в цім випадкові, коли вона була в руках гидкої, брудної людини, правокарра — цього вона собі і нікому не могла подарувати. Нам дуже всім чути значіння засобів до цілі і їх характер.
— Чого ж ви не попередили мене? Гнівались?
— Я тільки на слідстві зрозумів, що ваш акт поданий слідчому був справою рук Крука і тепер лиш все, що ви з Круком були заодно. До того часу, я нічого не знав..
— Ну а денник?!
— Який денник?!
— А той!
— А звідки ви його знаєте?
— Я маю його копію?
Ко від здивовання, аж підвищив голос. Ви маєте копію?
— Звідки?
— Від Крука
— От злодій! Він значить викрав його раз у мене і передрукував. Цікаво, на що він передрукував його. Цей злочинець міг би все зробити!
— Не знаю..
— Цікаво є там прощальна записка того до мене і все?
— Яка?! Яка!? Ніякої, я не читала...
— Ну бачите, хто Крук?

У Глинки помокріли очі.

— Так значить я й тут була обдурена? Боже і це зветься життям і це зветься людьми?!. Ну! Хай чорт візьме це життя, проклятє, кляте, заклятє. Нуй люде на світі є, бодай вони всі згинули...

Вона зачала була плакати, але Ко дістав з валізки щоденник Жре і змусив її вислухати останню запись Жре і показав письмо, яке та одразу пізнала, що воно належить Жре. Ця запись знищила всі її сумніви, недовір'я до Ко на все. Глинка відчула, як глибоко чесним і правим був Ко і вона готова була вже кинутись йому в обійми і цілувати його, але гіркий досвід з людьми зробив її недовірчивою до людей, болючою й самозахованою

Так говорили вони оба аж до пізної ночі і не помітили, як всі потяги якими Глинка могла відїхати додому вже відійшли і тепер вона тільки ранком відїхати до дому.

Вона лишилась у Ко, хоч їй було тяжко дивитися на його болі від рани.

Знов говорили

— Ко хіба не жах, так жити, як ми жили? Що думаєш робити далі може вернешся до себе додому? Вона знов сказала йому, по кількох роках, не повідавши, „ти"

— Вічний жаль до моєї Країни! Ні, Глинко, я там не маю, що робити Там прокладає собі шлях народ азійсько-слав'янський, з глибин наукальної душі чи теми якого зродились потяги до повного визволення себе від усіх, яких будь законодавців від фубляру створеного того буржуазією і його робітниками для придушених, в народі не мати жадного фубляру. Ти багато про що досі чула! Ти знаєш, що в цій боротьбі, цей сильний своєю азійською стихією, народ був захотів все, що диктувала йому його примітивне розуміння культурного фубляру життя, а це поки не звилась чинність головних законів природи А тому, як і в кожному народі у сталося те, що народ цей зараз ведуть у своїх руках сильні люде з того нації, а ті у свою чергу

пригнітивши всі сусідні слабкі народи довкруг їм свою волю.
Щоб утримати цей стан старої дійсності, в новій формах, утворено там новий фюрер в якому всім немає місця знов.
Ленін і Тагор — Глинко, існували в одну й ту добу — це ми мусимо пам'ятати. Неп і англійський капіталізм відповідно обома ними визнано. Цього належало, щоб зрозуміти, що діється там.
Глинка слухала уважно Ко. Ко оповідав про свої останні пригоди.
— Ко, я вам перев'яжу цю рану? сказала вона, але думала вже не про рану тільки, їй хотілося доторкнутися Ко і поцілувати його. [Її довірливими болями сповнилося й серце від власної недолі тепер, ще коли вона взнавши, як жив і боровся Ко і що з ним зроблено, — їй стало боляче і сумно зовсім. Всі ті місця, які читала вона колись в книжку про Ко, тепер перебігали в акціях живого сильного й правдивого Ко в його оповіданнях.
— Знаєте, що, Ко, я вам скажу. Забийте мене отут зараз і себе. Я пригадала Ваші слова з щоденника Ще зараз, там записано: „Життя сучасне не варто призначення людини".
Але Ко сказав їй: Я ще раз спробую вирвати в життя собі ~~місце~~ місце.
Мені тільки 36 років, рано до могили..
Глинка подумала по-жіночому: „мені 27 - я стара панна".
І в цей момент у неї зробилася туга до Ко, по Ко.
— А чи варто жити, Ко після всього, що сталося з нами в житті у розумінні його?
— Я ніколи, Глинко, так не думав і не думаю: Варто чи не варто?
Для мене було, є і буде, ~~самим~~ найголовнішим у навколишньому існуванні людському — це життя, воно головне, яке б воно не було, решта засоби, які б вони не були болючі чи приємні для нас.
Глинка ~~вдивилася~~ побачила в цю хвилю колишнього Ко, непохитного й в горі і нараз відчула, що вона вже може його покохати а може й вже кохає.

— А може я буду тепер йому баластом? — подумала вона
Спитала розгублено і хвилюючись хоч і догадувалась мабуть про це що щойно подумала

— А може я буду для вас тепер баластом? — відповів уже просто Ко, зрозумівши цілу її думку.

Вона вже нічого більше не сказала, а тільки якось інстинктовно пригорнулась до Ко на зустріч такому ж рефлексу його, і вони злились оба в гарячому поцілункові.

Гемма заплакала гірко, але вже радісними сльозами. Вона жваво схопила його обі руки і дивлячись йому в очі вже говорила:

Ко, так підемо, новим життям?! З тобою я не боюсь.... Все своє богатство, яке маю принесу тобі. Підем вкупі, ново, як колись.... Я зрозуміла тільки тепер, що життя головне, не речі, засоби... Кермування ними для нас — це ціль його і зміст.. Так було писано в деннику Ко!

Ко поцілував її руку і відповів:

Тільки там є поступ, де є боротьба за ідеали майбутнього. Без віри в це, без цього життя стає звірячим, а ми ж люде-санітари.. Хто відчуває це: вперед! Жити легше, коли є чим жити, задля боротись... А боротись є за що, бо сучасне нам життя невартне призначення людини

— Кінець —

Конецъ.

30.XI.29.Львів 94

До Вп.П.Вол.Зарiцького

Шановний Пане Добродiю,

На Ваше бажання вертаю Вам рукопис роману "Санитари". Свого часу я повiдомив Вас про причини, якi встримували редакцiю умiстити сей роман в ЛНВ. Дивує мене, що Ви сього листа не одержали. Може тому, що-як тепер бачу-Ви змiнили адресу? На жаль тепер не мiгби докладно повторити змiсту того листа, для того мусiвби ще раз перечитати цiлу-досить обширну- рiч.

З правдивим поважанням

Дм. Донцов

II

ČSR, Praha-Smíchov ul Svornosti č 31, 62
Vl. Žarický.

13
29

13
2